

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ВАКОЛЮК АЛІНА МИКОЛАЇВНА

УДК 796/799(091) «1959/1991»

**РОЗВИТОК ЗМІСТУ «ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ»
ЯК НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА
У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ (1959–1991 рр.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

**Науковий керівник:
ВЕРБЕЦЬ ВЛАДИСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ,
доктор педагогічних наук, професор**

Рівне-2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЗМІСТУ «ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ» ЯК НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА (1959–1991 рр.).....	12
1.1. Категорійно-поняттєвий апарат дослідження.....	12
1.2. Джерельна база та історіографія проблеми розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у вітчизняній школі.....	31
1.3. Суспільно-політичні, соціокультурні та педагогічні детермінанти розвитку змісту навчальної дисципліни «Фізична культура» у вітчизняній школі (1959–1991).....	50
Висновки до першого розділу.....	67
РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ТА ЗМІСТОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ «ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ» ЯК НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА (1959–1991 рр.).....	70
2.1. Нормативно-правове забезпечення розвитку змісту навчальної дисципліни «Фізична культура» у вітчизняній школі (1959–1991).....	70
2.2. Реалізація змісту фізичного виховання учнів у програмах з навчального предмета «Фізична культура» у досліджуваній період.....	87
Висновки до другого розділу.....	111
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКА РОЗВИТКУ ЗМІСТУ НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА «ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА» у 1959–1991 рр.	114
3.1. Організаційно-методичне забезпечення розвитку предмета «Фізична культура» у досліджуваній період.....	114
3.2. Досвід розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у публікаціях журналу «Физическая культура в школе» (1959–1991).....	132
3.3. Упровадження змісту навчального предмета «Фізична культура» досліджуваного періоду у сучасному освітньому просторі....	156
Висновки до третього розділу.....	170
ВИСНОВКИ.....	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	179
ДОДАТКИ.....	220

ВСТУП

Актуальність теми. На початку XXI століття система вітчизняної освіти зазнає чергового реформування, унаслідок якого пріоритетним об'єктом уваги, крім предметів суспільствознавчого циклу, постає навчальний предмет «Фізична культура» як дисципліна, що відзначається спрямованістю на підтримку здоров'я підростаючого покоління, позаяк на сьогодні видається незаперечним погіршення здоров'я молоді й, зокрема, значне зменшення чисельності громадян, придатних до військової служби. Тому очевидною є потреба реформування «Фізичної культури» як навчального предмета з огляду на історико-педагогічний досвід формування й розвитку її змісту.

Запровадження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, виокремлення загальних змістових ліній освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» (здоров'я, фізична культура, безпека життєдіяльності, захист Вітчизни і цивільна оборона) – це важливі етапи реформування дисципліни «Фізична культура». Нові принципи організації останньої, як-от: демократизація та гуманізація навчального предмета, спрямованість на опанування учнями основ особистої фізичної культури, зумовили актуалізацію проблеми визначення цілей і змісту освіти з фізичної культури для загальноосвітніх шкіл.

Актуальність задекларованої в дисертації проблеми підкреслено в таких нормативно-правових документах з питань освіти і виховання, як: закони України «Про освіту» (1991, зі змінами 1992–2010) [280], «Про загальну середню освіту» (1999, зі змінами 1992–2016) [270], «Про фізичну культуру і спорт» (1994, зі змінами 1999–2015) [284]; «Національна доктрина розвитку фізичної культури та спорту» (2005) [278]; «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр.» (2013) [279], «Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (2015) [282]; «Державна цільова соціальна програма розвитку фізичної культури на період

до 2020 року» (2015) [283] тощо.

Аналіз історіографії проблеми дослідження дає підстави стверджувати про значний пласт історико-педагогічних напрацювань, присвячених різним аспектам розвитку середньої освіти та її змісту, серед яких – наукові розвідки Л. Березівської, М. Богуславського, Н. Гупана, С. Карпенчук, Г. Козлової, О. Петренко, Л. Пироженко, О. Сухомлинської, В. Федяєвої, І. Ящук та ін. [15; 19; 88; 145; 156; 254; 332].

Проблему фізичного розвитку та фізичного виховання особистості розкрито в роботах з історії вітчизняної системи освіти таких учених, як: М. Грищенко, Н. Константинов, Ф. Корольов, З. Равкін, М. Флінт, М. Ярмаченко й ін. [337]. Досвід здійснення фізичного виховання у вітчизняній школі висвітлено у фундаментальних дослідженнях з історії фізичної культури й спорту радянського періоду (В. Стівпів, І. Чудинов (1962); Г. Харабуга, Г. Деметер та ін. (1983); В. Стівпів (1989), проте фрагментарно й досить тенденційно. У пострадянський період розвиток фізичної культури презентовано в роботах В. Бальсевича, В. Василюка, Е. Вільчковського, М. Крука, Є. Приступи, І. Рощина, Б. Шияна тощо [44; 59; 170; 267; 309; 337].

Окремі аспекти проектування змісту фізкультурної освіти осмислено у працях Б. Ашмаріна, В. Бальсевича, Ю. Васькова, В. Видріна, М. Віленського, Т. Круцевич, В. Ляха, Л. Матвєєва й ін.; форми та методи проведення уроків, покращення програмно-нормативного забезпечення – в роботах І. Бакіко, Л. Волкова, В. Добринського, М. Дутчака, Н. Москаленко, А. Цьося; удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів, зокрема й фізичної культури – у наукових доробках В. Вербця, В. Заслуженюка, В. Кіндрата, С. Лісової, М. Марусинець, С. Мединського, Ю. Пелеха, Л. Шугаєвої та ін. [53; 152; 190; 199; 241; 385].

Попри значні здобутки вчених у вказаній царині, обраний у дисертації хронологічний період до сьогодні не виступав предметом розгляду в контексті проблеми розвитку змісту «Фізичної культури» як навчального

предмета.

Актуальність теми дослідження визначають такі об'єктивні суперечності:

– між потребами у знаннях про розвиток змісту «Фізичної культури» у вітчизняній системі освіти й недостатнім висвітленням цієї проблеми в історико-педагогічних дослідженнях;

– між значним досвідом викладання навчального предмета «Фізична культура» та якістю його узагальнення;

– між багатим історико-педагогічним досвідом у галузі фізичного розвитку підростаючого покоління та недостатнім осмисленням і освоєнням конструктивних ідей задля визначення пріоритетних напрямів розвитку фізичної культури в сучасному освітньому просторі.

Потенційна актуальність проблеми, її значущість, виявлені суперечності та недостатня вивченість в історико-педагогічній науці зумовили вибір теми дисертації: **«Розвиток змісту «Фізичної культури» як навчального предмета у вітчизняній загальноосвітній школі (1959–1991рр.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри теорії і методики фізичного виховання Рівненського державного гуманітарного університету на тему: «Шляхи удосконалення професійної підготовки спеціалістів з фізичної культури» (державний реєстраційний номер 0116U005225). Тему дослідження затверджено вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 6 від 25.01.2013 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 23.04.2013 р.).

Мета дослідження – дослідити й узагальнити історико-педагогічний досвід розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у

вітчизняній загальноосвітній школі (1959–1991 рр.) для його творчого використання в сучасному освітньому просторі.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі **завдання дослідження**:

1. Актуалізувати категорійно-поняттєвий апарат, обґрунтувати джерельну базу й окреслити історіографію проблеми дослідження.

2. Виокремити суспільно-політичні, соціокультурні та педагогічні детермінанти розвитку змісту навчальної дисципліни «Фізична культура» у вітчизняній школі (1959–1991 рр.).

3. Проаналізувати нормативно-правові та змістові засади розвитку «Фізичної культури» як навчального предмета (1959–1991 рр.).

4. Схарактеризувати практику розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у 1959–1991 рр.

5. Розкрити можливості упровадження змісту навчального предмета «Фізична культура» досліджуваного періоду в сучасному освітньому просторі.

Об'єкт дослідження – «Фізична культура» як самостійний предмет навчального плану загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження – розвиток змісту навчального предмета «Фізична культура» у вітчизняній загальноосвітній школі досліджуваного періоду.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань відповідно до предмета дослідження на різних його етапах використовували комплекс таких загальнонаукових і традиційних для історико-педагогічних праць методів, як:

– загальнонаукові (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) – для аналізу, узагальнення та систематизації поглядів вітчизняних і зарубіжних педагогів на проблему дослідження;

– логіко-системний, хронологічно-структурний – для систематизації теоретичних ідей і узагальнення досвіду теорії та практики з навчального предмета «Фізична культура» в загальноосвітній школі;

– проблемно-цільовий – для аналізу науково-педагогічної літератури, монографічних видань, матеріалів педагогічної преси та нормативних документів досліджуваного періоду;

– пошуково-бібліографічний (вивчення джерел, архівних документів, матеріалів періодичних видань із проблеми дослідження) – для наукових узагальнень;

– метод термінологічного аналізу – для актуалізації категорійно-поняттєвого апарату дослідження;

– ретроспективний – для виявлення можливостей упровадження змісту навчального предмета «Фізична культура» досліджуваного періоду в сучасному освітньому просторі;

– метод теоретичного узагальнення – для узагальнення отриманих даних і формулювання висновків за результатами виконаної науково-пошукової роботи.

Територіальні межі дослідження відповідають адміністративно-територіальній належності України впродовж 1959–1991 рр., а саме – території Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР).

Хронологічні межі дослідження означають період від 1959 р. до 1991 р. *Нижня межа* дослідження – 1959 р. – зумовлена набуттям чинності Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР», десталінізацією, частковою демократизацією суспільства, інтенсивним розвитком економічної сфери, що спричинили зміни змісту освіти, зокрема у викладанні «Фізичної культури» як навчального предмета, пошквалювання фізкультурного руху, ухваленням постанови «Про керівництво фізичною культурою і спортом в країні». *Верхня межа* – 1991 р. – пов'язана із проголошенням незалежності України, соціально-економічними й політичними зрушеннями в країні, що

детермінували освітню реформу, із набуттям чинності Закону України «Про освіту» (1991), активним упровадженням нових навчальних програм із предмета «Фізична культура» відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, зокрема освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура».

Джерельна база дослідження охоплює *правові документи* (простеження змін у змісті шкільної освіти загалом і в змісті «Фізичної культури» як навчального предмета в досліджуваній період зокрема); *нормативні документи* (визначення спрямованості змін у змісті «Фізичної культури» та підходах до його реалізації в навчальному процесі досліджуваного періоду); *автентичні джерела* (аналіз і систематизування ідей щодо відбору, структурування та реалізації змісту шкільної освіти); *нарративні джерела* (усвідомлення сутності процесів реформування змісту «Фізичної культури» досліджуваного періоду); *інтерпретаційні джерела*, присвячені досліджуваній темі або дотичні до неї та написані в досліджуваній період чи близький до нього хронологічно.

У процесі дослідження було використано матеріали фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонд № 166 – Народний комісаріат освіти УСРР (Міністерство народної освіти УРСР), Державного архіву Рівненської області (фонд № Р-2 – Обласне управління освіти), Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського НАПН України, наукової бібліотеки Рівненського державного гуманітарного університету, наукової бібліотеки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

– виконано цілісне дослідження проблеми розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у 1959–1991 рр., обґрунтовано

періодизацію та визначено тенденції розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у 1959–1991 рр.;

– виокремлено суспільно-політичні, соціокультурні та педагогічні чинники розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у досліджуваній період (певне послаблення ідеологічного тиску, розбудова народного господарства, розвиток промисловості; покращення добробуту населення, значна увага вищого партійного керівництва до розвитку масової фізкультури та спорту, пошук шляхів покращення здоров'я підростаючого покоління; часткові зміни та наростання стагнаційних явищ у шкільній освіті, а також перевантаженість учнів, нестача педагогічних кадрів, недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення шкіл, зародження демократичних змін на тлі реформи загальноосвітньої і професійної школи та визрівання національної реформи освіти);

– схарактеризовано нормативно-правові та змістові засади розвитку «Фізичної культури» як навчального предмета (1959–1991 рр.);

– розкрито можливості впровадження змісту навчального предмета «Фізична культура» досліджуваного періоду в сучасному освітньому просторі;

уточнено сутність ключових понять дослідження: «школа», «загальноосвітня школа», «зміст освіти», «навчальний предмет», «фізична культура», «фізичне виховання», «навчальний предмет «Фізична культура» у школі»;

удосконалено наукове уявлення про історіографію проблеми та джерельну базу дослідження;

подальшого розвитку й конкретизації набуло висвітлення ролі педагогічної преси у вирішенні проблеми розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» в досліджуваній період.

До наукового обігу *введено* маловідомі та невідомі архівні документи, методичну літературу, публікації у педагогічній пресі з досліджуваної проблеми, більшість із яких раніше в наукових працях згадано не було.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що його результати можуть слугувати основою для розроблення авторських програм в освітній галузі «Здоров'я і фізична культура» у рамках варіативного компонента Державного стандарту. Також їх може бути використано викладачами історії педагогіки й фізичної культури середніх спеціальних і вищих навчальних закладів як вихідний матеріал у процесі формування змісту відповідних навчальних дисциплін. Матеріали дослідження знайдуть застосування у методичній роботі з учителями загальноосвітніх шкіл; під час укладання підручників і посібників; у ході написання курсових, бакалаврських, дипломних і магістерських робіт студентами педагогічних навчальних закладів III–IV рівнів акредитації.

Основні положення та результати дослідження *впроваджено* у навчальний процес Рівненського державного гуманітарного університету (довідка про впровадження № 60 від 23.05.2016 р.), Національного університету «Острозька академія» (довідка про впровадження № 202 від 13.06.2016 р.), Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка про впровадження № 01-16/781 від 14.06.2016 р.) і Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка про впровадження № 03-29/02/4065 від 07.12.2015 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження було представлено на конференціях різних рівнів: *міжнародних* – «Наука, освіта, суспільство очима молодих» (Рівне, 2012, 2013), «Педагогіка та психологія в еру зростаючого потоку інформації» (Будапешт, 2015); *усеукраїнських* – «Громадська освіта і виховання в Україні: досвід, шляхи їх вирішення» (Рівне, 2013), «Актуальні проблеми підготовки сучасного вчителя» (Умань, 2013), «Актуальні проблеми сучасної дидактики в контексті вимог інформаційного суспільства» (Рівне, 2013), «Становлення і розвиток особистості людини як суб'єкта власного життя» (Рівне, 2016); *регіональній* – «Фізична культура дітей та молоді на сучасному етапі: досвід і перспективи» (Рівне, 2016); а також обговорено на засіданнях кафедри

загальної і соціальної педагогіки та управління освітою, кафедри теорії і методики фізичного виховання, звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Рівненського державного гуманітарного університету (2012–2017 рр.).

Публікації. Результати дослідження викладено в 10 одноосібних публікаціях (1 – у зарубіжному періодичному виданні), серед яких: 6 статей відображають основні наукові результати дослідження, 2 мають апробаційний характер, 2 додатково репрезентують наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (443 найменування, із них 8 – іноземною мовою, 40 – архівні джерела), 13 додатків на 49 сторінках. Загальний обсяг дисертаційної роботи – 268 сторінок друкованого тексту, з них 179 сторінок основного тексту. Робота містить 6 таблиць, 3 рисунки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЗМІСТУ «ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ» ЯК НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА (1959–1991 рр.)

1.1. Категорійно-поняттєвий апарат дослідження

Дослідження проблеми розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у вітчизняній загальноосвітній школі у 1959-1991 рр. в історико-педагогічному контексті потребує її вивчення з точки зору педагогічної науки. Теоретичне дослідження зазначеної проблеми, насамперед, вимагає аналізу і уточнення категорійно-поняттєвого апарату дослідження.

Серед основних понять педагогічної науки, що описують феномен фізичної культури як навчального предмета у школі, ми виокремили такі: *«школа»*, *«загальноосвітня школа»*, *«навчальний предмет»*, *«фізична культура»* та *«фізичне виховання»*.

Проаналізуємо визначення зазначених понять, що викладені у довідкових та педагогічних джерелах досліджуваного та сучасного періодів. Зокрема, при тлумаченні категорійно-поняттєвого ряду ми спиралися на визначення, подані в «Енциклопедії освіти» (Київ, 2008), у підготовці якої взяли участь провідні фахівці з Національної академії педагогічних наук (І. Бех, В. Кремень, О. Сухомлинська, В. Оржеховська та ін.) [109].

Зважаючи на предмет нашого дослідження, першим поняттям, яке потребує наукового обґрунтування, є *«школа»*.

Відтак, у вільній енциклопедії Вікіпедія знаходимо таке тлумачення поняття: «Шкóла (від грецьк. *σχολή* – «відпочинок», пізніше «ті, кого повчають») – навчальний заклад, зазвичай початкової або середньої освіти, але також іноді й вищої (наприклад, Вища школа бізнесу) або спеціальної (наприклад, Київська школа економіки) освіти» [378].

Загальноосвітня школа у цьому ж джерелі визначається як «масовий тип навчально-виховних закладів, які дають загальну освіту» [123].

В «Енциклопедії освіти» (2008) *школа* трактується як: 1) навчально-виховний заклад для освіти і виховання дітей, молоді та дорослих; 2) одна із ланок системи освіти; 3) набування знань, навичок, досвіду; 4) напрям у науці, літературі, мистецтві, суспільно-політичній думці тощо, для якого характерні спільність поглядів, принципів, методів, традицій; 5) приміщення школи [109, с.1006]. Також зазначено, що «школа – явище історичне. Зміст, форми, функції її тісно пов'язані з культурно-історичними періодами суспільного розвитку» [там само], а «серед основних завдань сучасної школи, визначених державними документами, – формування і розвиток соціально зрілої, творчої особистості з усвідомленою громадянською позицією, почуттям національної самосвідомості, підготовлено до професійного самовизначення, а також створення умов для оволодіння системою наукових знань про природу, людину і суспільство» [109, с.1007].

У досліджуваній нами період під поняттям «*школа*» розуміли навчально-виховний заклад, призначений «для організованого виховання і навчання підростаючих поколінь» («Педагогічний словник» (1960) [247, с. 688]. Таким чином, у «Педагогічному словнику» (1960), як і у сучасних довідкових джерелах, підкреслюється сутність школи як явища [247, с.689].

Одним із основних засобів реалізації завдань та змісту освіти і виховання у загальноосвітній школі є навчальні предмети.

Оскільки предметом нашого дослідження є розвиток змісту «Фізичної культури» як навчального предмета у школі, то наступною дефініцією, яку ми розглянемо, є «*зміст освіти*», оскільки завдяки власне змісту є можливим вирішення поставлених завдань перед освітою і вихованням.

В «Українському педагогічному енциклопедичному словнику» С. Гончаренка (2011) зміст освіти визначається як «основний елемент освітнього процесу, який складає основу, на якій досягаються його соціальні цілі. У загальному вигляді термін означає сукупність досягнень у різних

сферах життєдіяльності людського суспільства, які необхідно зробити надбанням осіб, залучених до освітнього процесу. Характер і об'єм соціально-культурного досвіду, який підлягає засвоєнню, залежить від конкретних обставин місця і часу, окрема від типу освітнього закладу і його рівня. До числа основних складових змісту освіти відносяться: а) досвід ефективної практичної діяльності; б) пізнавальний досвід; в) досвід соціальної взаємодії у процесі досягнення спільної мети; г) морально-етичний досвід; д) духовно-культурний досвід» [73, с. 184].

В «Енциклопедії освіти» під поняттям «зміст загальної середньої освіти» розуміється «педагогічно адаптована система знань, умінь і навичок, способів навчальної діяльності (у т.ч. й творчої), емоційно-ціннісного ставлення учнів до світу, що забезпечує світоглядний, інтелектуальний і фізичний розвиток особистості» [109, с. 322]. При цьому зазначено, що «у 60-70 рр. ХХ ст. відбулася суттєва перебудова змісту шкільної освіти з метою приведення його у відповідність з рівнем розвитку науки, культури і виробництва, забезпечення доступності, міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків, створення кращих умов для розвитку учнів. У 80-х роках ХХ ст. було створено теорію добору змісту як багатокомпонентного утворення на основі аналізу соціального досвіду» [там само].

На нашу думку, у цьому визначенні найбільш повно окреслено орієнтири, підходи та вимоги до відбору та структурування змісту загальної шкільної освіти у досліджуваний період, у тому числі й до змісту «Фізичної культури» як навчального предмета у школі.

Сучасний історик педагогіки Л. Пироженко зазначає, що зміст освіти згідно концепції В. Краєвського, І. Лернера, В. Ледньова, М. Скаткіна має п'ять рівнів подання (*загального теоретичного ознайомлення, навчального предмета, навчального матеріалу, процесу навчання, структури особистості*). Ці рівні складають разом зміст загальної середньої освіти як

педагогічну модель соціального замовлення, його проект. Реалізуючись у навчальному процесі, зміст освіти стає надбанням кожного учня [258, с. 33].

У підручниках з педагогіки досліджуваних років, зокрема, у підручнику під редакцією Ю. Бабанського (1983), зазначено, що «зміст освіти знаходить своє вираження у таких нормативних документах, як навчальні плани, навчальні програми, підручники, навчальні посібники» [240].

У зазначений період навчальний план розглядався педагогами (І. Журавльов, І. Лернер, М. Скаткін та ін.) як суто дидактичний документ, що відбиває державну концепцію змісту освіти і через реалізацію цілей освіти визначає зміст у формі навчальних предметів, які на основі підстав (суміжність знань, що добираються для змісту тощо) поєднуються в різні групи (цикли), та розподіляє години між ними у кожному класі; задає форму типової навчальної програми та діапазон можливих і необхідних міжпредметних зв'язків [118]. У цьому нормативному документі визначається загальна кількість та перелік навчальних предметів [119, с. 40].

У нормативних документах та навчально-методичній літературі цього періоду обумовлено залежність формування змісту навчального предмета від його функції у загальній освіті у цілому.

Таким чином, зміст освіти отримує певну конкретизацію на рівні *навчального предмета*, що втілюється у навчальних програмах і характеризується у наукових працях з методики навчання різних предметів.

Відтак, для нашого дослідження, передусім, суттєвим є розуміння та еволюція змісту поняття «*навчальний предмет*» у педагогічній науці у досліджуваний та сучасний періоди.

В «Енциклопедії освіти» «*навчальний предмет*» тлумачиться як «педагогічно адаптований і ціннісно зорієнтований зміст конкретної науки, певної галузі діяльності, у якому представлено дидактично обґрунтовану систему знань (поняття, теорії, методи, факти, світоглядні й морально-естетичні ідеї, напрями практичного застосування тощо), умінь, навичок, відібрані відповідно до цілей навчання, вікових можливостей тих, хто

навчається» [109, с. 537].

Предмет навчальний, дисципліна навчальна – науково обґрунтована система знань, умінь і навичок, зібраних з відповідних галузей науки, техніки й культури для вивчення. Обсяг, зміст і послідовність вивчення навчального предмету має відповідати навчальним планам і програмам для загальноосвітньої школи, профтехучилищ, середніх спеціальних навчальних закладів тощо, зміст – узгоджуватися з дидактичними принципами. До навчального предмету входять різні форми знань: наукові факти, уявлення, поняття, провідні ідеї й основні теорії тієї чи іншої науки, а також системи навчально-пізнавальних і практичних навичок, умінь [73, с. 374].

Здійснений науковий пошук засвідчив неоднозначність поглядів учених на поняття «навчальний предмет» у 1959-1991 рр., що обумовлено реформами та змінами практики системи освіти, науковими пошуками та дискусіями досліджуваного періоду.

Майже ідентичні визначення знаходимо у довідкових джерелах зазначеного періоду. Зокрема, у «Педагогічному словнику» (1960) поняття тлумачилося як «дидактично обґрунтована система знань, умінь і навичок, які виражають основний зміст тієї чи іншої науки» [246, с.543], а у «Педагогічній енциклопедії» (1960) – як «дидактично обґрунтована система знань, умінь і навичок, відібраних з відповідної галузі науки або мистецтва для вивчення в навчальному закладі» [244, с.479].

Можемо зробити висновок про те, що у досліджуваній період тлумачення поняття «навчальний предмет» у радянській літературі включало, насамперед, систему знань, умінь і навичок.

Кризові явища у розвитку змісту загальної середньої освіти у середині 60-х рр. ХХ ст., зумовили потребу у розвантаженні учнів від надмірного обсягу навчального матеріалу, з одного боку, та необхідності його модернізації, з іншого, у розробці нових критеріїв відбору та структурування змісту навчання. З цією метою була створена комісія Академії наук СРСР і Академія педагогічних наук СРСР, якій було доручено здійснити аналіз

програм, підручників і хід викладання основ наук у школі та підготувати пропозиції щодо їх удосконалення.

Відтак, як зазначає Л. Пироженко, «частина актуальних проблем відбору та структурування змісту освіти, обговорення яких на засіданнях Комісії викликало гарячі суперечки, була винесена на обговорення широкої педагогічної громадськості. У 1965 р. у педагогічній періодиці (зокрема у журналі «Советская педагогика») проводилась відкрита дискусія «Наука та навчальний предмет», завдяки якій знайшло часткове концептуальне обґрунтування конструювання змісту освіти на рівні навчального предмета та педагогізації самого поняття «навчальний предмет» (термін М. Скаткіна)» [258, с.134].

Зокрема, один з учасників дискусії В. Корольов представляв навчальний предмет як «дидактичну переробку певної науки» [166, с.3], а інший, Б. Кедров, визначив те ж поняття як «процес освіти» [там само, с. 7]. Своєю чергою, на думку А. Маркушевича, члена зазначеної вище комісії, «навчальний предмет – це вид, в якому наукові відомості подаються учням...» [228, с. 5].

Натомість, Г. Щедровицький причини нерозробленості теорії навчального предмета вбачав у «змішуванні двох галузей наукової роботи – методичної ... і наукових процесів навчання» [там само, с. 6], і зазначав, що «навчальні предмети не будуються з наукових знань ..., у кожному навчальному предметі повинні бути частини, які орієнтовані саме на те, щоб вчити будувати діяльність» [там само, с. 7].

Відтак, навчальний предмет перестав зводитись до сукупності законів, понять та методів власне науки, а став містити і суто педагогічні компоненти, перетворившись на «особливе утворення, спеціально створене для навчання та виховання» [228., с. 24].

Зокрема, відомий радянський педагог Г. Щукіна зазначала, що навчальний предмет – це те, «що відстоялося у науці, необхідне для її подальшого, глибшого вивчення на основі загальної освіти» [240].

У монографії російського дослідника В. Гайла знаходимо аналіз трактування навчального предмету науковцями досліджуваного нами періоду В. Логвіновим та Ф. Відановим. Так, В. Логвінов під навчальним предметом розумів «фундаментальні положення, які дозволяють учням зрозуміти закономірності розвитку природи і людського мислення, найбільш важливі способи використання певних теоретичних положень у практичних цілях, знайомство з ... пристроями, застосовуваними в найважливіших галузях народного господарства), згруповані у певній послідовності і доповнені практичними вміннями та навичками, представляють собою навчальний предмет, що вивчається в середній школі» [62].

Своєю чергою, Ф. Віданов запропонував таке розширення змісту поняття «навчальний предмет», яке, на його думку, повинно включати у себе не тільки ті компоненти, які вказані В. Логвіновим у якості компонентів мети навчання, плюс змісту і структури, але й апарат приведення знань у рух, в дію вчителями і учнями, нарешті, час і продуктивність праці у цій галузі відтворення людського суспільства, загальні і спеціальні умови цього відтворення» [62].

Слід зазначити, що спільним для обох дослідників припущенням було те, що поняття «навчальний предмет» має розглядатися у взаємозв'язку з відповідним видом діяльності.

Подібні визначення досліджуваного поняття знаходимо у довідкових джерелах наступних років. Зокрема, у «Радянському енциклопедичному словнику» (1981) пропонується таке визначення: «навчальний предмет – це система знань, умінь і навичок, відібраних із визначених галузей науки, техніки, мистецтва, виробничої діяльності для вивчення у навчальному закладі» [323, с. 1404].

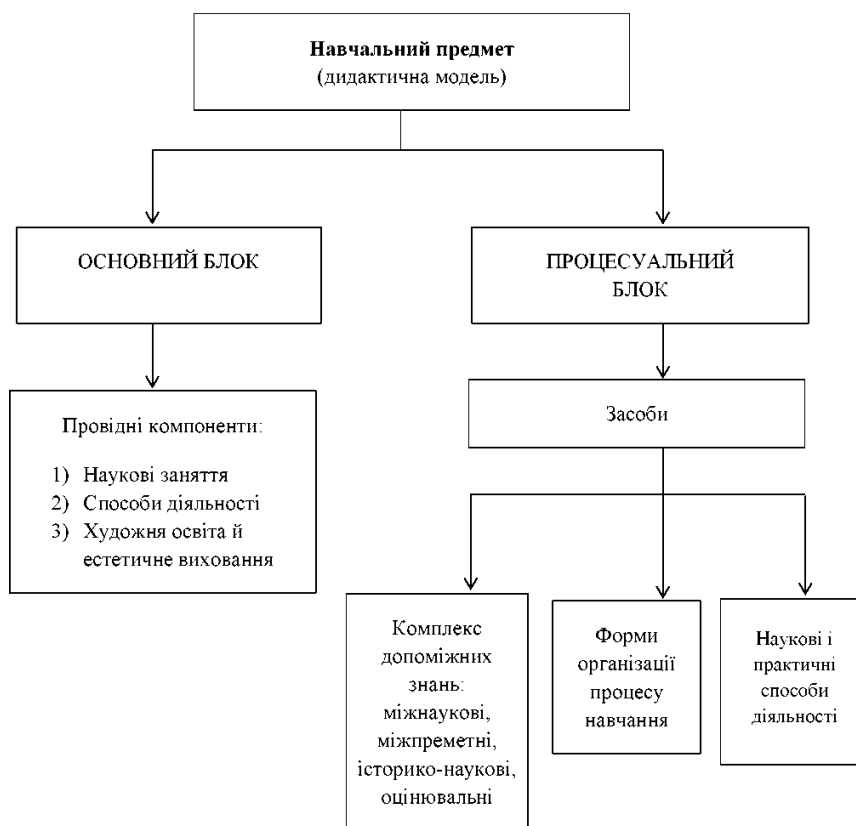
Уперше сутність змісту та структуру навчального предмета було ґрунтовно проаналізовано у роботі І. Журавльова та Л. Зоріної «Дидактична модель навчального предмета» (1983) [115, с. 77]. Поділяючи погляди дидакта І. Лернера на навчальний предмет як педагогічно адаптовану

сукупність знань і умінь з якої-небудь окремої галузі дійсності і відповідної їй діяльності з використання цих знань і умінь у процесі навчальної взаємодії, І. Журавльов та Л. Зоріна розглядали навчальний предмет, перш за усе, як функціональну систему, яку необхідно визначити спочатку за функціями, а лише потім за складом та структурою [118]. Функціонально навчальний предмет є головним засобом реалізації змісту освіти, який поєднує у нерозривному цілому факти та поняття, що підлягають засвоєнню, із засобами його засвоєння учнями.

І. Журавльов та Л. Зоріна, вважаючи недостатнім поділ навчальних предметів на природничо-наукові та гуманітарні, ввели у науковий обіг поняття *дидактичної моделі навчального предмета*, поглибивши розуміння його сутності у дидактиці та методиці. Учені побудували і теоретично обґрунтували загальнодидактичну модель навчального предмета як певної цілісності, що охоплює два блоки: основний, до якого входить, першою чергою, той зміст, заради якого навчальний предмет введений у навчальний план, і блок засобів, або процесуальний блок, що забезпечує засвоєння знань, формування різних умінь і навичок, розвиток і виховання (див. Рис. 1.1) [117, с.198].

Однак стосовно навчального предмету «Фізична культура» означена модель не вмещала всю його особливість. Так, сучасний дослідник Ю. Васьков у статті «Навчальний предмет «Фізична культура» як основний засіб фізичного виховання в загальноосвітньому навчальному закладі» (2012) вказує на її структурні і змістові помилки. Зокрема, він зауважує, що «комплекс допоміжних знань, наукові і практичні способи діяльності необхідно віднести до основного, так званого «змістовного» блоку, а в процесуальний необхідно внести «методи навчання» як його важливий чинник. У зв'язку з цим необхідно визначитися з основними складовими частинами наведеної загальнодидактичної моделі навчального предмета як певними дидактичними поняттями. Основний (змістовний) блок являє собою узагальнену сукупність складових частин змісту навчальних предметів, а

також міждисциплінарний комплекс допоміжних знань. Процесуальний блок є виразом системи спільної діяльності вчителя й учнів щодо реалізації мети навчання і змісту певної освіти (математичної, історичної, фізичної тощо) за допомогою методів навчання, форм організації навчання і засобів навчання (підручники, засоби наочності, комп'ютерна техніка тощо). Допоміжні знання виконують обслуговуючу функцію відносно провідного компонента кожного предмета і складових частин процесуального блоку» [45].

Рис.1. 1. Дидактична модель навчального предмета (І. Журавльов, Л. Зоріна).

Принципово важливою для конструювання змісту освіти була висунута і дидактично обґрунтована Л. Зоріною як принцип побудови навчального предмета ідея *системності та цілісності*, що у подальшому знайшла відображення при конструюванні змісту на рівні навчального курсу (навчального предмета), та представленні навчального матеріалу в підручнику [131].

Своєю чергою, І. Лернер (1988) зауважував, що «навчальний предмет являє собою штучну конструкцію, витягнуту з кінцевого мінімуму. Це педагогічна адаптація галузі діяльності, включена у систему освіти» [187, с.18].

Ідеї про багатофункціональність навчального предмета, необхідність взаємної відповідності змістової та процесуальної сторін у ньому розкриті І. Журавльовим, який, зокрема, підкреслював нерядоположність функцій навчального предмета за наявності однієї головної функції, заради якої його було вміщено до навчального плану. Провідна функція навчального предмета визначається його провідним компонентом, який задається одним із основних структурних елементів змісту освіти: 1) предметними науковими знаннями; 2) способами діяльності; 3) способами бачення світу [118].

Згідно з таким поділом навчальні предмети гуманітарного та природничо-наукового циклу потрапляють до різних груп за своїми основними функціями: провідна функція – знання (фізика, хімія, історія, географія, астрономія тощо); *провідна функція – способи діяльності* (іноземна мова, *фізкультура*, праця тощо); провідна функція – способи бачення світу (образотворче мистецтво, музика тощо) (курсив наш – А. В.) [115].

Отже, здійснений науковий пошук, дає змогу зробити висновок, що кожен предмет має декілька цілей, але серед них є провідна, заради якої його і введено до навчального плану. Ця головна мета навчального предмета зумовлює його провідний компонент, за допомогою якого можлива реалізація всіх інших завдань.

Відтак, провідним компонентом змісту навчального предмета «Фізична культура» є способи діяльності практичного характеру (рухові дії, рухова діяльність).

Слід зауважити, що у педагогічній літературі немає єдиного підходу до розгляду поняття «*фізична культура*», оскільки воно є багатоаспектним та різностороннім.

На наявність виражених суперечностей у тлумаченні терміна «фізична культура» у сучасній науково-методичній літературі вказує В. Сутула у статті «Фізична культура: передумови теорії» (2016) [331]. Автор наводить тлумачення поняття у англо-американській, європейській та вітчизняній практиці. Зокрема, термін «фізична культура» у англо-американській та європейській системах використовується для характеристики різних видів діяльності людей, яка виконувалась протягом багатьох століть для зміцнення тіла, покращення статури, підвищення витривалості, покращення здоров'я, для боротьби зі старінням, з метою підвищення спортивних результатів; філософія способу життя, який спрямований на максимальний фізичний розвиток за допомогою силових тренувань, дієти, аеробіки, спортивних змагань та самодисципліни. Конкретними його наслідками є: поліпшення здоров'я, зовнішнього вигляду, сили, витривалості, гнучкості, швидкості і загальної фізичної підготовки, а також більші знання про спортивні заходи [331, с.62].

На відміну від зазначених вище практик, в українській системі, зокрема у Законі України «Про фізичну культуру і спорт» фізична культура трактується «як діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей з метою їх гармонійного, передусім фізичного, розвитку та ведення здорового способу життя. Фізична культура має такі напрями: фізичне виховання різних груп населення, масовий спорт, фізкультурно-спортивна реабілітація» [284].

Аналіз сучасної наукової літератури дає підстави стверджувати, що існує біля сотні визначень вказаного поняття. Ми не акцентувати увагу на усіх існуючих визначеннях поняття «фізична культура», оскільки це не є завданням нашого дослідження.

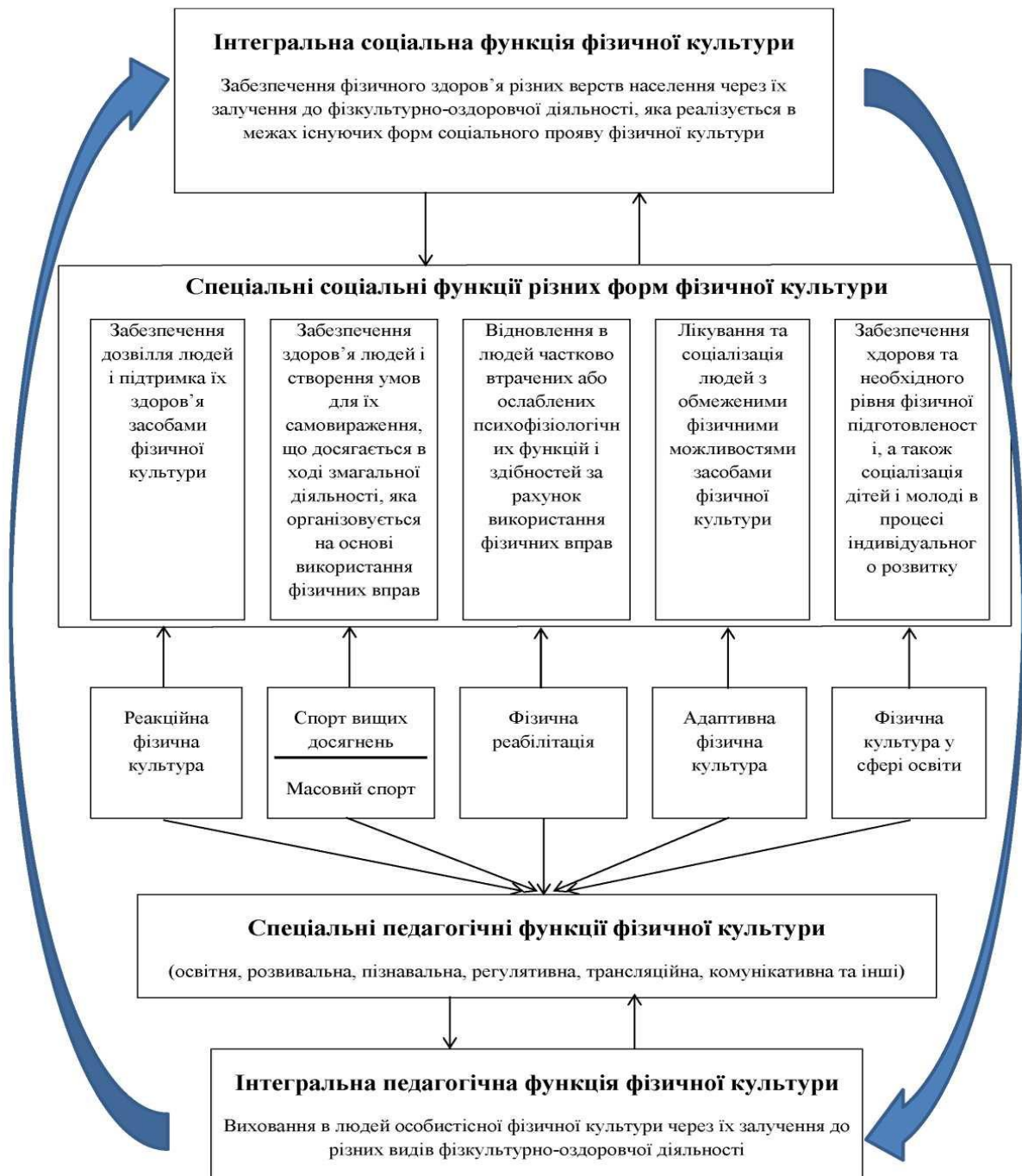
До прикладу, Б. Шиян «фізичну культуру» визначав як сукупність досягнень суспільства у створенні і раціональному використанні спеціальних засобів, методів і умов цілеспрямованого фізичного та духовного удосконалення людини [377], а Т. Круцевич констатує, що фізична культура,

репрезентуючи вид культури людини та суспільства, представляє собою діяльність людей і її результат з формування фізичної готовності до життя [194].

У «Педагогічному енциклопедичному словнику (2011) фізична культура визначається як «частина культури суспільства, що включає систему фізичного виховання та сукупність спеціальних наукових знань і матеріальних засобів, необхідних для розвитку фізичних здібностей людини, зміцнення її здоров'я. Ф.к. включає в себе громадську, особисту гігієну, гігієну праці й побуту, широко використовує сили природи, виховує правильний режим праці й відпочинку ...» [73, с. 477].

Натомість, І. Рощін вважає, що «поняття «фізична культура» характеризує відповідну соціальну сферу і специфічну діяльність людини в ній, і є більш широким у порівнянні з поняттям «фізичне виховання» [309, с. 80]. Він узагальнив й подав існуючі авторські тлумачення поняття «фізична культура», які наводимо у вигляді таблиці у Додатку А.

Розуміння соціальної та педагогічної ролі фізичної культури В. Сутула пропонує у вигляді схеми (див. Рис. 1.2), де основною функцією фізичної культури у сфері освіти є забезпечення здоров'я, необхідного рівня фізичної підготовленості, а також соціалізація дітей і молоді у процесі індивідуального розвитку [330].

Рис. 1.2. Взаємозв'язок соціальної та педагогічної функцій фізичної культури.

На сучасному етапі розвитку суспільства фізична культура і спорт є одним із ключових напрямів гуманітарної політики держави як важливий чинник всебічного розвитку особистості та формування здорового способу життя та досягнення фізичної і духовної досконалості людини, формування патріотичних почуттів у громадян та позитивного міжнародного іміджу

держави.

Фізкультура, спорт, популяризація здорового способу життя – сфери реалізації завдань національно-патріотичного виховання учнів, що зазначені як пріоритетні у Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015) [282].

Однак, зважаючи на специфіку дослідження, основну увагу ми зосередили на аналізі поняття *«фізична культура як навчальний предмет»*.

У «Педагогічному енциклопедичному словнику» С. Гончаренка знаходимо таке визначення: «Фізична культура в школі – навчальний предмет, основним змістом якого є вивчення фізичних вправ, рухових дій, рухливих і спортивних ігор, що сприяють зміцненню здоров'я, фізичного розвитку та вдосконаленню рухових здібностей учнів з метою їх підготовки до життя, праці й професійної діяльності. Зміст уроків визначають навчальні програми, де навчальне завдання подано диференційовано за класами (1-4, 5-9, 10-11). Основне завдання предмета: зміцнення здоров'я учнів; їх правильний фізичний розвиток і загартування; формування та вдосконалення природних рухових умінь і навичок; навчання нових видів рухів; розвиток основних фізичних якостей (сила, швидкість, витривалість, спритність, гнучкість); повідомлення учням спеціальних знань з фізичної культури і спорту, теорії і методики фізичного виховання та валеології; прищеплення гігієнічних навичок. На уроках фізичної культури учні набувають таких морально-вольових якостей, як сміливість, наполегливість, дисциплінованість, почуття дружби і взаємодопомоги, а також оволодівають навичками культурної поведінки. У них формується позитивне ставлення до фізичної культури і спорту, стійкий інтерес і звичка до систематичних занять фізичними вправами [73, с. 477-478].

З метою отримання об'єктивного та системного уявлення про сутність поняття «Фізична культура» як навчального предмета у 1959-1991 рр., ми здійснили аналіз довідкової (словники, енциклопедії), педагогічної та методичної літератури.

Необхідно зазначити, що на початок досліджуваного періоду (1959 р.) поняття «фізична культура» мало декілька провідних визначень і пов'язувалося із завданнями фізичного виховання та виховання учнів у цілому.

Зокрема, у «Педагогічному словнику» за ред. І. Каїрова знаходимо два варіанти тлумачення поняття «фізична культура», як-то:

1) фізична культура – галузь культури, змістом якої є фізичний розвиток людини, зміцнення її здоров'я. Стан фізичної культури у даному суспільстві характеризується наявністю і розвитком різноманітних засобів і умов для фізичного розвитку і оздоровлення, ступенем охоплення цими засобами населення (масовість) і рівнем досягнень у вирішенні завдань фізичного виховання ..., слугує меті виховання здорових і життєрадісних будівничих комуністичного суспільства;

2) фізична культура в школі – система занять, метою яких є різносторонній фізичний розвиток учнів, зміцнення їх здоров'я, формування життєво важливих рухових умінь і навичок, ознайомлення з особистою та суспільною гігієною, підготовки до виробничої праці. Фізичне виховання у радянській школі здійснюється у нерозривному зв'язку з розумовим, моральним, естетичним і трудовим вихованням учнів, сприяючи формуванню у них комуністичної свідомості і таких моральних якостей, як мужність, сміливість, рішучість, наполегливість, воля, дисциплінованість, колективізм. Вказана система занять включає: 1) уроки фізичної культури; 2) позаурочні заняття учнів 3-11 класів у секціях колективу фізичної культури школи і фізкультурно-масову роботу (ігри, гімнастика, фізкультурні змагання, свята, спартакіади, походи, екскурсії, фізкультурні збори піонерського загону і дружини); 3) різноманітні заходи у режимі навчального дня школи (гімнастика до занять, фізкультхвилинки на уроках у початкових класах, ігри на перервах, заходи гігієнічного характеру); позашкільна робота з фізкультури: заняття у будинках піонерів, піонерських таборах, дитячих і юнацьких спортивних школах та ін. [247, с. 579-584].

Натомість на сторінках журналу «Теория и практика физической культуры» (1987) В. Столяров визначає «фізичну культуру» як «таку сферу культури, в основі якої лежать соціально сформовані фізичні якості та особливості людини, які характеризують фізичний стан її організму, які проявляються нею у визначеній діяльності» (В. Столяров) [326], а В. Видрін як «специфічний результат, засіб і спосіб фізичного вдосконалення людей, для виконання ними своїх соціальних обов'язків у суспільстві» [61].

У «Педагогічні енциклопедії» підкреслюється, що «фізична культура» у школі – навчальний предмет, який сприяє фізичному розвитку й удосконаленню учнів із метою їхньої підготовки до суспільно корисної праці, до життя, до захисту Батьківщини» [245, с.486].

На думку Л. Матвеева, під шкільною фізичною культурою розуміють фізичну культуру, яка являє собою навчальний предмет у загальноосвітніх школах, де її використання спрямоване на те, щоб закласти основи загальної фізичної освіти: сформувати поширений комплекс життєво необхідних рухових умінь, навичок і пов'язаних з ними знань [204, с.18-19].

Результати наукового пошуку засвідчили, що завдання та зміст фізичної культури у досліджуваній період перебували у нерозривному взаємозв'язку із завданнями фізичного виховання учнів.

Розглянемо трактування поняття «*фізичне виховання*» у довідкових джерелах досліджуваного періоду (педагогічних словниках, енциклопедіях, словниках-довідниках з педагогіки).

В «Енциклопедичному словнику з фізичної культури і спорту» (1963) фізичне виховання розглядається як «організований процес всебічного розвитку фізичних здібностей, формування і вдосконалення життєво важливих рухових навичок і умінь людини». У процесі фізичного виховання вирішуються завдання укріплення здоров'я і загартування організму; всебічного і гармонійного розвитку фізичних якостей (сили, швидкості, витривалості, спритності, координації рухів); фізичного вдосконалення; формування і вдосконалення необхідних у житті рухових умінь і навичок;

прищеплення знань щодо правильної організації побуту, режиму праці й відпочинку; підвищення спортивної майстерності молоді; виховання морально вольових якостей; виховання здорових естетичних смаків, понять і суджень. Фізичне виховання у школі розглядається як найважливіший засіб збереження й зміцнення здоров'я, підвищення працездатності, формування моральної стійкості, виховання волі, проведення здорового і культурного дозвілля» [386, с. 239].

У «Педагогічній енциклопедії» (1968) фізичне виховання визначається як одна із складових частин загальної системи виховання, метою якого є зміцнення здоров'я людини і її правильний фізичний розвиток. У єдності з розумовим, моральним, естетичним і трудовим вихованням та навчанням фізичне виховання сприяє всебічному розвитку особистості людини. Основними завданнями фізичного виховання молодого покоління, зазначається в енциклопедії, є: зміцнення здоров'я, загартування організму, правильний фізичний розвиток, формування рухових умінь і навичок, удосконалення фізичних здібностей, сприяння формуванню важливих морально вольових якостей. Укріплення здоров'я і загартування організму молоді досягається у процесі систематичних занять фізичними вправами з дотриманням відповідних гігієнічних умов. Правильний фізичний розвиток учнів, їхніх рухових умінь і навичок відбувається у процесі систематичних занять фізичними вправами. Під час занять фізичними вправами виховують такі морально вольові якості як мужність, сміливість, рішучість, ініціативу, винахідливість, силу волі, організованість, дисциплінованість, товарицькість, чіткість у роботі, звичку до порядку тощо [245].

У «Малій енциклопедії «Фізкультура і спорт» (1982) під поняттям «фізичне виховання» розуміють «планомірний процес фізичної підготовки підростаючого покоління і дорослих, який є невід'ємною частиною навчання й виховання» [197]. Якщо фізичне виховання, зазначається в енциклопедії, підпорядковується конкретній меті, то суспільство організовує його в обов'язковому порядку на основі розроблених і затверджених навчальних

програм, що сприяє набуттю ним рис обов'язковості, планомірності й систематичності і стає складовою частиною загального виховання. Його мета визначається суспільством і спрямовується на рухову підготовку і фізичне вдосконалення людини. Основними засобами фізичного виховання у цьому джерелі названо фізичні вправи. Зазначається, що у процесі фізичного виховання учні отримують теоретичні знання про суспільне значення занять фізичними вправами й тренування, гігієну тіла і одягу, шкідливість алкоголю й нікотину. Як позитив відзначено, що результатом фізичного виховання є уміння учнів надавати першу медичну допомогу, дотримуватися режиму дня і відпочинку у вихідні дні й під час канікул, а також формування потреби у самостійній діяльності.

Автори книги «Советская система физического воспитания» (1975) під фізичним вихованням розуміли «соціально організований педагогічний процес, спрямований на формування здорового, фізично досконалого, соціально активного, морально стійкого підростаючого покоління, на укріплення здоров'я, всебічний розвиток фізичних і духовних сил, підвищення працездатності, творчого довголіття і продовження життя людей, зайнятих в усіх сферах діяльності суспільства» [321, с. 37–38]. Фізичне виховання, зазначали вони, є категорією суспільного життя, однією із сфер соціальних відносин. Тому ідеї, цілі, завдання, зміст, організація, система управління процесом фізичного виховання носять історично обумовлений характер і розвиваються на основі суспільних відносин.

У «Радянському енциклопедичному словнику» (1984) фізичне виховання розглядалося як органічна частина загального виховання, як «соціально педагогічний процес, спрямований на зміцнення здоров'я, гармонійний розвиток форм і функцій організму людини» [323].

У нормативно-правових документах з питань освіти і виховання, зокрема, у Законі України «Про фізичну культуру і спорт», фізичне виховання різних груп населення розглядається як напрям фізичної культури, пов'язаний з процесом виховання особи, набуттям нею відповідних знань та

умінь з використання рухової активності для всебічного розвитку, оздоровлення та забезпечення готовності до професійної діяльності та активної участі в суспільному житті [284].

Зокрема, в «Енциклопедії освіти» наведено кілька трактувань поняття за різними авторами, а також зазначено, що «фізичне виховання дітей та молоді є «складовою частиною загального виховання; соціально-педагогічний процес, спрямований на зміцнення здоров'я й загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей дітей та молоді, формування життєво важливих рухових навичок та умінь» [109].

Фізичне виховання – складова частина загального виховання; соціально-педагогічний процес, спрямований на зміцнення здоров'я й загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок та умінь [73, с. 477].

Отже, здійснений аналіз засвідчив, що у 1959–1991 рр. фізичне виховання розглядалося у контексті «виховання у цілому і здійснювалося з метою зміцнення здоров'я людини і досягнення правильного фізичного розвитку». Зазначено, що «в СРСР воно здійснюється в єдності з розумовим, моральним і естетичним вихованням, трудовим і політехнічним навчанням як невід'ємна частина комуністичного виховання підростаючих поколінь і важлива умова всебічного розвитку особистості людини комуністичного суспільства» [247, с. 584]. Науковий пошук засвідчив, що у системі загальної середньої освіти в Україні була реалізована концепція фізичної культури школярів, спрямована на зміцнення їх здоров'я та фізичний розвиток, де фізичній культурі як навчальному предмету відводилася роль одного із основних шляхів її реалізації.

Таким чином, аналіз категорійно-поняттєвого апарату дослідження дав змогу визначити ті провідні дефініції, які будемо використовувати у подальшому дослідженні проблеми розвитку змісту «фізичної культури» як

навчального предмета у вітчизняній школі у 1959–1991 рр.

1.2. Джерельна база та історіографія проблеми розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у вітчизняній школі

Вивчення проблеми розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у вітчизняній школі у 1959–1991 рр. потребує всебічного та ґрунтовного аналізу широкого кола різноманітних джерел: опублікованих та неопублікованих.

Джерельна база з досліджуваної нами проблеми згрупована з урахуванням проблемно-тематичного підходу до класифікації джерел, запропонованого істориком педагогіки Н. Гупаном (2002) [88]. Відтак, джерельну базу дослідження поділяємо на *п'ять основних груп*:

– *правові документи* (звіти партійних з'їздів і конференцій, резолюції пленумів КПРС, дані статистичних збірників, інформаційні повідомлення, закони, накази, постанови державних структур УРСР, СРСР, Міністерства освіти УРСР та СРСР). Ці документи дають змогу прослідкувати зміни у змісті шкільної освіти у цілому та у змісті фізичної культури як навчального предмета у досліджуваній період, усвідомити їх залежність від суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку суспільства, науково-технічних досягнень тощо. Більшість джерел цієї групи опублікована в збірниках «Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. 1917–1973 гг.» (1974) та «Основні документи про школу (1982), бюлетені «Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР», «Сборник инструктивно-методических материалов по физическому воспитанию» (1984) [316], педагогічному журналі «Физическая культура в школе» та ін.;

– *нормативні документи* – найбільша за обсягом група джерел, яка складається з навчальних планів та програм загальноосвітніх шкіл з фізичної культури. Використання цієї групи джерел дало нам можливість визначити спрямованість змін у змісті фізичної культури та підходах до його реалізації

у навчальному процесі досліджуваного періоду. Більшість джерел цієї групи була опублікована у бюлетені «Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР», часописі «Физическая культура в школе», частина віднайдена у фондах ЦДАВО України та Державного архіву Рівненської області;

– *автентичні джерела* – праці вітчизняних педагогів та психологів (І. Журавльов, В. Краєвський, І. Лернер, М. Скаткін, І. Зверєв, М. Кашин, Л. Матвєєв, М. Карпушко та ін.), що дають нам можливість проаналізувати та систематизувати їхні ідеї щодо відбору, структурування та реалізації змісту шкільної освіти. У джерелах цієї групи міститься аналіз результатів експериментальних психологічних та педагогічних досліджень з питань розробки теоретичних і практичних основ змісту загальної середньої освіти;

– *нарративні джерела* – публікації в періодичних виданнях, які дають змогу усвідомити сутність процесів реформування змісту «Фізичної культури» досліджуваного періоду;

– *інтерпретаційні джерела* – монографії, дисертації, брошури, статті, присвячені досліджуваній темі або дотичні до неї. Наголосимо, що більшість з них розглядаємо водночас і як історіографічні праці, тому детальний їх аналіз здійснимо нижче.

Тепер звернемось до власне *історіографії проблеми*.

Науковою основою історико-педагогічних праць за будь-якою проблемою прийнято вважати історіографією, під якою розуміють системний аналіз та узагальнення великого масиву літератури, що видавалась з певної галузі наукового знання, з метою висвітлення процесу розвитку науки та відповідних методів дослідження певного, досить великого за часом, історичного періоду [88, с.36]. У нашому випадку – це аналіз праць, присвячених проблемі розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у вітчизняній школі у 1959–1991 рр.

Зазначимо, що історико-педагогічна історіографія, репрезентована у нашому дослідженні, не містить цілісної, комплексної і системної праці про «Фізичну культуру» як навчальний предмет в історії розвитку середньої

школи у досліджуваний період, тому ми звернулися до праць, дотичних до нашої проблеми, для зіставлення та аналізу.

Спираючись на наведені тлумачення у п. 1.2, ми проаналізували праці, що відображають *історіографію дослідження* в обраних хронологічних межах і за *проблемно-тематичним підходом* (дотичністю до окресленої проблеми дослідження) поділили їх на *три великі групи*:

1) праці, що висвітлюють особливості суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку країни у 1959–1991 рр.;

2) праці, що розкривають особливості реформування змісту середньої шкільної освіти;

3) праці, у яких безпосередньо розглядається розвиток змісту предмету «Фізична культура» у загальноосвітній школі у досліджуваний період, хід та його наслідки у практиці роботи школи.

Академік О. Сухомлинська, зазначає, що «однією з найголовніших наукових проблем, особливо гуманітарної сфери, є проблема періодизації будь-яких явищ, тобто визначення певних періодів», і «від того, що береться за основу періодизації, який контекст вкладаємо в той чи інший період, що виступає рушійною силою зміни періоду, відбувається розгортання певного науково-дослідницького поля» [332, с. 47].

В «Енциклопедії освіти» стверджується, що під «періодизацією історії» слід розуміти «раціональний спосіб впорядкування масиву емпіричної та теоретичної інформації за часовою протяжністю з метою поглиблення пізнання й розуміння змінних станів об'єктів навколишнього світу» [109, с. 152].

Тому для розробки власної періодизації ми спирались на історико-педагогічні періодизації, запропоновані сучасними істориками педагогіки Л. Березівською [13], Н. Гупаном [88], О. Петренко [254], Л. Пироженко [258.].

Для успішної розробки періодизації важливо виокремити критерії, які б забезпечували її наукову обґрунтованість. На думку Л. Березівської, при

складанні періодизації історико-педагогічного процесу варто враховувати такі чинники:

1) суспільно-політичні зміни (зміна або забезпечення функціонування суспільної системи, політичних режимів на засадах провідних ідеологій);

2) соціально-економічні (зміна економічної політики, виникнення соціальних і національних конфліктів);

3) педагогічні детермінанти (зміна освітньої парадигми, втіленої у відповідних законодавчо-нормативних документах, стан освіти, розвиток громадсько-педагогічної думки, педагогічної науки) [14].

Відповідно до логіки нашого дослідження та з метою забезпечення максимальної об'єктивності наукового пошуку, забезпечення певної послідовності та всебічного висвітлення зазначеної проблеми історіографію досліджуваного нами періоду за *хронологічним* підходом здійснюємо згідно періодизації розвитку педагогічної думки, запропонованої сучасним істориком педагогіки Л. Березівською (2008), у межах IV періоду (1930–1991) – внутрішньосистемне реформування радянської загальноосвітньої школи в УРСР в умовах авторитарно-партійного суспільства [15]. За основу будемо брати змістові орієнтири підетапів зазначеного періоду, виділених Л. Березівською, оскільки зміст шкільної фізичної культури зазнавав змін у контексті реформування загальноосвітньої школи у цілому: контрреформа системи шкільної освіти як її уніфікація в загальнорадянську 30-х – початку 50-х років; реформа щодо зміцнення зв'язку школи з життям 1956–1964 рр. як складова десталінізації суспільного життя; часткові зміни і наростання стагнаційних явищ у шкільній освіті 1964–1984 рр.; зародження демократичних змін на тлі реформи загальноосвітньої і професійної школи та визрівання національної реформи освіти (1984–1991).

Безумовно, до уваги взяті і ті перетворення, які відбувалися із зазначеним навчальним предметом на державному рівні у вигляді прийнятих нормативно-правових документів.

Отже, *нижня межа* дослідження зумовлена набуттям чинності Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959) [276], десталінізацією, частковою демократизацією суспільства, інтенсивним розвитком економічної сфери, що спричинили зміни змісту освіти, зокрема у викладанні «Фізичної культури» як навчального предмета, поживавленням фізкультурного руху, ухваленням постанови «Про керівництво фізичною культурою і спортом в країні» (1959).

Верхня межа пов'язана із проголошенням незалежності України, соціально-економічними й політичними зрушеннями в країні, що детермінували освітню реформу, набуттям чинності Закону України «Про освіту» (1991), активне впровадження нових навчальних програм із предмета «Фізична культура» відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, зокрема освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура».

Відтак, враховуючи зазначене вище, праці щодо розвитку змісту «Фізичної культури» як навчального предмета у загальноосвітній школі у 1959–1991 рр. умовно розглядаємо у таких межах:

I (1959–1983) – освітньо-законодавче формування змісту фізичної культури як предмета у загальноосвітній школі;

II (1984–1991) – трансформація змісту предмета «Фізична культура» у світлі реформи загальноосвітньої школи та досліджень НДІ фізіології та гігієни;

III (1991– до сьогодні) – період модернізації змісту фізичної культури у світлі нових нормативно-правових документів (законів, концепцій, стандартів освіти) в умовах відродження та побудови національної системи освіти.

Праці *першого періоду* – 1959–1983 рр. – представлені переважно розробками та доповідями державних діячів, учених та педагогів, які брали участь у нормативно-правовому забезпеченні та розробці, удосконаленні змісту навчальних планів та шкільних програм досліджуваного періоду.

Відтак, перші спроби осмислити особливості розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у загальноосвітній школі належать сучасникам цього процесу.

Зазначимо, що розвиток змісту фізичної культури відбувався у контексті тих змін, яких зазнавала шкільна освіта у цілому, обумовлювався завданнями фізичного виховання, що перебувало під пильним контролем державної влади. Тому науково-методичні розвідки зазначеного періоду переважно мали ідеологічне забарвлення і не були до кінця об'єктивними.

Інформативними для нашого дослідження є історіографічні розвідки, які стосуються розвитку шкільної освіти у 1959–1991 рр. у цілому.

Загальну картину розвитку змісту навчальних предметів дають змогу сформулювати праці М. Гончарова «Перестройка советской школы» (1959) [74], І. Каїрова «Советская школа на современном этапе: некоторые итоги перестройки школы в период от XX до XXII съезда КПСС» (1961) [322], А. Калашнікова «О принципах построения новых учебных планов и программ» (1959) [143], Е. Моносзона «Содержание образования в средней школе» (1961) [219].

Оцінку відповідності змісту тогочасної системи шкільної освіти суспільному замовленню дав у статті «Эффективность образования в СССР» (1962) М. Струмлілін [327].

Значний інтерес у контексті предмету нашого дослідження становлять статті Ф. Корольова «Современный урок» (1965) [166], «Наука и учебный предмет: вступ. ст.» (1965) [228], І. Логвінова «К теории построения учебного предмета» (1969) [193], у яких зроблено спробу обґрунтувати взаємозв'язок між наукою і навчальним предметом у школі.

Сформулювати уявлення про сутність, завдання та роль фізичної культури у фізичному вихованні особистості дали змогу, насамперед, статті у тогочасній пресі, зокрема, у журналі «Физическая культура в школе», а саме: «В ногу со временем» (1960) [31], «За успешный 1960/61 учебный год» (1960) [120, с.2], «Агитация и пропаганда физической культуры в школе»

(1962) [340], «Улучшить физическое воспитание учащихся школ» (1964) [343] тощо.

Характерні особливості проекту нової програми з «Фізичної культури» схарактеризовано у статті співробітниці Науково-дослідного інституту фізичного виховання і шкільної гігієни АПН СРСР З. Кузнєцової «О новой программе по физкультуре» (1959) [177].

Як зазначає історик педагогіки Л. Пироженко, «середина 60-х – середина 80-х рр. позначилася сплеском інтересу дослідників до вивчення історії становлення та розвитку змісту шкільної освіти, осмислення зарубіжного досвіду його розбудови та структурування, пошуку підходів до відбору навчального матеріалу, оптимального співвідношення наукових знань у змісті навчального предмета, шляхів активізації навчального процесу тощо» [258].

У праці А. Бондаря «Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967)» (1968) [20] проаналізовано зміни в шкільній освіті 30–50-х рр., схарактеризовано перебудову шкільної освіти в кінці 1956–1964 рр., уточнено зміни у структурі, змісті й організації навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи цього періоду. Автор дав оцінку реформі школи кінця 50-х рр., а також спробував визначити причини її згорання і наступного реформування змісту у середині 60-х рр.

Для нашого дослідження цінною є монографія М. Грищенка «Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965)», в одному з розділів якої схарактеризовано матеріально-технічну базу радянської школи, зміни у побудові навчального процесу у світлі реалізації «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959) тощо [227].

Аналіз нормативно-правових документів з питань освіти, роль комуністичної партії у розвитку шкільної освіти, її реальний стан знаходимо у працях М. Грищенка «Развитие общеобразовательной школы в Украинской ССР» (1969) [82], К. Присяжнюка «Новий етап у розвитку радянської школи

на Україні» (1966) [269]. Варто зазначити, що у цих працях розглядаються проблеми освіти у цілому, не заглиблюючись у зміст навчальних предметів, зокрема фізичної культури. Однак вони є вагомими для нас, оскільки ми досліджуємо фізичну культуру як навчальну дисципліну через призму розвитку школи.

Серед праць означеного періоду щодо уточнення змісту понять «навчальний предмет» та «зміст освіти» особливо вирізнялися праці І. Журавльова, Л. Зоріної, М. Кондакова, В. Краєвського, І. Лернера («Новое содержание образования и совершенствование учебного процесса» (1974) [164], «Дидактические основы формирования системности знаний у старшеклассников» (1978) [131], «Дидактическая модель ученого предмета» (1979) [115], «Учебный план и состав содержания образования» (1980) [119], «Представление об учебном предмете» (1983) [117], «Состав содержания образования и учебный план» (1983) [118]), у яких обґрунтовано склад і структуру навчального предмету, сформульовано підстави для відбору та фіксації змісту у навчальних планах та підручниках, запропоновані нові підходи до класифікації навчальних предметів.

У цей період помітно активізувалися пошуки вчених, наслідком яких стали праці з проблем розвитку фізичної культури та спорту в СРСР. Суттєвим недоліком цих робіт є їх ідеологічна спрямованість, певна схематичність та тенденційність у підборі фактів, їх замовчування або ж необ'єктивна їх подача.

У 70-ті роки в УРСР унаслідок відносної стабільності соціально-економічної ситуації, певного «ідеологічного спаду» істотно активізувалися історико-педагогічні дослідження. Проте праць, у яких би зміст предмета «Фізична культура» у загальноосвітній школі був би системно та об'єктивно проаналізовано, на жаль, не було. Окремі аспекти проблеми розвитку змісту фізичної культури стали предметом обговорень на рівні журнальних публікацій.

На особливу увагу заслуговує стаття кандидата педагогічних наук,

завідуючої сектором фізичного виховання Науково-дослідного інституту фізіології дітей та підлітків АПН СРСР З. І. Кузнецової «Что мы хотим» (1969), де авторка здійснила системне обґрунтування завдань та змісту фізичної культури у I–X класах [179].

Пошуку відповіді на запитання «Яким повинен бути зміст освіти?» (малося на увазі фізкультурної) присвячена стаття учителя і дослідника Г. Сатірова «О сущности физкультурного образования, его цели и содержания», опублікованої на сторінках журналу «Физическая культура в школе» (1970) [315].

У статтях «Улучшить физическое воспитание школьников» (1970) [344], «Положение о физическом воспитании школьников» (1971) [261] піднімалися питання актуалізації проблеми фізичного розвитку учнів, необхідності удосконалення змісту фізичної культури, покращення програм з дисципліни, наголошувалось на недоліках та окреслено шляхи їх подолання.

Окремі аспекти розвитку «Фізичної культури» у контексті завдань фізичного виховання у школі висвітлено у навчальних посібниках досліджуваного періоду: «Основи теорії і методики фізичного виховання» (1967) [237], «Методика физического воспитания» (1972) [149], «Советская система физического воспитания» (1975) [321].

Слід зазначити, що наприкінці 1970-х років провідним теоретиком та інтегратором наукових знань у галузі фізичної культури вважали доктора педагогічних наук, професора Льва Павловича Матвеева. У 1976 р. у співавторстві з А. Новіковим він підготував підручник для вищих навчальних закладів «Теорія і методика фізичного виховання», у якому для нас особливий інтерес становить параграф «Предмет «Физическая культура в школе», его взаимосвязь с другими предметами» [204].

Осмисленню історичного розвитку фізичної культури у радянській загальноосвітній школі у її взаємозв'язку із соціальними та педагогічними детермінантами присвячені дослідження Н. Кулінко «Развитие физической культуры в советской общеобразовательной школе (1959–1967 гг.)» (1970)

[182], Н. Кулінко «История и организация физической культуры и спорта» (1982) [183] та Л. Куна «Всеобщая история физической культуры и спорта» (1982) [185].

Отже, праці першого періоду хоча й не містили системного огляду та аналізу досліджуваної проблеми, мали ідеологічне та пропагандистське «забарвлення», все ж дають змогу скласти певні уявлення про ті зміни, яких зазнавав зміст предмета «Фізична культура» у 1959–1983 рр.

У *другому періоді*, що охоплює 1984–1991 рр., кількість досліджень, що у тій чи іншій мірі висвітлюють зазначену проблему чи її окремі аспекти, зважаючи, у першу чергу, на невеликі часові межі, є незначною.

Насамперед, слід зважати на той факт, що цей період обумовлений новою реформою загальноосвітньої школи 1984 р. Відповідно, зміст навчального предмета «Фізична культура» зазнав змін у контексті тих реформаторських змін, яких зазнав увесь зміст освіти загальноосвітньої школи у цілому.

Відтак, ми не можемо залишити поза увагою низки досліджень, обумовлених початком реформи. І хоча у цих працях питанням розвитку «Фізичної культури» у школі як навчального предмета приділялася незначна увага, все ж, незважаючи на певну їх заідеологізованість, вони є для нас не лише джерелом фактологічного матеріалу, а й певним орієнтиром у тих суспільно-політичних, соціокультурних та педагогічних подіях, що відбувалися.

У колективній монографії «Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР, 1961–1986 гг.» (1987) [238] окреслено основні тенденції розвитку школи та педагогічної науки, зроблено спробу осмислити причини та хід реформування загальної середньої освіти у досліджуваний період. У праці наголошено на актуальності проблеми фізичного виховання учнів, а фізична культура як навчальний предмет згадується лише побіжно.

У працях теоретиків побудови та реформування змісту освіти, навчальних предметів у загальноосвітній школі І. Журавльова, Л. Зоріної,

І. Лернера («Дидактические основы построения учебного предмета общеобразовательной школы» (1987) [116], «Учебный предмет, тема, урок» (1988) [187]) було систематизовано результати багаторічних пошуків у вигляді пропонованої концепції розбудови змісту загальної середньої освіти на різних рівнях його формування, викладено теорію навчального предмета.

Цінною для нашого дослідження є також монографія співробітників НДІ змісту і методів навчання АПН СРСР під загальною редакцією І. Зверева і М. Кашина «Совершенствование содержания образования в школе» (1985), у якій аналізуються зміни у підходах до побудови навчальних планів та навчальних програм предметів восьмирічної та середньої школи у кінці 70-х – на початку 80-х рр. (напередодні реформи 1984 р.), узагальнюється багаторічний досвід їх вдосконалення, робляться спроби виявити причини невдач і прорахунків реформування змісту окремих навчальних предметів у попереднє десятиліття [320].

У навчальному посібнику з історії фізичної культури Л. Куна «Всеобщая история физической культуры и спорта» (1986) [184] частково розкрито окремі питання фізичної культури у досліджуваний період.

Сутність та ознаки поняття «фізична культура» уточнено у праці «Очерки по теории физической культуры: Труды ученых соц. стран» (1984) [239].

У цей період з'явилися доробки провідних радянських істориків та теоретиків фізичної культури та спорту, які є цінними для нашого дослідження. Зокрема, з'явилася монографія «Фізична культура і спорт в Українській РСР» (1987) [337], у якій вперше в українській радянській історіографії предметом дослідження був розвиток і становлення фізичної культури і спорту на Західній Україні як соціально-політичне явище.

Також значимою для нас є докторська дисертація «Становление и развитие в СССР истории физической культуры как науки (1917 – середина 80-х годов» (1988) О. Суніки, українця за походженням [329], яка, на думку багатьох дослідників, за кількістю фактів та документів, уведених до

наукового обігу, не має аналогів у світовій історіографії.

Підготовка комплексної програми з фізичної культури викликала реакцію у педагогічній спільноті, що знайшло відображення на сторінках педагогічної преси. Так, у статті доктора педагогічних наук, заслуженого працівника фізичної культури РСФСР, заслуженого тренера СРСР Ю. Железняка «В новых условиях – новая учебная программа» (1987) [111] знаходимо ґрунтовний аналіз завдань та розділів програми, рекомендації щодо її удосконалення.

В іншій публікації «Рекомендации Всесоюзного совещания по развитию массовой физической культуры в общеобразовательных школах и реализации комплексной программы физического воспитания учащихся» (1987) [304] у контексті прийнятої комплексної програми з фізичної культури окреслено напрями та рекомендації щодо її втілення у практику роботи загальноосвітньої школи.

Системний аналіз навчальних програм з фізичної культури, починаючи з 1942–1943 рр. і до 1987 р., став предметом ще однієї публікації на шпальтах журналу «Физическая культура в школе» – «О школьных программах по физической культуре» (1987) [21] за авторством доктора педагогічних наук Є. Бондаревського та співробітника ВНИИФК А. Кадетової.

Тлумачення основних понять фізичної культури, як уже зазначалось, представлено у статтях В. Столярова «К вопросу о теории физической культуры (методологический анализ)» (1987) [326] та В. Видріна «К вопросу определения понятий в теории физической культуры» [61].

Актуальні завдання розвитку фізичної культури і спорту підростаючого покоління, питання організації фізичного виховання у школі, загальносоціальну та педагогічну роль фізичної культури і спорту як важливих факторів життя і зміцнення здоров'я учнів обґрунтовано у методичному посібнику «Физическая культура и спорт в общеобразовательной школе» (1985) [348].

Окремі аспекти розвитку фізичної культури і спорту в Українській

СРСР, зокрема кадрове та матеріально-технічне забезпечення, висвітлено у авторефераті докторської дисертації М. Баки «Организационно-методические основы развития физической культуры и спорта в республике (на материале Украинской ССР)» (1990) [8].

Таким чином, у наведених наукових розвідках другого історіографічного періоду висвітлюються окремі аспекти розвитку змісту фізичної культури як навчальної дисципліни. Незважаючи на їх заідеологізований характер, вони мають наукову цінність, оскільки містять значний фактичний матеріал, зокрема про зміст навчальних планів та програм, організацію фізичної культури у школі тощо.

З 1991 р. і до сьогоднішнього дня виділяємо *третій* період історіографії, що характеризується демократичними перетвореннями у всіх сферах життя, що зумовили пошук нових підходів до організації процесу освіти, а також надали можливість по-іншому підійти до педагогічної спадщини минулого, здійснити її об'єктивний аналіз без ідеологічних перекручень.

Характерною особливістю цього періоду є зростання інтересу до історичного досвіду функціонування національної системи освіти, появи численних досліджень (монографії, дисертації, статті, посібники тощо), у яких у контексті різноманітних проблем побіжно згадувалися окремі аспекти реформування змісту шкільної освіти, у тому числі і «Фізичної культури» як навчального предмета у загальноосвітній школі досліджуваного періоду.

Саме у цей останній період з'явилися праці, у котрих не лише знаходимо констатацію факту тих чи інших змін, а й частковий аналіз сутності та змісту навчального предмета «Фізична культура», її адекватну оцінку сучасними істориками педагогіки.

Важливе місце в історіографії досліджуваної проблеми відіграють наукові праці істориків, які дали об'єктивну оцінку суспільно-політичним процесам, що мали місце у досліджуваній нами період і безпосередньо впливали на стан та особливості розвитку змісту «Фізичної культури» у

вітчизняній школі у 1959–1991 рр. Так, історики Я. Грицак (1996) [81] та В. Баран й В. Даниленко (1999) [10] у контексті формування української нації схарактеризували особливості матеріально-побутових та суспільно-політичних умов, у яких функціонувала вітчизняна школа.

Серед загалу історичних праць виділяємо дисертаційне дослідження С. Сворака «Загальноосвітня школа західноукраїнського регіону у контексті суспільно-політичного життя другої половини 40-х-першої половини 60-х років ХХ століття» (1999) [317], у якому розкрито особливості функціонування загальноосвітніх шкіл.

Оскільки розвиток змісту «Фізичної культури» у школі як навчального предмета відбувався у контексті тих змін, реформ, що здійснювалися у змісті середньої освіти у цілому, то у нашій роботі є необхідним звернення до тих історико-педагогічних праць, предметом досліджень яких є зміст освіти у вітчизняній школі у 1959–1991 рр.

Відтак, монографії Н. Гупана [88], О. Сухомлинської [332], Л. Березівської [15], О. Петренко [252] дали змогу скласти не лише загальне уявлення щодо варіативності періодизацій вітчизняного історико-педагогічного процесу, про загальний розвиток вітчизняної освіти у ХХ ст., а й дати об'єктивну оцінку тих процесів, що відбувалися з українською школою як складовою радянської системи освіти та незалежною українською школою.

Зокрема, у монографії «Реформування шкільної освіти в країні у ХХ столітті» (2008) [15] Л. Березівська здійснила системний та ґрунтовний аналіз соціально-економічних, суспільно-політичних та педагогічних передумов, процесуальних аспектів та змістових складових реформування шкільної освіти, зокрема, тенденцій реформування загальноосвітньої школи УРСР у досліджуваний період.

Праця сучасного історика педагогіки О. Петренко «Особливості гендерної освітньої політики радянської держави у період хрущовської відлиги (1954–1964 рр.)» (2011) [353] є значущою для розуміння тих

суспільно-політичних особливостей, які впливали на розвиток шкільної освіти.

Глибоко інформативною у контексті нашого дослідження є монографія О. Петренко «Гендерний вимір шкільної освіти в Україні (XX століття)» (2010) [233], у якій розкрито специфіку організації навчально-виховного процесу у школах, дано оцінку форм та методів роботи з учнями різної статі у процесі навчально-виховної роботи, у тому числі і фізичної культури.

Вагомими для розуміння педагогічних передумов, ходу та наслідків реформування змісту освіти, зокрема і «Фізичної культури» у школі у досліджуваній нами період, є праці Л. Пироженко. Зокрема, дисертаційне дослідження «Реформування змісту загальної середньої освіти у вітчизняній педагогіці у 1964–1984 рр.» (2014 р.) [258] дає змогу уточнити категорійно-поняттєвий апарат дослідження, обґрунтувати періодизацію досліджуваної проблеми, усвідомити ключові напрями, принципи, особливості реформування змісту шкільної освіти.

Значущими для нашого дослідження є і статті зазначеного автора, а саме: «Підходи до диференціації змісту загальної середньої освіти у середині – першій половині 60-х – початку 70-х рр.» (2010) [255], «Диференціація змісту навчального предмета у 60–70-х роках XX століття» (2014) [256], «Диференціація змісту шкільної освіти у 70-х рр. XX ст.» (2015) [257].

Певною мірою окресленої нами проблеми торкався сучасний російський історик педагогіки М. Богуславський у колективній монографії науковців РАО «Преимущество и новаторство в развитии основных направлений отечественной педагогической науки (конец XIX–XX вв.)» (2012) [19]. Автором представлені теоретичні підходи до вивчення процесів реформування змісту загальної середньої освіти у XX ст. У ракурсі нашого дослідження цінною є оцінка щодо тих чи інших освітніх змін у 60-х – 80-х рр. XX ст.

Після проголошення Україною незалежності почали з'являтися праці, у яких знаходимо об'єктивне висвітлення питань розвитку фізичного

виховання, фізичної культури і спорту.

Відтак, однією з перших праць, що торкається проблеми розвитку змісту «Фізичної культури» у школі, зокрема, ґрунтовного історико-теоретичного аналізу змісту шкільних програм з навчального предмету «Фізична культура», є навчальний посібник російського історика педагогіки, автора праць з фізичної культури і спорту Н. Карпушко «Историко-теоретический анализ школьных программ по физической культуре» (1992) [147].

Важливе місце в історіографії досліджуваної проблеми відіграє докторська дисертація Л. Матвеева «Теоретико-методологические основы формирования учебного предмета «Физическая культура» в общеобразовательной школе» (1997) [203], що стала результатом і підсумком багаторічних наукових пошуків автора. У цьому фундаментальному доробку він намагався віднайти відповідь на запитання «Що є основою навчальної дисципліни «Фізична культура» у школі: предмет педагогічної культури (педагогічна діяльність) чи предмет культури фізичної (фізкультурна діяльність)». У праці Лев Матвеев, здійснивши аналіз розвитку фізкультурної освіти школярів на попередньому історичному етапі і співвідносячи їх із положеннями реформи загальноосвітньої школи 1980-х років, запропонував власну систему пріоритетів, що визначають розвиток фізкультурної освіти учнів.

У навчальних посібниках Н. Кулінко «История физической культуры и спорта» (1997) [182], О. Винничука «Историко-педагогические аспекты развития физической культуры» (2001) [58] та С. Філя, О. Худолія, С. Малки «История физической культуры» (2003) [354] знайшли своє відображення різні аспекти розвитку фізичної культури у певні історичні періоди, однак проблема розвитку змісту «Фізичної культури» як навчального предмета не була розкрита. На жаль, ці праці є оглядовими, і у них фізична культура розглядається у контексті розвитку спорту і масової фізичної культури у суспільстві.

У праці В. Пельмева, Е. Конєєва «История физической культуры» (2000) висвітлено особливості та досягнення спортивно-масової роботи, зміст окремих нормативно-правових документів з фізичної культури досліджуваного періоду [248].

Зміни у навчальних програмах з «Фізичної культури» у 1959–1991 рр. стали предметом уваги російського історика педагогіки Б. Голощапова у праці «История физической культуры и спорта» (2001) [67], де проблемі приділено суттєву увагу.

Незважаючи на хронологічні межі монографії В. Гайла «Теория эволюции учебного предмета «Физическая культура» в России и его реализация в школах Урала 1889–1932 гг.» (2006) [62], ця праця є інформативною для нас у контексті розуміння сутності та еволюції поняття «навчальний предмет». У ній схарактеризовано підходи до проектування навчального предмета «Фізична культура».

Стаття О. Вацеби «Бібліографічний огляд дисертаційних досліджень з історії вітчизняної фізичної культури і спорту» (2008) дала змогу нам отримати інформацію про перелік дисертаційних робіт з історії вітчизняної культури та спорту [52].

Певну наукову цінність для нашої роботи становлять праці В. Лук'яненко «Терминологическое обеспечение развития физической культуры в современном обществе» (2008) [194], Б. Шияна «Теорія і методика фізичного виховання школярів» (2008) [377].

Інформативними для нас є також статті українських дослідників І. Бакіко, В. Дмитрука, В. Ковальчука «Історичний розвиток шкільних програм із фізичної культури в Україні в кінці XIX – на початку XX століття» (2008) [9], С. Бугрія «Зміни у змісті і структурі програм із фізичної культури для загальноосвітніх шкіл (50–70 рр. XX ст.)» (2011) [25].

Історичні факти виникнення та розвитку фізичної культури у контексті розвитку фізичного виховання, розвитку масової фізичної культури та спорту знаходимо у роботах О. Суніки «Очерки отечественной историографии

истории физической культуры и спорта» (2010) [328], С. Комарова, К. Цатуровой, Ю. Курамшина «История физической культуры» (2013) [139].

Стаття М. Кагальної «Обеспечение педагогическими кадрами общеобразовательных школ УССР в первой половине 1950-х – первой половине 1960-х гг.» (2012) [142] дала змогу отримати уявлення про забезпеченість педагогічними кадрами загальноосвітніх шкіл УРСР.

У навчально-методичному посібнику В. Василюка «Історія фізичної культури» (2015) [44] подано історичні відомості про витоки та етапи розвитку фізичної культури, викладено загальні положення і напрями розвитку фізичної культури і спорту залежно від етапів розвитку людського суспільства; описані основні події і дати, що характеризують історію фізичної культури.

Окремі розділи, хоч і невеликі за обсягом та фактологічним матеріалом, присвячені розвитку фізичної культури і спорту, віднайдено у працях Д. Гладких, А. Кудрі, Л. Тимошенко, Т. Прокопенко «История развития физической культуры» (2017) [64].

Серед загалу дисертаційних робіт з різних аспектів проблеми розвитку фізичної культури і спорту, на жаль, ми не віднайшли робіт, у яких би було комплексно висвітлено питання розвитку змісту «Фізичної культури» як навчального предмета у загальноосвітній школі у 1959–1991 рр. Зокрема, у дисертаційних дослідженнях останнього десятиліття знайшли висвітлення лише окремі аспекти окресленої проблеми.

Так, у дисертації Ю. Васькова «Теоретичні і методичні засади навчання фізичної культури учнів основної школи» (2013) [51], присвяченому дослідженням проблеми вдосконалення системи навчання фізичної культури учнів основної школи, автор розкрив концептуальні основи побудови змісту загальної середньої освіти на прикладі «Фізичної культури» як навчального предмета сьогодні, однак у його історичному контексті.

Проблеми розвитку теорії та практики загальної фізичної підготовки учнів старшої середньої школи в історико-педагогічній ретроспективі,

суспільно-політичні, змістовно-організаційні чинники впливу на розвиток системи загальної фізичної підготовки учнів у 1932–2011 рр. стали предметом наукового аналізу дисертаційної роботи І. Роціна (2016) [309]. У праці розмежовано та уточнено трактування понять «фізичне виховання» та «фізична культура». На жаль, проблема розвитку «Фізичної культури» як навчального предмета не зазнала цілісного аналізу у автора, однак у роботі наявний багатий фактологічний матеріал, що дав нам змогу поглибити уявлення про предмет нашого дослідження, вирішити окремі завдання дисертації.

Окремо виділимо статті сучасних українських дослідників стосовно різних аспектів фізичної культури. Зокрема, публікації, М. Зубалія «Аналіз сутності и змісту поняття «фізичне виховання» (2008) [132], Ю. Васькова «Навчальний предмет «Фізична культура» як основний засіб фізичного виховання в загальноосвітньому навчальному закладі» (2012) [45], В. Сутули «Системоутворювальна функція фізичної культури» (2014) [330], «Фізична культура: передумови теорії» (2016) [331] присвячені аналізу та взаємозв'язку термінів «фізична культура» та «фізичне виховання» і є цінними для уточнення категорійно-поняттєвого апарату нашого дослідження.

Таким чином, підсумовуючи здійснений огляд джерельної бази й історіографії досліджуваної проблеми, можна стверджувати, що проблема розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у вітчизняній школі у 1959–1991 рр. знайшла своє відображення у історико-педагогічній науці. Разом з тим, аналіз значної кількості джерел дає підстави констатувати, що «Фізична культура» як навчальний предмет у загальноосвітній школі досліджуваного періоду не була предметом системного та цілісного дослідження. На нашу думку, подальшої систематизації та узагальнення потребують архівні матеріали, опубліковані джерела та література, що дасть можливість комплексно та об'єктивно дослідити окреслену нами проблему.

1.3. Суспільно-політичні, соціокультурні та педагогічні детермінанти розвитку змісту навчальної дисципліни «Фізична культура» у вітчизняній школі (1959–1991)

Сучасний історик педагогіки О. Петренко зазначає, що освітні процеси у будь-яку з історичних епох розвитку суспільних відносин завжди є відображенням загального стану розвитку культури й суспільства, і тому специфіка вітчизняної освіти – це віддзеркалення розвитку держави. Зміст і практика освіти залежать від державних інтересів, від суспільно-політичного життя в країні і розглядаються у самому широкому соціокультурному контексті й у нерозривному зв'язку з усім процесом соціалізації людей. Саме тому аналіз освітньої політики держави у певний історичний період логічно провести у контексті аналізу суспільно-політичного, економічного й соціокультурного рівня розвитку держави [252, с. 15].

Відтак, з метою усвідомлення особливостей і тенденцій розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у 1959–1991 рр. здійснимо аналіз специфіки суспільно-політичного та соціокультурного життя країни, а також візьмемо до уваги основні напрями досліджень тогочасної педагогічної науки і, зокрема, Лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя як визначальних факторів побудови та розвитку навчально-виховного процесу у вітчизняній школі.

Щоб отримати адекватну інформацію про особливості суспільно-політичного життя зазначених років, ми вивчили цілий ряд історіографічних праць, дотичних до предмета дослідження. Крім енциклопедій, нарисів та підручників з історії, архівних матеріалів, збірників наказів, постанов, інструкцій, основну увагу ми зосередили на змісті вітчизняних монографій та посібників. Це дало нам змогу виокремити чинники, які зумовили зміни у розвитку змісту «фізичної культури» у радянській школі у 1959-1991 рр.

Слід зазначити, що у дослідженнях сучасних українських істориків

педагогіки Л. Березівської, Н. Гупана, О. Петренко, Л. Пироженко, О. Сухомлинської [15; 88; 252; 258; 332], досліджуваний нами період функціонування та розвитку освіти розглядається у контексті одного тривалого періоду, що характеризується пануванням тоталітарної комуністичної ідеології. Без сумніву, всі ці роки освіта у Радянській Україні була заідеологізованою та заполітизованою, однак за півстоліття у СРСР змінювалися політичні, економічні, педагогічні умови, що, своєю чергою, зумовлювало зміни й у розвитку освіти.

Безсумнівно, і це підтверджується результатами наукових пошуків, аналізом історико-педагогічних джерел, домінантними чинниками змін мети, змісту, структури та форм реалізації шкільної освіти були, все-таки, суспільно-політичні.

Початок досліджуваного нами періоду припадає на період, що охоплює 1954–1964 рр., який академік О. Сухомлинська в історико-педагогічному плані називає «одним із найбільш творчих яскравих періодів, сутність якого полягала у спробах докорінної перебудови школи й педагогіки, якісної зміни їхньої ролі у житті радянського суспільства, у розвитку й становленні кожного його члена. До середини 50-х років завершився етап розвитку радянської педагогіки в умовах сталінського тоталітарного режиму. На тлі викриття культу особистості Й. Сталіна та його наслідків відбувалось оновлення ідеологічної політики у сфері освіти й виховання, проходила переоцінка цінностей, почав з'являтися інтерес суспільства до людей. Суспільно-політичні явища і процеси визначали зміст та функціонування загальноосвітньої школи» [334, с.15].

Відтак, розбудова народного господарства, екстенсивний розвиток промисловості, освоєння цілини вимагали притоку робочої сили та змін у системі освіти у напрямі її професіоналізації. Незмінною залишалася теза про «виховання нової людини» як мети партійно-державної політики. Педагогічним ідеалом досліджуваного періоду виступала «гармонійно розвинена, творча особистість, багата інтелектуально, з науковим

світоглядом, носій радянської культури, людина-трудівник, яка вміє поєднувати особистісні (високодуховні й в цілому аскетичні) потреби із суспільними вимогами, що мали специфічно радянське забарвлення» [333, с.15].

О. Петренко зауважує, що саме «з такої точки зору відбувався відбір знань з вітчизняної і світової культури, здійснювалося конструювання змісту загальної освіти, зміст навчальних дисциплін коригувався планами «комуністичного будівництва». Розвиток школи й педагогіки у розглянутий період визначали дві генеральні лінії: з одного боку, забезпечення зв'язку навчання з життям, з практикою комуністичного будівництва; з іншого – подолання «бездітності» педагогіки, всебічне й об'єктивне вивчення дитини, створення умов для всебічного розвитку учнів [252, с. 15].

Вважаємо за необхідне також актуалізувати суспільно-політичні та соціокультурні події попередніх перед досліджуваним періодом років, оскільки вони певною мірою обумовили ті зміни у освіті, що відбулися. Так, у 1956 році на XX з'їзді Комуністичної партії СРСР у доповіді М. Хрущова була офіційно проголошена відмова від спадщини тоталітарного суспільства, у тому числі й в освіті. М. Хрущов обґрунтував необхідність реформування освіти: здійснення політехнічного і трудового навчання в загальноосвітній школі, ознайомлення учнів з найважливішими галузями промислового й сільськогосподарського виробництва. Радянська школа повинна була включити в навчальний план основи науково-технічних знань про промислове й сільськогосподарське виробництво, прищепити школярам уміння й навички користування різноманітними знаряддями праці. З огляду на необхідність залучення більшої частини випускників середньої школи (відразу після її закінчення) до трудової діяльності, виникла потреба у введенні в навчальний план школи факультативних курсів, які давали б школярам певний обсяг спеціальних знань, умінь, навиків. Таким чином, навчальний план і програми повинні були забезпечити необхідний взаємозв'язок, єдність загальної й політехнічної освіти, трудової підготовки.

Тому у 1956–1957 н. р. у школах країни були запроваджені нові навчальні плани й програми. Новими планами передбачався поділ учнів на групи для занять на окремих предметах, зокрема, для занять фізкультурою за статевими ознаками (дівчата і хлопці) [16, с.18].

Вагомим соціокультурним чинником еволюції змісту предмету «Фізична культура» у школі, що вніс значні корективи, було прийняття у 1951 р. радянського олімпійського комітету до міжнародного олімпійського комітету. Відтак, питання розвитку фізичної культури і спорту у країні стало контролюватися на рівні вищого державного керівництва. Аналіз документальних джерел функціонування середніх шкіл в УРСР засвідчує, що упродовж 1950-х рр. було прийнято цілий ряд державних постанов, які регулювали і визначали пріоритети діяльності у фізичному вихованні учнів. Було прийнято рішення розробити конкретні заходи, що поліпшать позакласну та позашкільну роботу з дітьми з урахуванням місцевих особливостей, а саме: збільшити кількість обладнаних спортивних майданчиків при школах та будинкоуправліннях, залучити до роботи з дітьми тренерів спортивних секцій та підготовлених майстрів спорту.

Крім того, до справи розвитку фізичної культури було залучено лікарів з метою «контролю за фізичним розвитком дітей та гігієнічним контролем за фізичною культурою у школі. Тепер лікарі мали не лише виявляти хворих дітей, а й вживати профілактичні заходи щодо запобігання захворюванням, сприяти забезпеченню гігієнічного режиму у школі, слідкувати за шкільним харчуванням, режимом дня, навчальним навантаженням учнів у школі та вдома» [309].

Слід зазначити, що наприкінці 1950-х років змістове наповнення нормативно-правової бази системи середньої освіти і фізичної підготовки учнів принципово змінилося у зв'язку із реформування системи освіти, що було зумовлене потребою подолання відставання СРСР у галузі науки і техніки від країн Заходу, а також і тим, що виробництво потребувало кваліфікованих робітників, а після закінчення школи випускники, які не

вступили до вищих навчальних закладів, ішли на виробництво, не маючи відповідної підготовки. Історик педагогіки А. Бондар зазначав, «що школа, даючи учням знання основ наук, недостатньо готувала їх до життя», «школа обмежувалась переважно словесними методами навчально-виховної роботи, не приділяла належної уваги залученню дітей і молоді до посильної участі в суспільно корисній праці» [20].

Так, у грудні 1958 року відповідно до записки М. Хрущова й після широкого обговорення педагогічною громадськістю пропонованих змін Верховна Рада СРСР прийняла закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР», згідно з яким було розпочато перебудову системи освіти: школа перейшла з семирічного на восьмирічний термін навчання, вводились нові навчальні плани і програми, якими визначались зміст і характер політехнічної освіти в середній школі. У законі зазначалось, що «більшість юнаків і дівчат, закінчуючи навчання в середній школі і одержавши атестат зрілості, виявляється не підготовленою до життя і не знає, куди йти далі» [247, с.160], тому школа має «вже з першого класу психологічно готувати дітей до того, що вони повинні будуть у дальшому брати участь в суспільно корисній діяльності, у праці, у створенні цінностей, потрібних для розвитку соціалістичної держави» [Там само]. Підготовка учнів до виробничої праці стала першочерговим завданням школи. У законі наголошувалося на вічному існуванні та необхідності фізичної праці, її виключно важливій ролі у гармонійному розвитку людини: «гармонійний розвиток людини неможливий без фізичної праці, творчої і радісної, яка зміцнює організм, підвищуючи його життєві функції» [247]. Відповідно до цього документу, радянська школа, яка тепер стала загальноосвітньою і для учнів старших класів безоплатною, була покликана готувати освічених людей, які обізнані в основах наук і здатні до систематичної фізичної праці.

На жаль, про необхідність здійснення загальної фізичної підготовки учнів у законі не йшлося, хоча орієнтиром виховання закон визнавав людину,

у якій «повинні гармонійно поєднуватися духовне багатство, моральна чистота і фізична досконалість» [247].

На виконання положень названого закону у 1959 р. постановою Ради Міністрів СРСР затверджується положення про восьмирічну школу як неповну середню загальноосвітню трудову політехнічну школу і започатковується обов'язкове спільне навчання всіх дітей (хлопчиків і дівчаток) у віці від 7 до 15-16 років включно. У положенні наголошувалося, що фізичне виховання учнів має «здійснюватися на уроках фізичної культури, у позакласній спортивно-фізкультурній роботі і шляхом правильної організації праці і відпочинку учнів» [там само]. Тобто, саме фізична підготовка учнів мала охоплювати не лише різні сфери навчально-виховного процесу, а й усе життя дітей та підлітків, виступати провідним компонентом їх режиму дня. Було вказано на необхідність забезпечення відповідних приміщень для навчальних занять, зокрема, фізкультурних залів та спортивних майданчиків.

У цілому по Україні, за даними Міністерства освіти УРСР, у 1954–1955 н. р. забезпеченість шкіл необхідним спортивним інвентарем складала 20–25 % від потреби [404, арк. 52].

Таким чином, капітальне будівництво, реконструкція діючих шкільних приміщень, а також закупівля обладнання, інвентарю за рахунок централізованих державних асигнувань були основними напрямками покращення матеріально-спортивної бази шкіл. Водночас у «Звіті про роботу шкіл Української РСР за 1954–1955 навчальний рік» відзначалося, що розпорядження Ради Міністрів СРСР та Ради Міністрів УРСР від 1952 р. у частині прибудови спортивних залів до існуючих шкіл, збудованих за типовими проектами, не виконуються через відсутність асигнувань [404, арк. 52].

Як засвідчує науковий пошук, у досліджуваній нами період ситуація у плані матеріально-технічного забезпечення шкіл, на жаль, кардинально не змінилася, хоча певні позитивні зрушення відбулися. Тому Міністерство

освіти УРСР орієнтувало вчителів на самостійне виготовлення спортивного майна. Воно мало відбуватися у шкільних майстернях, відповідна вимога була навіть зафіксована у навчальній програмі з фізичного виховання 1959 р.: «Учнів 7–11 класів треба залучати до виготовлення в шкільних майстернях найпростішого спортивного інвентарю: гранати, гімнастичні палки, планки і стояки для стрибків, скакалки, стартові колодки, списи та ін.» [290, с. 7]. Відтак, будівництво спортивних майданчиків здійснювали педагоги та учні шкіл. С. Бугрій підкреслює, що характерною рисою цього етапу було те, що спортивні майданчики створювалися як спеціалізовані, відповідно до певного, переважно ігрового, виду спорту [26].

У цілому на кінець 50-х рр. спостерігалось певне поліпшення ситуації зі спортивними приміщеннями шкіл. За даними Міністерства освіти УРСР, у 1959–1960 навчальному році уже половина загальноосвітніх навчальних закладів республіки мала або спортивні зали, або хоча б кімнати для проведення занять з фізичної культури [26]. Однак залишалася низькою забезпеченість шкіл спортивним обладнанням та інвентарем. При цьому це стосувалося як навчальних закладів великих промислових міст, так і сільських шкіл. Через відсутність спортивного інвентаря лижна підготовка або плавання, що були передбачені у змісті програм із фізичної культури, у багатьох навчальних закладах замінювалися на гімнастику.

Ще одним фактором, який, на нашу думку, не зовсім сприяв покращенню стану фізичної культури у загальноосвітній школі, було те, що цей предмет викладали переважно жінки. Факт очевидної гендерної асиметрії зайнятості в освіті відзначає О. Петренко і констатує, що це було спричинено й наслідками Другої світової війни: «загинула переважна більшість працездатних чоловіків, чимало стало інвалідами. Здорові чоловіки нерідко посідали керівні посади лише через належність до осіб чоловічої статі або через статус фронтовика. Однак радянська ідеологія подавала цей факт як доказ рівноправного становища жінок на ринку праці, наголошуючи, що жінкам довірена така відповідальна і почесна робота, як збереження здоров'я

радянських людей і виховання молодого покоління соціалістичного суспільства. У той же час окремі вчені визнавали, що в школах доцільно збільшити питому вагу вчителів-чоловіків, що школярі, а також студенти вищих і середніх спеціальних навчальних закладів потребують учителів і вихователів як жіночої, так і чоловічої статі, але конкретних заходів щодо зміни ситуації в силу об'єктивних причин пропонувати не могли» [253, с.18].

На кінець 50-х років ХХ століття за структурою зайнятості в освіті, науці, охороні здоров'я жінки склали 71 %. Причому найбільш фемінізованими були школи: серед учителів жінки склали 79 %; серед вихователів дитячих садочків – 99,7 %; серед вихователів дитячих будинків – 95 % жінок [358].

Перебудова роботи школи вимагала від органів народної освіти посилити організаційно-педагогічне керівництво навчально-виховним процесом, запровадити систематичний і дієвий контроль за роботою шкіл і вчителів. З 1959 по 1964 р. тільки на курсах Центрального інституту підвищення кваліфікації вчителів було перепідготовлено близько 1500 шкільних інспекторів. Проблеми контролю за роботою шкіл і вчителів неодноразово розглядалися на нарадах завідуючих обласними і районними відділами народної освіти, шкільних інспекторів, директорів і завучів шкіл [269, с.152].

Для підвищення фахової кваліфікації педагогічних працівників було організовано постійно діючий семінар, який проводився двічі на місяць – у суботу першого і третього тижня кожного місяця, з 10 до 13 години. Відповідав за цю ділянку роботи начальник управління шкіл Є. Березняк [412, арк. 64].

Поступово визріла ще одна проблема – перевантаження учнів, яка стала предметом уваги віце-президента Академії педагогічних наук М. Гончарова. У доповіді «Про перспективний план розвитку народної освіти в СРСР» (1959) з метою подолання зазначеної проблеми та приведення змісту загальної середньої освіти у відповідність з вимогами часу, вчений висловив

низку пропозицій та рекомендацій, як-то: «розпочинати навчання дітей з 6 років і закінчувати до 18 років; запровадити фуркацію в 9–12 класах з переважанням в одних класах чи навіть школах предметів фізико-математичного циклу, в інших – біолого-природничого, в третіх – соціально-економічного та гуманітарного циклів» [74]. Мова йшла про диференційований підхід до учнів і створення умов їх всебічного розвитку на основі врахування індивідуальних інтересів, нахилів та здібностей [74, с. 17].

У контексті цього, як зазначає російський історик педагогіки Б. Голощанов, «у кінці 50-х – початку 60-х рр. перед фізкультурними організаціями країни були поставлені чергові нові завдання. У ці роки було оголошено, що соціалізм в СРСР переміг повністю і остаточно, країна вступила в період розвинутого соціалізму. Декларувалося, що безперервне зростання економіки, зростання добробуту радянських людей створили широкі можливості для переростання масового фізкультурного руху в загальнонародне, для підняття спорту вищих досягнень на більш високу ступінь» [67, с. 111].

Так, у 1959 році вийшла постанова Ради Міністрів СРСР «Про керівництво фізичною культурою і спортом у країні», за рішенням якої Комітет фізичної культури і спорту при Раді Міністрів УРСР було перетворено на Союз спортивних товариств і організацій УРСР, підпорядкований Всесоюзному спортивному союзові. Утворилися добровільні спортивні товариства, у межах яких спортом мали змогу займатися й школярі.

Про збільшення уваги з боку недержавних організацій до фізичної підготовки учнівської молоді у цей період свідчить Друга конференція Союзу спортивних товариств та організацій, яка відбулася у 1963 р. На ній було прийнято рішення про розширення мережі спортивних шкіл для дітей та підлітків, що у подальшому призвело до збільшення кількості учнів, що займаються спортом, у півтора рази (від 125,1 тисяч до 180,2 тисяч) [309, с.213].

Відтак, з початку 60-х рр. в СРСР запроваджували масові форми роботи з дітьми з фізичної культури і спорту: «Веселий дельфін» (з 1962 р.), «Золота шайба», «Шкіряний м'яч» (з 1964 р.), «Зірниця», «Орлятко» (з 1967 і 1972 рр. відповідно), «Старти надій» (з 1976 р.) та ін. Безсумнівно, ці нові форми роботи дали певний поштовх розвитку масової фізичної культури і спорту серед дітей [67, с. 111]. А це, у свою чергу, не могло не вплинути на організацію та зміст фізичної культури учнів загальноосвітніх шкіл.

Згідно зі статистичними даними, у 1965–1966 н.р. 22 мільйони українських школярів (43 % від загальної кількості) відвідували спортивні секції з легкої атлетики, настільного тенісу, шашок і шахів, баскетболу, футболу, волейболу, займалися лижним і стрілецьким спортом, туризмом. На III Спартакіаді народів СРСР (1965 р.) збірна команда школярів Української СРСР посіла I місце, на IV Спартакіаді (1966 р.) – III місце. На X Всесоюзній шкільній спартакіаді українські учні у колективному заліку спортивних досягнень посіли третє місце (після учнів м. Москви та РСФСР) [309, с. 244].

Прискорений з кінця 50-х рр. ХХ ст. розвиток промислового виробництва та певна підтримка сільського господарства (зазнали змін критерії планування у сільськогосподарському виробництві, внаслідок чого замість жорсткої регламентації діяльності колгоспи отримували завдання здати певну кількість різної продукції і певну свободу дій у виборі найбільш сприятливих умов господарювання) сприяли покращенню добробуту широких верств населення. У цей період провадилось ініційоване М. Хрущовим широкомасштабне житлове (з 1956 по 1963 роки було побудовано більше житла, ніж за попередні майже 40 років) та промислове будівництво. Покращувався матеріальний стан та оснащення шкіл, умови праці вчителів та умови життя і навчання учнів, особливо сільських (зокрема колгоспники отримали посвідчення особи та право вільно пересуватись по країні, зростала оплата праці, були відмінені картки на основні продукти харчування тощо). Як наслідок, на межі 60-х рр. ХХ ст. міське населення зрівнялося за чисельністю з сільським, а уже в наступних роках почало

переважати [258, с.121].

Нові економічні та суспільні реалії потребували робітників нового типу, здатних швидко оволодівати новими професійними знаннями та навичками, ефективно використовувати нову техніку та технології [258, с.122]. З цього приводу відомий радянський економіст М. Струмилін писав: «У сучасному виробництві вирішального значення набуває ... не стільки м'язова сила і мозолясті руки, скільки культурно-технічний рівень робітників і автоматичні лінії» [327, с. 67].

Знову став помітним розрив між рівнем розвитку науки та техніки, вимогами народного господарства, з одного боку, і загальним рівнем шкільної освіти та змістом відповідних навчальних предметів – з іншого.

Однією з перешкод для подолання цього розриву була проблема матеріально-технічного забезпечення шкіл. Так, аналіз архівних матеріалів свідчить про те, що у 1963 р. піврічний план будівництва шкіл виконано лише на 83 %. До 1 липня потрібно було ввести в дію 31 школу на 16 156 учнівських місць, а введено тільки 12 шкіл на 6 340 місць, або 40 % від плану. Значний обсяг будівництва шкіл здійснювався на кошти колгоспів і місцевих організацій [409, арк. 161].

Ми не можемо не відмітити і тих позитивних зрушень, які відбувалися в організаційно-матеріальному забезпеченні шкільної освіти. Так, на початок 1964–1965 н. р. в республіці було введено в дію (за рахунок державних капіталовкладень) шкільних приміщень на 109,5 тис. учнівських місць. Крім того, за рахунок ініціативного будівництва, добудови та пристосування введено у дію близько 400 тис. шкільних приміщень. Щороку виділялися кошти на ремонт. Керівників зобов'язували вести моніторинг за виконанням річних планів щодо кількості шкіл, учнів, за збереженням шкільного майна. Успішно виконано план по контингенту учнів [281, с. 2–5].

Було розширено шкільну мережу, здійснено перехід до 8-річного та однозмінного навчання. У підсумку цих змін на початку 60-х років ХХ ст. кількість учнів перевищувала заплановану на 7 млн. осіб. Для цієї кількості

потрібно було 366 тис. учителів, а налічувалось лише 356 тис. осіб. Таким чином, на 1960–61 навчальний рік не вистачало 10 тис. вчителів [142, с. 76].

Водночас після спроб реформування змісту освіти в кінці 50-х рр. загострилась і стала не лише педагогічною, а й суспільно значимою невідповідність між обсягом та характером навчального матеріалу, який школа намагалась дати учням, і їх потенційними психолого-педагогічними можливостями. Іншими словами, проблема перевантаження учнів перестала бути проблемою вчителя та учня. Радянський дослідник М. Кашин, аналізуючи причини другорічництва дітей, що було серйозною не лише психолого-педагогічною, а й економічною, соціальною проблемою школи досліджуваного періоду (у 1963–64 н. р. другорічники становили понад 4,3 % від загального числа школярів, що лише у РРСФР становило понад 1 млн. учнів) [150, с. 14–16], найбільш невідкладним завданням називав перебудову змісту шкільного навчання.

Проблема перевантаження на початку 60-х рр. переросла у медичну та соціальну. За свідченням заступника міністра освіти СРСР середини 60-х – 70-х рр. М. Кондакова, близько половини учнів загальноосвітніх шкіл УРСР були віднесені за станом здоров'я до спеціальної медичної групи і потребували спеціального санітарно-гігієнічного режиму та спеціальної програми з фізичного виховання [164, с. 50–51]. Тому питання гігієни, режиму праці й відпочинку учнів у 50-х – на початку 60-х рр. перебували у центрі уваги відділу методики фізичного виховання Лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя [133].

У черговій постанові ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР «О мерах по дальнейшему развитию физической культуры и спорта», що була прийнята у серпні 1966 р., відповідальність за фізичний розвиток учнів було покладено на загальноосвітню школу [232]. У цьому ж документі констатувався факт того, що «у навчальних закладах не приділяється достатньо уваги масовій фізкультурній роботі, підвищенню спортивної майстерності учнів», тому було передбачено «створення при школах спортивних баз, які б

забезпечували виконання програм з фізичного виховання» [там само].

До контролю за питанням фізичного розвитку учнів, зміцнення їх здоров'я на державному рівні було залучено і Міністерство охорони здоров'я. Свідченням цього є матеріали щорічних спільних звітів Міністерства освіти та Міністерства охорони здоров'я союзних республік. На контролі були питання режиму провітрювання спортивних залів, їх відповідності нормативним вимогам; звільнення від занять фізичною культурою дітей, що мають медичні підстави та організація для них оздоровчого фізичного виховання.

Окрім того, з метою досягнення ще кращих результатів у фізичному вихованні учнів в усіх класах усіх типів шкіл було введено два уроки на тиждень фізичної культури з 1966–67 н. р. Про це йшлося у постанові Ради Міністрів СРСР «Вопросы развития физической культуры и спорта СРСР» (1966 р.). Цим же документом було передбачено започаткування факультативних занять, придбання спортивного інвентарю та обладнання для шкіл, а також створення упродовж двох-трьох років площинних спортивних баз і містечок, використання яких забезпечило б виконання програми загальної фізичної підготовки.

Аналіз джерел засвідчив, що в Українській РСР відбулося зростання у півтора рази кількості стадіонів, спортивних майданчиків, гімнастичних залів, басейнів. У ці роки в середньому по країні проводилося 9 всесоюзних та міжнародних змагань.

Характеристику розвитку фізичної культури і спорту в Українській РСР у 1965–1989 рр. за певними показниками, викладені у докторській дисертації М. Баки (1990), пропонуємо у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Показники, які характеризували розвиток фізичної культури і спорту в Українській РСР у 1965–1989 рр.

№ п/п	Показники	Роки			
		1965	1975	1985	1989
1.	Кількість колективів фізкультури	42 047	44 591	47 659	47 859
2.	Кількість підготованих спортсменів-розрядників	1 727 298	5 501 641	4 714 089	2 303 566
	в т. ч. спортсменів I розряду	19 276	60 450	74 841	46 018
3.	Число осіб, які систематично займаються фізичною культурою і спортом	10 726 666	11 039 288	11 045 710	11 052 079
4.	Кількість штатних працівників	32 986	49 922	59 513	65 923
5.	Кількість працівників із вищою фізкультурною освітою	11 008	26 688	39 527	43 129
6.	Кількість фізкультурних працівників з ученим ступенем (кандидат наук, доктор наук)	55	97	253	579
7.	Кількість стадіонів (з кількістю місць для глядачів 1,5 тис. і більше)	642	819	911	983
8.	Кількість спортивних залів	5 395	11 965	13 850	15 426
9.	Кількість плавальних басейнів	225	240	275	419
10.	Кількість споруд зі штучним льодом	3	10	16	24
11.	Кількість стрілецьких тирів	3 488	5 596	8 448	9 308

[8].

Згідно з цими показниками, станом на 1 січня 1990 р. понад 11 млн. громадян УРСР, що складали 21,2 % від усього населення республіки, систематично займалися фізичною культурою та спортом. За рік-два до розпаду Радянського Союзу в Україні функціонувало близько 1000 стадіонів, 15 тис. спортивних залів, близько 400 плавальних басейнів тощо, пропускна здатність яких досягала більше 6 млн. осіб щодня [8].

Намагаючись покращити стан здоров'я та забезпечити оздоровлення підростаючого покоління, секретаріат ВЦРПС, секретаріат ЦК ВЛКСМ, Комітет з фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР та Президії ЦК ДОСААФ СРСР у квітні 1977 р. підготували спільну постанову «Про заходи з подальшого розвитку фізичної культури та спорту за місцем проживання населення у світлі завдань, поставлених XXV з'їздом КПРС».

Зазначений документ рекомендував створювати при житлово-експлуатаційних організаціях спортивних і спортивно-технічних клубів та технічно-спортивних гуртків, а також здійснювати популяризацію їх діяльності.

У свою чергу, на Міністерство охорони здоров'я СРСР та Міністерство освіти СРСР цією постановою було покладено обов'язок розробити і здійснити заходи, спрямовані на охорону здоров'я та фізичний розвиток учнів, до яких включити періодичний медичний огляд дітей, покращення санітарно-гігієнічного стану шкіл, систематичну організацію профілактики дитячих захворювань, масову участь школярів у фізкультурі та спорту, придбання для шкіл спортивного обладнання, збільшення виробництва спортивного одягу та взуття. Медико-педагогічні рекомендації й орієнтовний режим дня школярів – питання, що мали розробити Академія медичних наук СРСР та Академія педагогічних наук СРСР.

Відтак, у 80-ті рр. почали створюватися інші форми функціонування масової та оздоровчої фізичної культури: культурно-спортивні комплекси (КСК), фізкультурно-оздоровчі групи на принципах самоокупності, дитячо-підліткові фізкультурно-спортивні клуби за місцем проживання, клуби любителів фізичної культури, школи здоров'я, госпрозрахункові об'єднання з надання платних фізкультурно-оздоровчих послуг населенню «Фізкультура і здоров'я» та ін. З одного боку, на появу в країні зазначених форм масової роботи з оздоровчої фізичної культури і спорту позначився вплив постанови ЦК КПРС і СМ СРСР від 1981 р. «Про дальше піднесення масовості фізичної культури і спорту», з іншого – намітилися ознаки комерційного підходу до організації діяльності в цьому напрямі. Не можна не зауважити, що на початку 80-х рр. широко поширилися дані фахівців про погіршення здоров'я школярів. І, зрозуміло, це створило гостру необхідність у пошуку нових форм роботи з оздоровчої фізкультури [67, с.102].

Однак, незважаючи на усі можливі заходи з розвитку фізичної культури, прийняті та втілені у життя, починаючи з 1959 р., дані

педагогічних досліджень тих часів свідчили падіння інтересу до занять фізичною культурою у значної частини дітей та підлітків. Причини цього вбачали у «зростанні добробуту населення, що призвело до розширення можливостей проведення дітьми та молоддю свого дозвілля; формальному, шаблонному підході більшості вчителів фізичної культури до організації та проведення навчального процесу з фізичного виховання, яка не враховувала зміни соціально-економічних умов, що відбулися в країні і вплинули на зміст інтересів і потреб школярів; приділення значної уваги тільки рухово обдарованим дітям» [309, с.250].

Акцент у дослідженнях Лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя у 1970–80-х рр. було зроблено на проблемі вдосконалення форм і методів роботи з упровадження фізичної культури у побут школярів: виховання в учнів звички займатися фізичною культурою в повсякденному житті, розвиток рухових якостей у школярів, а у 80-х рр. у Лабораторії фізичного виховання однією з проблем, що активно розроблялася, було вдосконалення взаємозв'язку виховання, освіти й оздоровлення учнів на заняттях фізичною культурою [133].

Так, російський дослідник проблем фізичної культури та спорту Б. Голощанов зазначає, що «на початку 80-х років спостерігалася прогресуюча динаміка погіршення здоров'я школярів». Так, посилаючись на журнал «Гигиена и санитария» (1982), дослідник зазначав, що «результати проведених досліджень зафіксували гнітючу картину стану здоров'я, фізичного розвитку і підготовки школярів: біля 43 % учнів потерпали від різних хронічних захворювань, у 50 % дітей і підлітків було виявлено порушення опорно-рухового апарату, у 63 % відмічено порушення постави, 33 % випускників шкіл мали обмеження за станом здоров'я. Було підтверджено взаємозв'язок між захворюваністю і рівнем фізичної підготовки школярів» [67].

З метою розв'язання зазначеної проблеми у 1982 р. було підготовлено методичні рекомендації Міністерства охорони здоров'я «Медико-

педагогічний контроль за фізичним вихованням дітей», у яких основним завданням фізичного виховання дітей було названо поліпшення стану здоров'я і фізичного розвитку, підвищення працездатності, розширення функціональних можливостей організму, що розвивається, формування рухових навичок (ходьба, біг, метання, лазіння тощо) і виховання рухових якостей (швидкість, сила, гнучкість, спритність, витривалість). У документі також зазначалося, що фізичне виховання має сприяти виробленню у дітей звички до щоденних занять фізичними вправами, виховувати любов до спорту і перебувати у тісному зв'язку з розумовим та трудовим вихованням.

Водночас у педагогічній пресі досліджуваного періоду почастишали публікації із наріканнями на «малорухливий спосіб життя учнів». Зокрема, у статті «Реформа школы и научные проблемы физического воспитания» (1984) на сторінках журналу «Физическая культура в школе» наведено статистичні дані м. Москви, згідно з якими, показники рухової активності учнів на 40–45 % нижчі рівня норми вікової потреби у русі, а також у багатьох дітей відмічено різні відхилення у стані здоров'я. Згідно з даними НДІ фізіології дітей і підлітків АПН СРСР і закладів Міністерства охорони здоров'я СРСР, у школярів, що потерпають від гіпокінезії, майже у 3–5 разів вища захворюваність верхніх дихальних шляхів, ніж у їх ровесників, які мають достатній режим рухової активності. Зауважено на необхідності комплексного підходу, який неможливий, бо, «якщо, з однієї сторони, не враховано багатогранність виховного процесу, а з іншої – не передбачено диференційоване врахування рухових можливостей дитячого організму» [305, с.2-3].

Реформа загальноосвітньої школи передбачала необхідність комплексного підходу до вирішення окреслених вище завдань, зокрема, шляхом організації щоденних занять фізичною культурою на уроках, у позаурочний час, у спортивних секціях. Однак, знову ж таки, низький рівень фінансування, матеріально-технічного забезпечення, нестача педагогічних кадрів, двозмінне навчання багатьох шкіл стали на заваді втіленню реформи

у життя.

Отже, трансформація змісту фізичної культури як навчального предмета у 1959–1991 роках була зумовлена такими суспільно-політичними та соціокультурними чинниками: певним послабленням ідеологічного тиску, розбудовою народного господарства, розвитком промисловості, покращенням добробуту населення, реформами змісту загальноосвітньої школи, значною увагою вищого партійного керівництва до розвитку масової фізкультури і спорту, пошуку шляхів покращення здоров'я підростаючого покоління, а також перевантаженістю учнів, нестачею педагогічних кадрів, недостатнім рівнем матеріально-технічного забезпечення шкіл.

Висновки до першого розділу

Історико-педагогічний аналіз проблеми розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у вітчизняній загальноосвітній школі у 1959–1991 рр. дає змогу зробити такі висновки.

Категорійно-поняттєвий апарат досліджуваної проблеми представлено як комплексний аналіз понять *«школа»*, *«загальноосвітня школа»*, *«зміст освіти»*, *«навчальний предмет»*, *«фізична культура»* та *«фізичне виховання»*, *«навчальний предмет «Фізична культура» у школі»*.

На основі вивчення психолого-педагогічної, історичної та історико-педагогічної літератури нами зроблено висновок про те, що у досліджуваний період поняття *«навчальний предмет «Фізична культура» у школі»* розглядали як систему занять, метою яких був різносторонній фізичний розвиток учнів, зміцнення їхнього здоров'я, формування життєво важливих рухових умінь і навичок, ознайомлення з особистою та суспільною гігієною, підготовки до виробничої праці. Вказана система занять включала: 1) уроки фізичної культури; 2) позаурочні заняття учнів 3–11-х класів у секціях колективу фізичної культури школи і фізкультурно-масову роботу (ігри, гімнастика, фізкультурні змагання, свята, спартакіади, походи, екскурсії,

фізкультурні збори піонерського загону і дружини); 3) різноманітні заходи у режимі навчального дня школи (гімнастика до занять, фізкультхвилинки на уроках у початкових класах, ігри на перервах, заходи гігієнічного характеру); позашкільна робота з фізкультури: заняття у будинках піонерів, піонерських таборів, дитячих і юнацьких спортивних школах та ін.

Джерельна база дослідження охоплює *правові документи* (простеження змін у змісті шкільної освіти загалом і в змісті «Фізичної культури» як навчального предмета в досліджуваній період); *нормативні документи* (визначення спрямованості змін у змісті «Фізичної культури» та підходах до його реалізації в навчальному процесі досліджуваного періоду); *автентичні джерела* (аналіз і систематизування ідей щодо відбору, структурування та реалізації змісту шкільної освіти); *нарративні джерела* (усвідомлення сутності процесів реформування змісту «Фізичної культури» досліджуваного періоду); *інтерпретаційні джерела*, присвячені досліджуваній темі або дотичні до неї та написані в досліджуваній період чи близький до нього хронологічно.

Історіографію дослідження реформування змісту шкільної освіти в обраних хронологічних межах розподілено на *три групи*: праці, що висвітлюють особливості суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку країни у 1959–1991рр.; праці, що розкривають особливості реформування змісту середньої шкільної освіти; праці, у яких безпосередньо розглядається розвиток змісту предмету «Фізична культура» у загальноосвітній школі у досліджуваній період, хід та його наслідки у практиці роботи школи.

Історіографічний аналіз проблеми розвитку змісту «Фізичної культури» як навчального предмета (1959–1991 рр.) виконано в межах періодизації розвитку педагогічної думки, запропонованої сучасним істориком педагогіки Л. Березівською (2008):

1-й період – 1959–1983 рр. – освітньо-законодавче формування змісту «Фізичної культури» як предмета загальноосвітньої школи – прикметний

появою праць які дають змогу скласти уявлення про зміни, яких зазнавав його зміст впродовж 1959–1983 рр.; 2-й період – 1984–1991 рр. – трансформація змісту предмета «Фізична культура» у світлі реформи загальноосвітньої школи та досліджень НДІ фізіології та гігієни – характеризується збільшення низки наукових розвідок, присвячених висвітленню окремих питань і шляхів реформування змісту «Фізичної культури» як навчальної дисципліни; 3-й період – 1991 р. – до сьогодні – період модернізації змісту фізичної культури у світлі нових нормативно-правових документів (законів, концепцій, стандартів освіти) в умовах відродження та побудови національної системи освіти – відзначається появою праць із проблеми реформування змісту шкільної освіти в досліджуваний період, а також робіт, у яких зроблено спроби осмислення та критичного аналізу еволюції змісту «Фізичної культури» як навчального предмета (1959–1991 рр.).

Аналіз цілого ряду історичних та історіографічних праць, дотичних до предмета дослідження, дав змогу виокремити та схарактеризувати суспільно-політичні та соціокультурні та педагогічні чинники актуалізації проблеми розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у вітчизняній загальноосвітній школі у 1959–1991 рр., серед яких: певне послаблення ідеологічного тиску, розбудова народного господарства та розвиток промисловості, покращення добробуту населення, а також реформи змісту загальноосвітньої школи і водночас перевантаженість учнів, проблема педагогічних кадрів та матеріально-технічного забезпечення шкіл, розвиток масової фізкультури і спорту, необхідність зміцнення здоров'я підростаючого покоління.

Матеріали першого розділу відображено у таких авторських публікаціях [34; 35; 37; 38].

РОЗДІЛ 2
НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ТА ЗМІСТОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ
«ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ» ЯК НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА
(1959–1991 рр.)

2.1. Нормативно-правове забезпечення розвитку змісту навчальної дисципліни «Фізична культура» у вітчизняній школі (1959–1991)

Розвиток змісту «Фізичної культури» у вітчизняній школі досліджуваного періоду обумовлювався тими нормативними документами, які були прийняті у галузі освіти у цілому та тими, що безпосередньо стосувалися «Фізичної культури» як навчального предмета. Соціально-політична ситуація 1959–1991 рр., як засвідчив науковий пошук, мала безпосередній вплив на роботу Міністерства освіти УРСР, яке регламентувало діяльність освітніх закладів і визначало зміст навчальних предметів відповідними нормативно-правовими документами.

Відтак, першим історично значущим та стратегічним документом, який повною мірою відображав життєві потреби соціалістичної держави, визначав не лише найважливіші принципи функціонування системи освіти, а й її структуру та зміст і є вагомим для нашого дослідження, був закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в країні», тези якого були прийняті на пленумі ЦК КПРС 12 листопада 1958 р. [126].

24 грудня 1958 р. сесія Верховної Ради УРСР прийняла Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в УРСР» (1958 р.) [275], що й зумовило схвалення проекту плану переходу шкіл УРСР на нову систему (2 лютого 1959 р.) [405, 77 арк.].

17 квітня 1959 р. в Українській РСР на основі того ж таки закону п'ята сесія Верховної Ради УРСР затвердила Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській

РСР» [275, с. 3]. Згідно із цим законом замість загальної обов'язкової семирічної освіти було рекомендовано запровадити загальне обов'язкове восьмирічне навчання для дітей і підлітків віком від 7 до 15–16 років; восьмирічна школа вважалася неповною середньою загальноосвітньою трудовою політехнічною школою, де навчально-виховна робота мала будуватися «на поєднанні вивчення основ наук, політехнічного навчання і трудового виховання, широкого залучення школярів до доступних у їх віці форм суспільно корисної праці» [там само, с. 7].

Активізувала наукові дослідження проблеми формування змісту освіти і Постанова ЦК КП України «Про стан і заходи дальшого розвитку педагогічної науки в Україні» (25. 07. 1959 р.), якою були визначені перед Міністерством освіти УРСР та науково-дослідними інститутами педагогіки і психології завдання створення науково обґрунтованих навчальних планів, програм і підручників для всіх типів загальноосвітніх шкіл. Уперше перед педагогічною та психологічною науками ставилось завдання науково визначити зміст і обсяг освіти (загальної, політехнічної, професійної) [258, с. 260–262].

Комуністична перебудова суспільства була нерозривно пов'язана з вихованням нової людини, у якій повинні «гармонійно поєднуватися духовне багатство, моральна чистота і фізична досконалість» [222, с. 23]. Фізичній культурі у досягненні зазначеної мети відводилася особлива роль: «Якщо не брати до уваги безпосередньої участі школярів у праці, фізична культура більше інших предметів не на словах, а на ділі готує учнів до того, щоб вони не цуралися фізичних зусиль, не боялися втоми і мозолів на руках, були б витривалі, наполегливі і здатні переносити тяготи, які зустрічаються в сфері матеріального виробництва. Фізична праця вимагає доброго здоров'я. Зміцнення організму є завданням, яке в школі перш за все виконує фізична культура. Вона одночасно забезпечує розвиток багатьох духовних якостей і вольового характеру, які необхідні для повноцінної участі на виробництві в промисловості і сільському господарстві». У зв'язку з цим визначалась

необхідність подолання недооцінки фізичного виховання. Рекомендувалось ширше розвивати самодіяльність молоді в галузі фізичної культури (спорту, туризму). Цим зумовлювалась потреба «серйозного» перегляду навчально-виховної роботи з фізичної культури, «ще вище підняти цей предмет в очах учнів, їх батьків і громадськості» [там само, с. 23].

Відтак, зміни у змісті фізичної культури обумовлювалися головними суспільними обов'язками, які покладалися на юнаків і дівчат у житті після виходу зі школи. Критики зазнала відірваність фізичного виховання від цілей суспільства і конкретних соціально-економічних та політичних завдань історичного моменту. Школа була зобов'язана закласти міцний фундамент для майбутнього в усіх відношеннях: у загартуванні організму, у розвитку любові до занять фізичними вправами, в умінні самостійно піклуватися про своє здоров'я; будувати режим праці та відпочинку, у вихованні відповідних гігієнічних навичок і звичок.

У нормативно-правових документах та педагогічній пресі наголошувалося на необхідності підвищення авторитету фізичної культури, створення у середовищі учнів атмосфери змагань, організації занять так, щоб «вони давали більше морального задоволення, радісних емоційних переживань; ... щоб уроки фізичної культури були повноцінними в усіх відношеннях, щоб жодна хвилина не витратити непередумано» [222, с. 26].

Відтак, мова йшла про повну переоцінку ролі та змісту фізичного виховання з точки зору підготовки учнів до самостійного трудового життя.

Російський дослідник фізичної культури і спорту Д. Гладких зазначає, що у січні 1959 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР здійснили аналіз 40-річного шляху розвитку фізичної культури, виділили успіхи та невдачі. Було зроблено висновок, що керівна фізкультурна ланка у межах масової організації зможе краще впоратися із зростаючими задачами, знаходячись під суспільним (державним) управлінням [64, с.116].

Як наслідок цього, 9 січня 1959 року ЦК КПСС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про керівництво фізичною культурою і спортом в

країні», відповідно до якої «більш доцільною, що відповідає сучасним умовам, формою організації фізкультурного руху є громадські організації, і перш за все, профспілки і комсомол» [276].

Відтак, на Всесоюзній конференції було ухвалено рішення про заснування Союзу спортивних товариств і організацій СРСР, головне завдання якого – виконання рішень XXI з'їзду КПРС та Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про керівництво фізичною культурою і спортом в країні». Союз спортивних товариств і організацій СРСР за активної участі профспілок та комсомолу і на основі творчої ініціативи і самодіяльності широких мас фізкультурників мав забезпечити подальший масовий розвиток фізичної культури і спорту в країні як одного з важливих засобів комуністичного виховання, особливо молоді, зміцнення здоров'я та підготовки трудящих до високопродуктивної праці і захисту Батьківщини [325, с.3].

Роз'яснювалося, що «створення Союзу спортивних товариств і організацій СРСР, вся діяльність якого ґрунтується на широких демократичних засадах і творчій самодіяльності багатомільйонної армії фізкультурників, є запорукою того, що фізична культура і спорт стануть масовим і загальнонародним рухом» [там само].

Початком цього руху стали установчі конференції зі створення районних, міських, обласних, крайових і республіканських спілок спортивних товариств і організацій СРСР. Слід зазначити, що проведенню кожної з них передувала велика підготовча робота фізкультурних, профспілкових і комсомольських організацій за активної участі та при безпосередньому керівництві місцевих партійних органів. Серед делегатів можна було зустріти робітників, колгоспників, студентів, лікарів, механізаторів і т. д. Учасники конференцій відзначали певні успіхи у розвитку спорту та разом з тим з усією гостротою вказували на недоліки, вносили конкретні пропозиції щодо поліпшення роботи. В усіх виступах звучали тези турботи про фізичне виховання молодих будівельників

комуністичного суспільства, про використання фізичної культури як потужного чинника зміцнення здоров'я трудящих і підвищення їх працездатності.

Цим нововведенням було ще раз підкреслено важливість ролі фізичної культури у суспільстві і водночас визнання необхідності пошуку ефективних шляхів її розвитку.

Становленню «Фізичної культури» як навчального предмета у школі сприяв наказ за № 166 «Про заходи щодо поліпшення фізичного виховання в школах і педагогічних навчальних закладах СРСР» (16 червня 1959 р.) [306]. Розглядаючи фізичну культуру як один із важливих засобів виховання, покращення здоров'я і всебічного фізичного розвитку учнів і студентів, підготовки їх до високопродуктивної праці і захисту Батьківщини, наказ зобов'язував керівництво педагогічних навчальних закладів звернути увагу саме на цю ділянку роботи.

Наказом передбачалося «провести у 1959 році у районах та містах (безпосередньо після серпневих нарад) зборів директорів шкіл і вчителів фізичної культури, на яких заслухати доповіді завідувачів районними (міськими) відділами народної освіти про стан і заходи поліпшення навчальної та позакласної фізкультурної та спортивної роботи в школах» [31, с.4]. Крім того, у документі зазначалося, що місцеві партійні та профспілкові організації покликані надавати педагогічним колективам усіляку допомогу і сприяння у подоланні недоліків щодо фізичного виховання учнів, сприяти подальшому зміцненню спортивної бази школи [там само, с.6].

Практичне здійснення зазначених вище завдань покладало на педагогічні колективи шкіл, а так само і на кожного вчителя окремо, величезну відповідальність за якість навчання, за виховання характеру і фізичних якостей школяра, за прищеплення йому практичних умінь і навичок. З цією метою передбачалось об'єктивно виявити і вивчити позитивні і негативні сторони навчально-виховного процесу минулих років.

Здійснений текстовий аналіз наказу засвідчив, що зміст фізичної культури учнів був предметом постійної уваги. У документі були виділені ті позитивні зрушення, яких вдалося досягти. Для прикладу, відзначено роботу керівництва шкіл: «багато директорів шкіл, намагались подолати недоліки щодо фізичного виховання учнів, усвідомивши, що недооцінка цього предмету ускладнює весь навчально-виховний процес, перешкоджає підвищенню свідомої дисципліни учнів і їх успішності» [120, с.2]. Своєю чергою, помітно змінилося ставлення учнів до предмету – зменшилися порушення дисципліни на уроках, підвищилася свідомість і активність учнів при виконанні фізичних вправ, помітно зросла успішність, причому не тільки з фізичної культури, а й з інших предметів. На відміну від минулих років, зрушення намітилися і у сільських школах [120, с.3].

У наступні декілька років (1960–1963 рр.) було прийнято кілька постанов, які не стосувалися безпосередньо предмету «Фізична культура», проте все ж таки внесли певні корективи у його викладання. Зокрема, певний позитивний вплив на фізичний розвиток учнів здійснила і спеціальна постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР (1960), згідно з якою було організовано школи з подовженим днем. Це сприяло продуктивній організації режиму дня учнів, прогулянок на свіжому повітрі та рухливих ігор щодня [240].

У 1962 році приймається постанова про створення оздоровчих таборів для дітей з ослабленим здоров'ям, а на II конференції Союзу спортивних товариств та організацій, яка відбулася у 1963, було прийнято рішення про розширення мережі спортивних шкіл для дітей та підлітків, що зумовило збільшення кількості учнів, що займалися оздоровчою фізкультурою та спортом. У цьому ж році пройшла Перша Всесоюзна наукова конференція з історії фізичної культури.

Ще одним важливим документом у контексті нашого дослідження є Постанова Бюро ЦК КПРС РСФСР і Ради Міністрів РСФСР «О состоянии и мерах по улучшению физического воспитания учащихся

общеобразовательных школ РСФСР» [316], у якій відзначено досягнення у розвитку фізичного виховання учнів, зокрема, зайнятість учнів та покращення матеріально-технічного оснащення. Для прикладу, наведено факти: «спортивні майданчики становлять 51,5% комплексних майданчиків, 70% гімнастичних залів, 58% – баскетбольні майданчики» [343, с. 2].

Слід зазначити, що у державних документах фіксувались і недоліки, що мали місце. Відтак, зазначалось, що «у багатьох школах не повністю забезпечується розв'язання завдань всебічного розвитку учнів» [там само]. Як наслідок, у школах «недостатня фізична підготовка учнів. Все ще великий % учнів з порушенням постави» [там само, с.3].

Серйозним недоліком, як зазначено у Постанові, визнавалась «невиконання програми з фізичної культури, заміна уроків з предмету іншими уроками, низький організаційно-методичний рівень навчальної роботи, низька ефективність уроків, недостатнє охоплення учнів позакласною спортивно-масовою роботою». Причина цього вбачалась у «недооцінці фізичної культури та спорту як важливих засобів комуністичного виховання і зміцнення здоров'я дітей відділами народної освіти та директорами шкіл» [там само].

Безумовно, відзначені недоліки у роботі з фізичної культури свідчили і про потребу реорганізації змісту «Фізичної культури» як навчального предмета.

Одним з наслідків реформи 1964 р. стало одержавлення фізичної культури і спорту, що проявлялося в активній підтримці системи фізичної культури та спорту з боку держави, масовості фізкультурного руху та розвитку власних методик тренування і спортивних систем.

Прийняттям у 1965 р. постанов Радю Міністрів СРСР «Про заходи подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» та «Питання розвитку фізичної культури і спорту» ставилося завдання ввести нові навчальні плани і програми та збільшити з 1966/67 н. р. кількість уроків фізичної культури до двох годин на тиждень для усіх типів шкіл.

Зважаючи на факт поглиблення проблем із здоров'ям учнів, у 1966 р. Міністерство охорони здоров'я УРСР видало наказ «Про заходи щодо подальшого розвитку лікувальної фізкультури і лікарського контролю за фізичним вихованням населення», у якому було надано рекомендації з питань лікарсько-педагогічного контролю за фізичним вихованням учнів [180].

Черговим документом, що, на нашу думку, свідчить про посилення уваги з боку держави до проблем фізичної культури у школі, була Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку фізичної культури і спорту», що вийшла у серпні 1966 р. [344, с.6].

Розвиток змісту, завдання уроків «Фізичної культури» стали предметом дискусії, що розгорнулася на сторінках журналу «Физическая культура в школе» (1969) у статтях провідних учителів, методистів, викладачів і наукових співробітників інститутів.

Результатом дискусії стала поява у цьому ж журналі статті кандидата педагогічних наук, завідуючої сектором фізичного виховання Науково-дослідного інституту фізіології дітей та підлітків АПН СРСР З. І. Кузнецової «Что мы хотим» (1969), у якій авторка здійснила системне обґрунтування завдань та змісту фізичної культури у I-X класах [179]. Дослідниця підкреслила, що «зміст навчання з будь-якого шкільного предмету встановлюється відповідно до задач на весь період навчання у школі і для кожного класу окремо. Ці завдання зафіксовані в основних документах органів народної освіти – програмах, методичних листах, підручниках і посібниках для вчителів» [там само, с. 6]. Серйозним недоліком програм учена називала «конкретизацію завдань на кожен навчальний рік на клас» [там само, с. 6].

Умовою реалізації змісту фізичної культури на практиці З. Кузнецова вважала врахування наступних особливостей:

- 1) школи відрізняються не лише за кліматично-географічними умовами і матеріальним оснащенням (ці фактори, на її думку, «ще яось

можна врахувати при розробці змісту програм»);

2) школи відрізняються за складом, числом дітей різних медичних груп, хлопчиків і дівчаток;

3) суттєві відмінності у антропометричних даних дітей одного і того ж віку зобов'язує диференціювати фізичне навантаження і нормативні вимоги, уточнювати доступні рухові уміння і навички» [179].

Відтак, прямим і безпосереднім обов'язком педагога фізичної культури авторка визначила «внесення необхідних коректив у річні задачі відповідно до особливостей фізичного розвитку і фізичної підготовленості школярів» [там само].

Висловлені були також зауваження щодо включення основних і підготовчих вправ з метою полегшення послідовності навчання. Однак, на думку З. Кузнецової, «як показує практика, це вносить плутанину і навіть викликає дискусії». Відтак, педагог висловила припущення про необхідність внесення таких суттєвих поправок: «дати лише перелік основних умінь і рухових навичок, яких необхідно навчати у даному класі, виділити засоби для розвитку рухових якостей, а методику підбору підвідних і підготовчих вправ викладати у методичних посібниках» [179].

Дослідниця також виокремила освітні завдання для початкових, середніх та старших класів. Орієнтовний обсяг основних умінь школярів, узагальнених З. Кузнецовою, ми пропонуємо у Додатку Б.

Більш складним, на її думку, було питання конкретизації задач щодо виховання рухових якостей, оскільки «діти відрізняються одне від одного не тільки паспортним, а й біологічним віком. Адже в одній школі можуть вчитися діти 3-4-х років народження» [там само, с.10]. Вирішення цього завдання З. Кузнецова покладала на конкретного вчителя.

Авторка акцентувала увагу на «наявності експериментальних досліджень щодо виявлення вікової картини рухових можливостей дітей, підлітків, дівчат та юнаків» [179].

Разом з тим зазначала, що неможливо за допомогою одного прийому

«розв'язати усі вузли програми» і першопричину цього вбачала у «незрілості навчальної дисципліни, її становленні» [179].

Актуальною і слушною й сьогодні є думка З. Кузнецової про те, що «вимоги ростуть, уточнюються і розширюються задачі, накопичуються нові наукові факти. Програмі не можна давати старіти, потрібно дбати про її зрілість і сучасність» [179].

Питання стану та заходів покращення фізичного виховання, а, отже, і змісту фізичної культури учнів загальноосвітніх шкіл стало предметом уваги розширеного засідання колегії Міністерства освіти СРСР і Комітету з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР наприкінці 1969 р. На засіданні колегії як позитив відзначено «створення сприятливих умов для покращення організації фізичного виховання у школі, яке стало результатом заходів з реалізації серпневих постанов ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР» (1966). Серед позитивних результатів названо також «введення двох уроків фізичної культури на тиждень; перехід на нові навчальні програми; організацію занять з учнями, віднесеними до спеціальної медичної групи; розширення підготовки вчителів; прийняття заходів щодо зміцнення навчально-спортивної бази школи» [344].

На засіданні колегії були відзначені й негативні моменти, серйозні недоліки в організації фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл:

- неповне використання можливостей навчально-виховних програм;
- проведення уроків на низькому організаційно-методичному рівні;
- незабезпечення органами народної освіти, директорами шкіл належних заходів щодо методичного удосконалення навчального процесу, посилення контролю за якістю уроків фізичної культури;
- відсутність системи позакласної спортивно-масової роботи;
- незабезпеченість педагогічними кадрами (40 % учителів не мали спеціальної освіти);
- невідповідність матеріально-спортивної бази (у більшості випадків) вимогам правильної організації навчального процесу з фізичного виховання і

позакласної роботи (більше 60% шкіл не мали фізкультурних залів).

Було передбачено:

- розширити, починаючи з 1970/71 навчального року, підготовку вчителів фізичної культури за рахунок відкриття нових факультетів і відділень вищих і середніх педагогічних навчальних закладів і збільшення прийому на існуючі, підготовку вчителів фізичного виховання у вищих навчальних закладах в порядку отримання другої спеціальності, а також підвищення кваліфікації вчителів фізичної культури в інститутах удосконалення;

- посилення роботи з будівництва комплексних спортивних майданчиків, міжшкільних спортивних комплексів, залів, басейнів і та ін.;

- розширення і поліпшення підготовки громадських інструкторів і юних суддів з усіх видів спорту, голів спортивних клубів, активно використовуючи в цих цілях семінари, конференції з обміну досвідом роботи, табірні збори, активи і зльоти;

- посилення виховної роботи з тренерсько-викладацьким складом, а також юними спортсменами;

- підвищення ефективності навчально-тренувального процесу в дитячо-юнацьких спортивних школах, забезпечення дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ) кваліфікованим тренерсько-викладацьким складом; будівництво власних спортивних споруд, організацію спортивно-оздоровчих таборів;

- посилення пропаганди фізичної культури і спорту серед учнів, їх батьків, громадськості [344, с.6].

Певну відповідальність було покладено і на Міністерства освіти (народної освіти) союзних і автономних республік, обласні, міські і районні відділи народної освіти. Зокрема, було наказано посилити контроль за виконанням навчальної програми, проведенням уроків фізичної культури [344, с. 7]. Було запропоновано вжити заходів щодо розширення обсягу фізкультурних занять у режимі навчального дня школи, у тому числі

рухливих ігор на повітрі, ширше використовувати фізичну культуру і спорт у режимі груп продовженого дня, школах-інтернатах, а також активніше практикувати факультативні заняття зі школярами з теорії і практики фізичної культури і спорту організувати проведення занять із фізичної культури з учнями, зарахованими до спеціальної медичної групи.

Йшлося і про посилення роз'яснювальної роботи з батьками, а саме: регулярно інформувати їх про стан здоров'я і рівні фізичного розвитку дітей, організувати в школах для батьків консультаційні пункти з питань фізичного виховання в сім'ї, залучаючи для цього вчителів фізичної культури, лікарів, гігієністів, психологів.

Ця постанова зобов'язала педагогічні колективи шкіл проводити позакласну спортивно-масову та оздоровчу роботу, виділяючи для цього тренерів, громадських інструкторів, надаючи наявну спортивну базу та інвентар, активно сприяти школі у створенні власних спортивних споруд [344, с.7]. Органам комунального господарства рекомендували створювати спортивні клуби та секції, організовувати масові змагання дворових команд із різних видів спорту, відкривати пункти прокату спортивного інвентарю та обладнання, допомагати в будівництві спортивних майданчиків. Значна увага у постанові приділялась питанням науково-дослідницької роботи, розробці методичних матеріалів і технічних засобів оснащення навчального процесу [там само, 8].

Постановою схвалений календарний план всесоюзних спортивних заходів серед школярів. Було прийнято рішення про проведення в 1971-1972 рр. всесоюзної спартакіади школярів таким чином, щоб фінальні змагання в зонах для команд міських і сільських шкіл за чотирма видами провести у 1971 р. і для збірних колективів союзних республік з 12 видів спорту – у 1972 р. [344, с.8].

Ще одним важливим документом для розвитку змісту «фізичної культури» як навчального предмета стало Положення «О физическом воспитании учащихся общеобразовательных школ», затверджене 23 жовтня

1970 року та уведене в дію 01 січня 1971 р. [261]. У документі конкретизовано завдання, перелік документації, зміст та особливості організації фізичного виховання у школі; виділено форми та відповідальних за його здійснення [там само]. У положенні конкретизовано тлумачення поняття «фізичне виховання», що розглядалося як «органічна частина радянської системи виховання і навчання дітей, у процесі якого вирішуються завдання зміцнення їх здоров'я, розвитку фізичних здібностей, розширення функціональних можливостей організму, формування рухових навичок, удосконалюються моральні і вольові якості – патріотизм, колективізм, сміливість, рішучість, наполегливість, завзятість, цілеспрямованість» [там само, с. 37].

На відміну від попередніх документів у зазначеному положенні враховано принципи дидактики, що відповідають «тогочасним дослідженням у галузі психології та гігієни». Основним організаційно-методичним принципом фізичного виховання школярів названо «диференційоване застосування засобів фізичної культури на заняттях зі школярами різного віку і статі з врахуванням стану їх здоров'я, ступеня фізичного розвитку і рівня фізичної підготовленості» [261].

Ключова роль у реалізації завдань фізичного виховання відводилась учителю фізичної культури як основному «виконавцю» змісту навчального предмета «Фізична культура» у школі, а саме: «виконання навчальних програм з оволодіння учнями знаннями, уміннями і навичками на уроках фізичної культури; забезпечення на уроках і позакласних заняттях дотримання санітарно-гігієнічних вимог; застосування заходів щодо попередження спортивних травм і нещасних випадків; ведення систематичного обліку фізичної підготовленості учнів; залучення якомога більшої кількості школярів до фізкультурних гуртків, спортивно-масових заходів і спортивних секцій; організація позакласної спортивно-масової роботи у школі; підготовка до здачі і прийомів ГТО, ГЗР і юнацьких спортивних розрядів; спрямування роботи шкільного колективу фізичної

культури, підготовка громадських суддів та інструкторів з числа учнів і максимальне їх залучення у доступних формах до проведення фізкультурно-оздоровчих заходів; організація підготовки школярів до районних (міських) спортивних заходів; організація внутрішкільних змагань і фізкультурних свят» [261, с. 38-39].

У 1972 р. було введено оновлений комплекс ГПО, що відповідав новим завданням системи фізичного виховання. Кожна ступінь Всесоюзного фізкультурного комплексу, у тому числі й третя – для підлітків 14-15 років «Спортивна зміна» та четверта – для учнів 9-10 класів «Сила і мужність», складалася з чотирьох основних розділів: «Знання», «Уміння», «Вимоги до рухового тижневого режиму», «Види випробувань і норми».

Розділи «Знання» і «Уміння» від сходинки до сходинки поступово ускладнювалися.

Розділ «Вимоги до рухового тижневого режиму» визначав мінімальний тижневий обсяг фізичних вправ, який учням слід виконувати поступово для розвитку і вдосконалення своїх фізичних якостей – сили, витривалості, швидкості, спритності та ін.

Розділ «Види випробувань і норми» складався з видів випробувань (тестів), що дозволяли визначити рівень розвитку фізичних якостей і ступінь оволодіння прикладними навичками у відповідності до статі та віку. Вважалося, що підготовка і здача нормативів комплексу сприяли й моральному вихованню, оскільки при колективному виконанні фізичних вправ вироблялися такі моральні якості, як колективізм і товариська взаємодопомога, почуття відповідальності за доручену справу і свою поведінку, сміливість, цілеспрямованість, здатність долати труднощі, рішучість, наполегливість, працьовитість [421].

У 1981 році була прийнята Постанова Ради Міністрів СРСР «Про подальший підйом масовості фізичної культури та спорту» [316], на виконання якої були запроваджені нові форми масової спортивної роботи. Так, у країні почали створюватися фізкультурно-оздоровчі комплекси (ФОК);

стали проводитися масові змагання «Тато, мама і я – спортивна сім'я», а також «Тиждень пловця», «Тиждень лижника» і т. д.

У контексті нашого дослідження інтерес викликають матеріали Всесоюзної наради з розвитку масової фізичної культури у школах, що відбулася у 1987 р. У них наголошувалося на тому, що позакласною та позашкільною фізкультурно-оздоровчою і спортивною роботою охоплено 69 % учнів [303], водночас зазначалося й недостатнє використання потенціалу фізичних вправ для підвищення рухової активності та профілактики захворювань учнів. Відтак, мова йшла про вдосконалення форм і методів навчальної, позакласної та позашкільної роботи з фізичного виховання.

Ми виокремили ті рекомендаційні положення, які є у предметному полі нашого дослідження, зокрема:

1. Реформувати загальноосвітню та професійну школи в частині фізичного виховання і зміцнення здоров'я школярів, а саме:

- продовжити роботу з удосконалення комплексної програми фізичного виховання учнів I-XI класів з метою уточнення окремих навчальних нормативів, поглиблення матеріалу щодо гігієни, посилення фізичної підготовленості учнів згідно з вимогами виробництва і службою в лавах Збройних сил СРСР;

- вдосконалювати методичне забезпечення навчального процесу та позакласної фізкультурно-спортивної роботи; підготувати та видати навчальні посібники з фізичної культури для учнів I-XI класів;

- організувати перепідготовку завідувачів кабінетами фізичного виховання;

- розробити штатний розклад обслуговуючого персоналу шкільного критого плавального басейну та кваліфікаційну характеристику інструктора з фізичної культури (з навчання плаванню);

- розглянути питання про встановлення посади вчителя фізичної культури в сільських середніх малокомплектних школах, де немає повного навчального навантаження з предмету «Фізична культура»;
- підготувати пропозиції щодо впорядкування заробітної плати тренерам-викладачам та керівникам дитячо-юнацьких спортивних шкіл;
- затвердити інструктивний лист про спільну роботу вчителя фізичної культури і керівника початкової військової підготовки з військово-патріотичного і фізичного виховання старшокласників згідно з вимогами щодо підготовки юнаків до служби в Збройних силах СРСР;
- розробити положення про юного інструктора і судді зі спорту з метою їх залучення до постійної роботи щодо розвитку масової фізичної культури і спорту;
- розробити інструктивний лист про порядок організації спортивних змагань серед школярів;
- упорядкувати продаж спортивного інвентаря та обладнання загальноосвітнім школам, а також спортивної форми учням;
- науково-дослідним та педагогічним інститутам удосконалити роботу з організації і проведення наукових досліджень з фізичного виховання дітей шкільного віку, посилити впровадження цих результатів у практику роботи шкіл [303].

Знову ж таки, як і у попередніх документах, основна відповідальність за реалізацію вище зазначених завдань покладена на учителів фізичної культури. Зокрема, наголошено на необхідності «зосередити основну увагу на виконанні вимог комплексної програми фізичного виховання учнів I-XI класів, застосовувати на уроках сучасні різноманітні методи і засоби навчання, об'єктивно оцінювати знання, вміння і навички учнів із фізичної культури; здійснювати під час навчання учнів диференційований підхід, використовуючи при цьому дані медичних оглядів і зважаючи на ступінь підготовленості кожного школяра; поліпшити якість проведення уроків фізичної культури в початкових класах, здійснювати систематичний

контроль за виконанням щоденних домашніх завдань; домогтися підвищення рівня занять з учнями, зарахованими за станом здоров'я до спеціальної медичної групи; забезпечити якісне проведення фізкультурно-оздоровчих заходів у режимі шкільного дня (гімнастики до навчальних занять, фізкультурних хвилин на уроках, рухливих ігор під час подовжених змін, щоденних занять із фізичної культури в групах продовженого дня, щомісячних днів здоров'я і спорту); організувати позакласну і позашкільну фізкультурно-оздоровчу та спортивно-масову роботу таким чином, щоб залучити всіх учнів у фізкультурні гуртки, секції за видами спорту і туризму, а також в різні масові спортивні заходи; розширити контакти зі спортивними товариствами і позашкільними установами з метою максимального охоплення учнів позашкільними спортивними заняттями; сприяти організації груп початкової підготовки ДЮСШ на базі загальноосвітніх шкіл; вжити необхідних заходів щодо організації навчання учнів плавання, використовуючи для цих цілей спеціалізовані басейни і відкриті водойми, сприяти навчанню школярів плаванню в міських і заміських піонерських таборах» [303].

Таким чином, у період з 1959 р. по 1991 р. були прийняті закони, постанови та рішення, якими радянський уряд намагався привернути увагу до проблем фізичної культури як навчального предмета, однак все це здійснювалось у контексті завдань фізичного розвитку особистості у цілому, у напрямі підготовки особистості до життя і суспільної праці.

Позитивним було намагання на рівні держави організувати та впорядкувати фізкультурно-оздоровчу роботу, підготувати відповідні кадри, зміцнити спортивно-матеріальну базу школи. Проте були і негативні сторони: зведення її до організаційно-господарських питань, ідея масовості залучення до фізичної культури без реального врахування індивідуальних та вікових особливостей учнів.

Держава декларувала й регламентувала освітню політику упродовж досліджуваного періоду, причому якісні зміни освітнього законодавства

відображали державну політику, зокрема й щодо фізичної культури й фізичного виховання.

2.2. Реалізація змісту фізичного виховання учнів у програмах з навчального предмета «Фізична культура» у досліджуваний період

Зміни, які відбуваються сьогодні у шкільній освіті України, спонукають до розгляду питань щодо структури змісту освіти та її цілей в історико-педагогічному контексті. Вивчення та узагальнення досвіду побудови змісту освіти на різних етапах розвитку українського суспільства дає змогу з'ясувати не тільки характерні особливості розвитку змісту навчання фізичної культури нині, а й загальні тенденції, можливості й перспективи їх оновлення у майбутньому.

Як ми уже зазначали, трансформацію змісту освіти у 1959–1991 рр. визначали процеси, що відбувалися у суспільстві і, відповідно, в освіті упродовж досліджуваного періоду. Вони мали вплив на розподіл часу і зміни у навчальних програмах з «Фізичної культури».

Слід зазначити, що у 1954–1955 н. р. була уведена нова програма з фізичної культури для початкових, семирічних і середніх шкіл. У програмі, зокрема, говорилося про необхідність приділяти більше уваги спорту, а гімнастика і легка атлетика виділялися у самостійні розділи [9].

Освітні завдання були названі основними завданнями шкільної «Фізичної культури», а саме: у 1-4-х класах – «навчання учнів умінням і навичкам в основних видах гімнастики, спорту та ігор»; у 5-7-х класах – «навчання учнів основним видам спорту, ігор і гімнастики»; у 8-10-х класах – «навчання учнів гімнастики, ігор і основним видам спорту». Рішення освітніх завдань здійснювалося за принципом послідовного, від молодших класів до старших, виконання простих рухових завдань, а потім більш складних умінь і навичок у гімнастиці, легкій атлетиці, лижній підготовці і т.д. Для

закріплення і вдосконалення рухових дій програмою передбачалися домашні завдання [9].

Важливим аспектом дидактичних досліджень кінця 50-х рр. ХХ ст. була розробка програмно-методичного забезпечення переходу до неповної середньої восьмирічної школи та середньої одинадцятирічної школи, – зазначає Л. Пироженко. Уже у 1958 р. Інститутом методів навчання АПН РРФСР (за участю Д. Благого, О. Маркушевича, М. Мельникова, М. Нечкіної, Б. Орлова, С. Сказкіна, М. Четвертухіна та ін.) були розроблені навчальні плани та програми політехнічної середньої і восьмирічної школи. За вихідні положення були взяті такі:

- восьмирічна школа є неповною середньою загальноосвітньою трудовою політехнічною школою, яка здійснює загальне обов'язкове спільне (хлопчиків та дівчаток) навчання всіх дітей у віці до 15–16 років включно. Школа цього типу дає учням міцні основи загальноосвітніх і політехнічних знань, готує до суспільно корисної діяльності і здійснює їх моральне, фізичне й естетичне виховання;

- навчально-виховна робота у цій школі здійснюється на основі поєднання вивчення основ наук, політехнічного навчання, трудового виховання, систематичної участі школярів у доступній їх віку суспільно корисній праці; провідною основою педагогічного процесу тут є тісний зв'язок навчання і виховання з життям, працею і практикою комуністичного будівництва;

- восьмирічна школа прищеплює своїм вихованцям любов і повагу до праці, формує у них комуністичний світогляд і комуністичну моральність, виховує патріотизм;

- долаючи абстрактність викладання основ наук, школа повинна забезпечувати розвиток самостійності та творчої ініціативи учнів у навчанні та праці, стимулювати їх технічну творчість і дослідну роботу;

- вся система навчально-виховної роботи покликана сприяти всебічному розвитку дітей, їх здібностям;

– *зміст освіти* і навчальне навантаження учнів повинні відповідати їх віку; подолання перевантаження школярів – одне з найважливіших завдань педагогічної науки при проектуванні навчального плану та програм цієї школи (курсив наш – А. В.);

– у навчальних програмах мають бути реалізовані важливі *дидактичні принципи*: виховний характер навчання та праці, свідомість і активність навчання, систематичність і послідовність викладу навчального матеріалу, єдність теорії та практики, виховання та розвитку, відповідність змісту освіти рівню розвитку учнів, єдність змісту всіх навчальних предметів (міжпредметні зв'язки), наступність ступенів навчання [258].

Окрім того, як зазначає Б. Голощапов, «у кінці 50-х – початку 60-х років перед фізкультурними організаціями країни було поставлено нові задачі у зв'язку з остаточною перемогою соціалізму. Декларувалося, що неперервний ріст економіки, ріст матеріального благополуччя радянських людей створили широкі можливості для переростання масового фізкультурного руху у загальнонародний, для підняття спорту вищих досягнень на більш високий ступінь» [67, с. 189].

Окреслені зміни не могли не торкнутися еволюції змісту «Фізичної культури» як навчального предмета у школі, які знайшли своє відображення у програмах з навчальної дисципліни.

Так, у 1960 р. була прийнята перша у досліджуваний нами період програма з «Фізичної культури» [292; 293]. Прийняття зазначеної програми передувало її проекту.

Слід зазначити, що новий проект програми став результатом скоординованої взаємодії сектору фізичного виховання НДІ фізичного виховання і шкільної гігієни АПН СРСР, Головного управління шкіл Міністерства освіти СРСР, також учителів, методистів і наукових працівників [177, с. 6-7]. Автори програми здійснили ряд спеціальних досліджень, зорієнтованих на виявлення доступності навчального матеріалу, його відповідності статевовіковим особливостям учнів.

Окрім того, проект програми став предметом обговорень цілого ряду спеціальних конференцій і нарад з учителями й методистами різних міст РСФСР і радянських республік, а також пройшов апробацію у школах різних областей СРСР у 1958–1959 рр.

Здійснений нами аналіз засвідчив, що в основу нової програми з «Фізичної культури» було покладено такі положення:

1) головна мета навчально-виховної роботи на уроках фізичної культури – готувати школярів до життя, до суспільно корисної праці та захисту Батьківщини;

2) основне завдання фізичного виховання – зміцнення здоров'я, сприяння всебічному фізичному розвитку і загартування учнів, навчання їх життєво важливих рухових дій, виховання необхідних рухових, моторних і вольових якостей;

3) більше врахування статевовікових особливостей та поступове підвищення вимог до фізичної підготовленості учнів для того, аби із шкільних занять вони володіли достатньо високою працездатністю, необхідною для продуктивної суспільно корисної праці;

4) підвищити освітнє значення уроків фізичної культури і у зв'язку з цим чітко визначити коло знань, умінь і навичок для кожного класу;

5) підібрати навчальний матеріал так, щоб більша частина уроків проходила на свіжому повітрі (можливого для шкіл раціонального використання матеріальної бази і клімато-географічних особливостей) [177, с. 7].

Характерні особливості проекту програми схарактеризовані у статті уже згадуваної нами З. Кузнецової «О новой программе по физкультуре» (1959) [177].

Дослідниця здійснила системний та ґрунтовний аналіз програми з «Фізичної культури», виокремила недоліки її змісту та пріоритети, яких слід дотримуватися у контексті завдань тогочасної школи. Суттєвим недоліком попередніх програм авторка назвала «применшення освітнього значення

програмового матеріалу з фізичної культури, недостатнє врахування необхідності навчати учнів життєво важливих рухових навичок, розвивати тонку координацію рухів у школярів» [177, с. 6]. Інший серйозний недолік – відсутність вказівок щодо оцінки успішності учнів. З цього приводу дослідниця зазначала: «На практиці оцінка обмежувалася здачею навчальних нормативів, а підлаштування навчальних занять підготовці до здачі нормативі ГПО призвело до «натаскування» на кількісні результати в обмеженому колі фізичних вправ. При цьому значна частина різних вправ основної гімнастики та ігор взагалі забувалася» [там само].

Зупинимося докладніше на змінах у новій програмі, а, отже, і змісті предмету «Фізична культура» у школі.

Насамперед, у новій програмі передбачалось «більше уваги приділяти вихованню в учнів правильної постави і зміцнення основної групи м'язів» (особливо у початкових класах) [292; 293]. З цією метою було сформульовано спеціальне завдання щодо формування постави, а у розділі загальнорозвиваючих вправ передбачено відповідний їм навчальний матеріал.

Як позитив слід відзначити передбачений симетричний вплив на різні групи м'язів, що мав велике значення для формування правильної постави (вправи, при виконанні яких залучені дві руки і навантаження рівномірно розподіляється на дві половини тіла). При цьому вправи, що не мають яскравого прикладного характеру, відібрані залежно від їх цінності для вирішення основних завдань фізичного виховання. Важлива увага приділялася природним рухам [177, с. 7].

У пояснювальній записці сформульовані оздоровчі і виховні завдання. Оздоровчі завдання вказані для кожного класу. Такий крок аргументували тим, що це дасть змогу «учителю побачити головне у матеріалі програми, визначити зміст уроків і занять» [177, с. 8].

Відтак, у програмі для кожного класу викладався тільки новий навчальний матеріал. У свою чергу, вчитель добирав необхідні для повтору

вправи, виходячи із завдань навчання та стану фізичної підготовленості учнів.

Порівняно із програмою 1954 р., у новій програмі «виключено надзвичайний концентризм навчального матеріалу». Наприклад, стрибки у висоту, які у попередній програмі були з 1 по 4 класи, залишилися у 1-3-х класах, при цьому було конкретизовано вимоги для кожного класу. Також зміни торкнулися і лазіння по канату, яке раніше було для дівчат у 4-10-х класах. Відповідно до нової програми, воно залишилося у 3-6-х класах.

Здача нормативів за новою програмою передбачалася у 8 класі, а от у 3-7-х класах учитель був зобов'язаний виявляти кількісні досягнення учнів, але не брати їх до уваги при оцінюванні.

Таким чином, пройшовши апробацію та обговорення із залученням провідних спеціалістів, у березні 1960 р. Міністерством освіти УРСР були затверджені нові навчальні плани і програми для 1-8-х класів. Нова програма не мала принципових відмінностей у змісті і водночас, у порівнянні з програмою 1954 р., її зміст був значно складнішим.

У програмі підкреслювалася важливість комплексного фізичного виховання школярів. У пояснювальній записці зазначалося: «Організація фізичного виховання не може обмежуватися тільки проведенням уроків фізичної культури. Навчальні заняття з цього предмета можуть дати позитивні результати лише в тому випадку, якщо вони будуть систематично підкріплюватися правильним режимом навчального дня, у тому числі фізкультурно-оздоровчими заходами (гімнастикою до занять, фізкультхвилинки на уроках, іграми та фізичними вправами на перервах, профілактичною гімнастикою на уроках праці). Фізкультхвилинки (як короткочасний відпочинок учнів від розумової напруги) систематично проводяться на третьому і четвертому уроках із загальноосвітніх предметів у другій половині уроку (на 25-30-й хвилині). Їх тривалість 2-3 хв. Велика увага повинна також приділятися позакласній роботі з фізичної культури

(масовим фізкультурним святam і змаганням, заняттям у спортивних секціях тощо)» [292; 293].

Нова програма (1960 р.) складалася з двох частин: перша включала матеріал, обов'язковий для всіх загальноосвітніх шкіл – теоретичні відомості з гігієни фізичних вправ і навчальний матеріал за розділами «Гімнастика», «Легка атлетика», «Лижний спорт», «Рухливі ігри» і «Баскетбол»; друга частина – матеріал для поглибленого опанування одного з перерахованих видів спорту, обраного школою. Наприклад, якщо школа обирала для поглибленого вивчення гімнастику, то матеріал з легкої атлетики, лижного спорту, рухливих ігор і баскетболу вивчався учнями за першою частиною програми, а з гімнастики – за другою. Час для поглибленого проходження обраного виду спорту містив ту кількість годин, які передбачалися на вивчення цього розділу у першій частині, і додаткових годин, які виділялися для його поглибленого вивчення у другій частині програми.

Так, до матеріалу для 1-2-х класів було уведено розділ з лижної підготовки як додатковий матеріал, на проходження якого (за умов наявності місць для заняття та інвентарю) виділялося 8 годин із годин, виділених на гімнастику. У свою чергу, матеріал з гімнастики було скорочено у розділах з ходьби, бігу та рівноваги [177].

Починаючи з 3-го класу, було виділено окремий розділ «Легка атлетика», який вивчався до 10-го класу, а до рухливих ігор включено ігри, підготовчі до спортивних.

За формою представлення програмовий матеріал включав ряд нововведень. Так, для кожного класу вказувалися провідні завдання навчання за розділами програми, наприклад, для 6-го класу з гімнастики були сформульовані чотири завдання:

1. Навчити перекиду назад. Навчити стійці на лопатках після присідання з прямими ногами.
2. Вчити лазінню по канату в 2 прийоми. Навчити лазінню у 3 прийоми.

3. Навчити опорному стрибку ноги нарiзно. Вчити опорному стрибку зiгнувши ноги.

4. Вчити простим висам i змiшаним упорам» [292; 293].

У 3-4-х класах було введено навчання гри у баскетбол i простiших акробатичних вправ.

Також до II частини програми був включений навчальний матерiал з гiмнастики, легкої атлетики, лижного спорту, баскетболу, волейболу, ручного м'яча, плавання. Матерiал для поглиблених занять за одним iз роздiлiв програми був обов'язковим для усiх шкiл. Для поглибленого вивчення видiлено додаткове число годин: по 14 год. для 5-6-х класiв та по 16 – для 7-8 класiв. Давалося таке роз'яснення: «якщо школа обирала для поглиблених занять один iз роздiлiв вправ, якi були в першiй частинi програми (гiмнастика, легка атлетика, лижна пiдготовка, баскетбол), то додатковi години додавалися до годин, вiдведених на цей роздiл у першiй частинi програми. Для прикладу, на проходження роздiлу програми, зокрема, iз гiмнастики 30 годин для 5-6 класiв i 32 години для 7-8-х класiв. Якщо ж для поглибленої роботи обирався ручний м'яч, волейбол чи плавання, на якi не видiлявся спецiальний час у першiй частинi, то на проходження обраного виду спорту вiдводилися тiльки додатковi години» [177]. Приклад можливого розподiлу годин пропонуємо у Додатку В.

Вiдмiнною особливiстю програми для 5-7-х класiв була її побудова. Вона складалася з двох частин: перша включала загальний для усiх навчальний матерiал з гiгiєни фiзичних вправ, гiмнастики, легкої атлетики, лижної пiдготовки, рухливих iгор i баскетболу; друга частина мiстила матерiал поглиблених занять з одного обраного школою роздiлу. У пояснювальнiй записцi зазначалося: «Крiм 1 частини програми, для школи є обов'язковим проходження одного з роздiлiв 2 частини. Якщо школа, наприклад, вибирала гiмнастику, у цьому випадку вивчався навчальний матерiал з легкої атлетики, лижної пiдготовки, рухливі iгри i баскетбол першої частини програми i навчальний матерiал з гiмнастики другої частини

програми». У цьому зв'язку у програмі було запропоновано дві схеми зразкового річного розподілу навчальних годин при поглиблених заняттях у школах гімнастикою і волейболом. У програмі так само, як і у попередній, робився акцент на вирішенні освітніх завдань фізичного виховання [292; 293].

Розділи програми для 5-8-х класів у зв'язку з такою варіативністю у розподілі годин зазнали суттєвих змін: «істотне скорочення крокування, а стройові прийоми – лише у 5–7-х класах. З розділу легкої атлетики у 5–8-х класах виключено спортивну ходьбу, скорочено дистанції кросу; з 6-го класу введено вправи на штовхання набивного м'яча. Матеріал з баскетболу розроблено так само детально, як для 1-4-х класів. Щодо лижної підготовки, то дано конкретні вказівки з тренування. Скорочено або знято розділ стройових вправ на лижах і з лижами» [292; 293].

Окрім того, у другій частині програми для 2–8-х класів кожному розділу передували організаційно-методичні вказівки. Розділ гімнастики було доповнено вільними ритмічними вправами, розширено і ускладнено матеріал опорних стрибків, акробатичних вправ і снарядової гімнастики.

Що стосується програм для 9–10-х класів, то необхідно зазначити, що до них не включено лазіння, рівновага – для юнаків і лазіння – для дівчат. Сітку навчальних годин (за розділами програми) пропонуємо у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Сітка навчальних годин
(за розділами програми)

	Кількість годин, відведених на окремі розділи				Всього Години
	Гімнастика	Легка атлетика	Спортивні ігри	Лижна підготовка	
Юнаки	10	9	8	8	35
Дівчата	20	18	16	16	70

Як видно з таблиці, на вивчення кожного розділу дівчатам пропонувалося більше годин, що свідчить про врахування особливостей статі у розробці змісту фізичної культури.

У Додатках Г та Д пропонуємо окремо програми для дівчат та хлопців 9–11-х класів.

Таким чином, у програмі з фізичної культури 1960 року, як і у попередній, акцент робився на якості засвоєння учнями програмового матеріалу, тобто, по суті, цю програму також можна віднести до розряду освітніх.

Активізація та масовість спортивного життя дітей у 60-х роках ХХ ст., як ми уже зазначали у п. 1.3, сприяла перегляду змісту навчального предмета «Фізична культура». Відтак, у 1967 р. була введена нова програма з фізичної культури, яка мала спортивний нахил.

Пояснювальна записка до програми містила такий запис: «За своїм характером уроки фізичної культури певною мірою повинні наближатися до спортивного тренування» [309].

У 1-3-х і 4-х класах програма складалася з обов'язкового для усіх шкіл навчального матеріалу. Як і попередня, вона складалася з двох розділів: основного матеріалу і матеріалу за вибором (5–8, 9–10 класи). До змісту основного матеріалу було включено вправи з гімнастики, легкої атлетики, спортивних ігор (ручний м'яч і волейбол) та лижної підготовки. При цьому у програмі зазначено навчальний матеріал для кожного класу і визначено вміння та навички, якими мають оволодіти учні. Слід відзначити, що особливістю цієї програми було те, що у ній було перераховано лише основні із вправ, залишаючи вільним добір інших вправ.

Окрім того, значна частина розділів програми повторювалася із року у рік з поступовим ускладненням навчального матеріалу. Така концентричність, на думку її авторів, мала сприяти кращому засвоєнню матеріалу, детальному оволодінню технікою виконання вправ, подальшому вдосконаленню набутих вмінь та навичок.

Здійснений аналіз змістового наповнення програми засвідчив, що її зміст формували такі види вправ: побудови і перешикуння; основні положення і рухи рук, ніг, тулуба, голови; вправи з великими м'ячами; вправи з малими м'ячами; вправи для формування постави; акробатично-біологічні вправи; танцювальні вправи; лазіння і перелізання; вправи на рівновагу; ходьба і біг; стрибки; метання. У розділі ігор передбачені ігри з елементами загально-розвивальних вправ, ігри з бігом, зі стрибками на місці і з місця, зі стрибками з висоти, стрибками у висоту й у довжину з розбігу, ігри з метанням на дальність і у ціль. До розділу лижної підготовки були включені відомості про одяг та взуття для занять на лижах, а також про догляд за лижами; елементи лижного ладу; пересування на лижах; підйоми і спуски на лижах.

Необхідно зазначити, що у початковій школі навчальний матеріал програми був єдиний як для хлопчиків, так і для дівчаток.

Матеріал за вибором склали вправи з плавання, баскетболу, ковзанів, спортивної боротьби, художньої гімнастики. На другу частину відводилося 12 годин у 5–8-х класах, а у старших класах було зменшено обсяг нового матеріалу для засвоєння. У той же час, інтенсивність застосовуваних вправ була збільшена.

До програми усіх класів було включено розділ теоретичних відомостей, завдання якого полягало у наданні учням необхідних знань з фізичної культури і спорту, розуміння ними значення фізичних вправ, знання правил гігієни і уміння їх застосовувати. При цьому спеціальних уроків з набуття теоретичних знань не передбачалося. Необхідний матеріал мав викладатися учителем на уроках фізичної культури у вигляді короткочасних (10-15 хвилин) бесід. Найчастіше бесіди проводилися на початку уроку, при цьому рекомендувалося використовувати наочний матеріал (таблиці, плакати, картини, спортивний інвентар особистого користування). Упродовж навчальної чверті проводилося три-чотири бесіди. На початку чверті завжди проводилася бесіда про значення та завдання майбутніх занять, про вимоги

до учнів, надавалися рекомендації щодо стратегії досягнень найкращих успіхів у навчанні. З бесіди вчителя, яка проводилася наприкінці кожної чверті, діти мали дізнатися, як краще з користю для здоров'я провести канікули.

При цьому у початкових класах діти отримували елементарні теоретичні відомості, а у середніх і старших класах ці відомості мали розширюватися і поглиблюватися. Так, у восьмих класах вивчалися питання впливу фізичних вправ на зростання і розвиток організму, на розвиток фізичних якостей залежно від статі та стану здоров'я. У десятих – учні отримували відомості про загальну і спеціальну фізичну підготовку, про основні методи спортивного тренування, організацію та методіку самостійних занять фізичними вправами.

Ще однією особливістю цієї програми була відсутність навчальних нормативів, тобто головними у навчальній роботі з фізичного виховання виступали якісні показники оволодіння рухами, оцінка учням ставилася не за кількісний результат, виражений у хвилинах, секундах, метрах або кількості влучень, а за технічно правильне виконання вправ. Програмою передбачалося виконання окремих вправ на результат (стрибки, метання), але це було не для обліку успішності, а з метою надання учням можливості випробувати свої сили, сформувати уявлення про свої досягнення, а вчителю виявити ступінь фізичної підготовленості учнів.

Важливим у контексті проблеми нашого дослідження є той факт, що з 1967 року уроки з фізичної культури у старших класах було рекомендовано проводити за типом спортивного тренування [309].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що нова програма мала на меті забезпечити усвідомлене ставлення учнів до уроків фізичної культури, позакласних занять і використання засобів фізичної культури і спорту у побуті.

Однак ця програма викликала неоднозначну оцінку серед педагогів та науковців. Так, у статті «О сущности физкультурного образования, его цели

и содержании», опублікованої на сторінках журналу «Физическая культура в школе» (1970) за № 1, учителем і дослідником Г. Сатіровим ставилося конкретне запитання «Яким повинен бути зміст освіти?» (малося на увазі фізкультурної) [315]. Автор чітко висловлювався про необхідність реформування змісту фізичної культури. Недоліком діючої програми дослідник називав поділ її на розділи відповідно до видів спорту. Це, на думку Г. Сатірова, «з одного боку, ускладнює планування, викладання і побудову навчального курсу, а з іншого, збіднює його, позбавляє «логічної стрункості і освітньої спрямованості» [315]. Автор висловив припущення, що найкраще було б визначити три розділи програми:

1) теоретичні відомості, які можна розділити на дві групи: відомості загальнотеоретичного характеру, необхідні для розуміння сутності і значення предмету, що вивчався у школі; спеціальні знання, які допомагають оволодіти будь-якою запрограмованою руховою дією;

2) основні життєво важливі рухові дії, якими зобов'язані оволодіти школярі (ходьба, біг, стрибки, метання, ловіння, лазіння, повзання, переповзання, рівновага на вузькій опорі, пересування на лижах, плавання та ін. А всі інші, на його думку, слід було вивести з програми, бо вони відносяться не до змісту, а до засобів і методів освіти, навчання;

3) основні рухові якості, які доцільно розвивати у школярів (сила, швидкість, витривалість, спритність) [там само, с.8].

У 1970 р. у зв'язку зі зміною структури загальноосвітньої школи (початкове навчання – 1–3 класи) програми з фізичної культури знову зазнали змін. Відтак, як зазначає Б. Голощапов, зміст шкільних програм зазнав змін за трьома основними напрямками По-перше, у напрямку спрощення завдань, пов'язаних з навчанням руховим діям: з програми виключили складні рухові вміння та навички, підходи до навчання рухам стали більш диференційованими стосовно юнаків і дівчат. По-друге – у напрямку переміщення акценту на розвиток фізичних якостей завдяки підвищенню моторної щільності уроків, відведених на їх вдосконалення

більшого часу. По-третє, у напрямку розробки змісту і обґрунтування необхідності і обов'язковості самостійних занять школярів фізичною культурою [67, с.191].

Зміст програм із фізичної культури для початкових класів, восьмирічної та середньої школи було ускладнено. Так, у програмі для 1-3-х класів сформульоване нове завдання – «формування навичок правильної постави в статичному положенні тіла і в русі, навчання правильного узгодження рухів з диханням» [287, с. 3]. Основним навчальним матеріалом для учнів 1-3-х класів було визначено стройові, загальнорозвивальні, танцювальні і акробатичні вправи, стрибки, кидання, ходіння на лижах, рухливі ігри і плавання. Запроваджувався у програмі і новий розділ «Теоретичні відомості», у якому передбачалося набуття учнями знань про руховий режим школяра, загартування, формування постави, правильне дихання під час виконання фізичних вправ, а також навички догляду за тілом і одягом під час занять фізичними вправами [там само, с. 4].

Збільшувалася і кількість часу, яка відводилася на заняття фізичною культурою. Тепер вона становила 68 годин на рік у кожному класі, починаючи з початкової школи. Текст пояснювальної записки до програми пропонуємо у Додатку Е.

Фізичні вправи за всіма розділами програми було підібрано з урахуванням вікових й статевих особливостей учнів.

Теоретичні відомості з основних розділів програми подавалися, головним чином, під час вивчення нових рухових дій.

З 1-го по 4-й клас вводилися обов'язкові години на заняття плаванням (по 6 годин на рік). Для вивчення навчального матеріалу пропонувалося використовувати відкриті водойми і плавальні басейни. Програма наголошувала, що «кожна школа повинна вжити заходів, щоб забезпечити виконання цього розділу» [288, с. 4]. Якщо ж плавання не могло бути реалізоване, то 26 годин, відведених на плавання у 4-му класі, пропонували розподіляти так: 14 – для занять баскетболом, а 12 – розподілити рівномірно

на інші розділи програми.

Окрім того, до розділу «Легка атлетика», починаючи з 5-го класу, замість бігу з середньою швидкістю було включено повільний біг на час: 5-1 клас – до 3 хв., 6-й – до 5 хв., 7-й – до 7 хв., 8-й – до 10 хв.

Поряд з уроками фізичної культури програма передбачала обов'язкове здійснення фізкультурно-оздоровчих форм занять у режимі дня (ігри і фізичні вправи на великих перервах, фізкультхвилинки на уроках, гімнастика до занять, профілактична гімнастика на уроках праці) [288, с. 8].

У програмі для середньої школи у розділі «Завдання і зміст предмету «Фізична культура в 9-10 класах» у новій редакції викладене четверте завдання: «Повідомлення визначених знань біомеханічної структури рухів і основ спортивного тренування, натомість виключено завдання «Повідомлення знань і прищеплення організаторських навичок» [289].

Зміни торкнулися і змісту основного розділу програми «Гімнастика для юнаків і дівчат. Також до розділу «Легка атлетика» включено повільний біг на час для кожної статі. Слід згадати і про зниження нормативів для дівчат з бігу на 500 м і штовхання ядра [289].

У 1976 році відбулося чергове удосконалення програм, пов'язане з переходом до обов'язкової загальної середньої освіти. У пояснювальній записці до предмета було зазначено: «Викладання предмета «Фізична культура» має на меті дати знання з фізичної культури, сформувати рухові навички та вміння, підготувати учнів до виконання вимог і норм Всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці і оборони СРСР» (ГПО), створити у школярів переконання в тому, що турбота людини про своє здоров'я, фізичний розвиток і фізичну підготовленість є не лише особистою справою кожного, а й суспільним обов'язком. Від досягнення цієї мети залежить ефективність майбутньої діяльності випускників шкіл у промисловості й сільськогосподарському виробництві, під час проходження служби в Радянській Армії, у галузі науки, культури, спорту» [288, с. 3].

Програма складалася з таких розділів: теоретичні відомості з комплексу ГПО, гімнастика, легка атлетика, плавання, лижна підготовка, ковзани (замість лижної підготовки), рухливі й спортивні ігри (ручний м'яч, баскетбол).

Зміст програми був спрямований на вирішення у 4–8-х класах таких завдань:

1. Підготувати учнів до виконання вимог Всесоюзного фізкультурного комплексу ГПО I та II ступенів з теоретичних відомостей і норм з легкоатлетичних і гімнастичних вправ, лижних гонок і плавання.

2. Навчити основних видів рухових дій і виконання їх у різних за складністю умовах, розвивати необхідні для цього рухові якості.

3. Формувати в учнів навички й звички самостійно займатись фізичними вправами, виховувати стійкий інтерес до фізичної культури і сприяти впровадженню її в режим дня.

4. Сприяти формуванню в учнів навичок культурної поведінки [288, с. 3.]. Реалізація цих завдань повинна була здійснюватись на основі оздоровчої й виховної спрямованості кожного уроку.

У кожному розділі програми було передбачені завдання, які б ставили до учнів вимоги щодо застосування сформованих навичок і вмінь у більш складних умовах (смуга перешкод, змагальна обстановка типу естафет, зміна звичних умов виконання).

У новій програмі, по-перше, констатовувалася необхідність у розвитку нових якостей: «витривалість до силових, статичних зусиль і циклічних рухів різної інтенсивності, гнучкість і статокінетична (вестибулярна) стійкість» [288, с. 4].

По-друге, у програмах з'явилися нові розділи: теоретичні відомості, спортивні ігри (ручний м'яч, баскетбол, волейбол), художня гімнастика (для дівчат), класична боротьба (для юнаків). Теоретичні відомості і спортивні ігри запроваджувалися з 4-го, а художня гімнастика і класична боротьба – з 7-го класу [там само, с. 4.].

По-третє, уперше до кожного розділу програми пропонувався конкретний матеріал у вигляді переліку теоретичних відомостей, навичок і умінь, орієнтованих домашніх завдань, вимог до учнів.

Нарешті, загальна кількість годин на рік у кожному класі зросла до 70 год (повний розподіл годин пропонуємо у таблицях 2.2 і 2.3).

Таблиця 2.2.

**Сітка годин для 4–6-х класів
(за програмою 1976 р.)**

Розділи програми	Класи		
	4	5	6
Теоретичні відомості			
Гімнастика	2	2	2
Легка атлетика	10	18	20
Лижна підготовка	10	18	18
Плавання	14	16	16
Ручний м'яч або баскетбол	26	-	-
Рухливі ігри	8	16	14
Усього	70	70	70

[288].

Таблиця 2.3.

**Сітка годин для 7–8-х класів
(за програмою 1976 р.)**

Розділи програми	Класи	
	7	8
Теоретичні відомості		
Гімнастика (матеріал загальний для хлопчиків і дівчаток)	2	2
Гімнастика для дівчаток (у тому числі на художню гімнастику 9 уроків)	4	4
Гімнастика для хлопчиків	18	18
Боротьба класична для хлопчиків	10	10
Легка атлетика	8	8
Лижна підготовка	16	16
Ручний м'яч або баскетбол	16	16
Рухливі ігри	14	14
Усього	70	70

[288].

У програмах стверджувалося, що «обсяг кожного розділу програми розрахований так, щоб за відведену кількість годин учні змогли оволодіти основами техніки рухових дій. Для закріплення рухових умінь і навичок необхідно давати учням завдання додому, які складаються із вправ, добре вивчених і розроблених під час уроку» [289, с. 4].

У додатках до програми знаходимо перелік типових навчально-наочних посібників і навчального обладнання з фізичної культури для восьмирічної і середньої школи.

У 9–10-х класах новою програмою передбачалося «... навчити новим видам рухів з розділів гімнастики, легкої атлетики, лижної підготовки, класичної (греко-римської) боротьби, спортивних ігор, удосконалювати вміння застосовувати їх у різних за складністю умовах, розвивати необхідні для цього рухові якості». Вперше у післявоєнний час знову вводився кросовий біг. Зі спортивних ігор перевага віддавалася ручного м'яча, так як «... у цій грі учні можуть вдосконалюватися в бігу, стрибках і метанні для підготовки до здачі норм комплексу ГПО» [289]. У вдосконаленій програмі зверталася увага на те, щоб систематично впливати на розвиток фізичних якостей. Уперше в кожному розділі програми вчителю для цього пропонувався конкретний практичний матеріал у вигляді переліку спеціально підібраних фізичних вправ.

Для юнаків та дівчат старших класів програма була різною і уже традиційно програмний матеріал для старшокласників пов'язувався з військово-фізичною підготовкою до служби в армії: «... на кожному уроці фізичної культури вчитель повинен пред'являти до учнів суворі вимоги до правильного і чіткого виконання всіх команд і стройових прийомів відповідно до вимог стройового статуту Збройних Сил СРСР». Для навчання юнаків вмінню реалізовувати рухові дії в різних ускладнених умовах рекомендувалося спорудження стандартної смуги перешкод, тобто смуги перешкод з комплексу ГПО, але доповненої перешкодами з настанови з фізичної підготовки Збройних Сил СРСР [289].

Вперше для юнаків був уведений розділ «Боротьба класична». Однак це нововведення викликало неоднозначну реакцію учителів фізичної культури і адміністрації шкіл. Якщо юнаки-старшокласники з інтересом поставилися до занять боротьбою, то матеріально-технічна та професійна бази для цього виду рухової діяльності абсолютно не відповідали елементарним вимогам. Разом з тим багато школярів із-за низького рівня фізичної підготовки відчували значні труднощі в освоєнні названого виду спорту. Цей приклад наочно демонструє, що розвиток фізичних якостей (фізична підготовка) має передувати освоєнню умінь і навичок (технічній підготовці).

Водночас для старшокласниць у програмі було зроблено акцент на вихованні краси рухів. У розділі «Гімнастика» був виділений матеріал з художньої гімнастики. Він містив нескладні вправи з предметами: стрічкою та обручем.

Отже, фактично з 70-х рр. ХХ ст. розвиток змісту навчальних програм з «Фізичної культури» відбувався за рахунок зміщення акценту з вирішення переважно освітніх завдань, тобто оволодіння навичками у тих видах спорту, які були представлені у програмах, на постановку і вирішення оздоровчих завдань шляхом розвитку основних фізичних якостей.

Однак, як ми уже зазначали у п. 1.3., підвищення рівня захворюваності учнів пояснювали рівнем фізичного розвитку і підготовки школярів. У нормативно-правових документах визнавалося, що два уроки фізичної культури на тиждень не компенсують дефіциту рухової активності школярів, не сприяють формуванню в учнів ні потреби, ні звички у фізичному самовдосконаленні.

Чергові програми з фізичної культури для учнів 4–10-х класів були підготовлені і затверджені у 1983 р. Як позитив цих програм необхідно відзначити, що їх було укладено на основі результатів наукових досліджень закономірностей розвитку рухової функції школяра, на виявлених у результаті досліджень періодах найбільшої чутливості організму, що

розвивається до впливу фізичних вправ, що, своєю чергою, дало змогу уточнити завдання фізичного виховання на різних етапах навчання у школі [156].

Відтак, практичні рекомендації щодо удосконалення структури і змісту занять з фізичної культури у початкових класах, обґрунтовані НДІ фізіології дітей і підлітків, стали орієнтиром для розробки відповідних програм. Комплексні дослідження довели, що у молодшому шкільному віці від 7-8 до 9-10 р. проходить покращення взаємодії фізіологічних функцій при виконанні фізичних навантажень. Ними було виявлено, що фізичні навантаження у діапазоні 50-70% від максимуму найбільш ефективно сприяють розвитку загальної витривалості [156, с. 4.].

Таким чином, розвиток анаеробних можливостей і пов'язаних з ними швидкісно-силових якостей у дітей молодшого шкільного віку ще не повинно бути основним напрямком фізичного виховання. Дослідження засвідчили, що найсприятливішим періодом для розвитку вказаних якостей, особливо сили, є період від 12-13 р. до 16-17 р. [156, с.4.].

У програмі наголошувалось на забезпечені «розвитку у школярів сили і витривалості, уміння виконувати довготривалі дії без порушень координації», а зміст – зорієнтованим на підвищення оздоровчого ефекту уроків» [там само, с. 5.].

Особливістю затвердженої програми стало те, що у ній *вперше* було передбачено необхідність реалізації фізичного виховання школярів на тих же методичних засадах, що й інших предметів: повідомлення школярам визначеного обсягу знань, система контрольних робіт і заліків, визначені зміст, методика і обсяг домашніх завдань, система навчально-методичних матеріалів – підручники та навчальні посібники з фізичної культури (передбачено їх випуск для учнів 5-6-х, 7-8-х, 9-10-х класів), методичні посібники для вчителів і книги для керівників педагогічних колективів, книги для батьків [156, с. 3.].

Здійснений аналіз програми дає нам підстави стверджувати, що

принципово нових змін вона не зазнала, а її оновлення обумовлювали необхідністю «подальшого підйому масовості фізичної культури і спорту» [там само, с. 3.].

Водночас, програма включала зміст теоретичних вимог, наводився перелік рухових умінь і навичок з традиційних розділів (гімнастика, легка атлетика, спортивні ігри, лижна підготовка, кросова підготовка, плавання, боротьба). Також до розділу спортивних ігор додатково був включений футбол, а елементи художньої гімнастики для старшокласниць були доповнені сучасними та національними танцями.

Новими були два розділи: «Навички та вміння самостійних занять» і «Міжпредметні зв'язки». У першому конкретизовано вимоги щодо теоретичних знань та практичних завдань для кожного класу, а у другому – зв'язки між фізичною культурою, з одного боку, і природознавством, математикою, фізикою, анатомією, гігієною – з іншого.

У новій програмі, на відміну від попередньої, не було вимоги освоєння учнями елементів різних видів спорту в 4-8-х класах і навичок основних видів спорту – в 9-10-х класах. У ній зазначалося, що навчання життєво важливим руховим навичкам і вмінням здійснюватиметься стосовно різних за складністю умов.

Однак суттєвих покращень від реалізації цієї програми на практиці не відбулось. Ця теза підтверджується і статистичними даними щодо стану здоров'я учнів, які наведені нами у п.1.3.

Відтак, став очевидним факт недостатності двох уроків фізичної культури на тиждень, оскільки вони не забезпечували необхідної рухової активності учнів, потреби і звички займатися фізичним самовдосконаленням. Знову визріла потреба реформування змісту фізичної культури учнів у бік її оздоровчої спрямованості.

У 1985-1986 н. р. була введена єдина для усіх шкіл країни «Комплексна програма фізичного виховання учнів 1–11-х класів загальноосвітньої школи», яка включала усі форми фізичного виховання і являла собою єдину систему,

засновану на Всесоюзному комплексі ГПО. Здійснений її змістовий аналіз засвідчив, що вона фактично об'єднала різні форми рухової активності школярів, раніше вже включені у практику роботи шкіл. Програма складалася з чотирьох частин: перша частина – «Фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального та продовженого дня», друга – «Уроки фізичної культури», третя – «Позакласні форми занять фізичною культурою і спортом», четверта – «Загальношкільні фізкультурно-масові та спортивні заходи». На закінчення наводилися вперше запропоновані зразкові обсяги рухової активності та перелік зразкових вправ для розвитку основних фізичних якостей, що використовуються в самостійних заняттях [67, с.114].

Фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального та продовженого дня школи склалися з так званих малих форм рухової активності: гімнастики до навчальних занять, фізкультурних хвилин під час загальноосвітніх уроків (для школярів 1–4-х класів), фізичних вправ і рухливих ігор на подовжених перервах, щоденних занять з фізичної культури в групах продовженого дня (для школярів 1–8-х класів).

Основною формою фізичного виховання школярів знову визнавався урок, який мав відповідати таким вимогам: «... забезпечення диференційованого підходу до учнів з урахуванням їх здоров'я, фізичного розвитку та рухової підготовленості; досягнення високої моторної щільності, динамічності, емоційності, освітньої та інструктивної спрямованості навчальних занять; формування в учнів навичок і умінь самостійних занять фізичною культурою». Зміст програми склали ті ж розділи, що і в попередніх. Структура програмного матеріалу на уроках була наступною: основи знань; навички, вміння, розвиток фізичних якостей; навчальні нормативи [там само].

Програмою передбачалося збільшення дистанції в бігу, лижних гонках, кросах, що пов'язано з більш високими вимогами до загальної витривалості як фізичної якості, що найбільшою мірою забезпечує здоров'я.

Комплексна програма надавала особливого значення самостійних

занять школярів як важливої додаткової форми рухової активності. Програма підкреслювала важливу роль сім'ї в залученні дитини до систематичних занять фізичною культурою. У програмі говорилося, що завдання для самостійних занять школярі отримують безпосередньо від вчителя фізичної культури на уроках.

Слід відзначити і те, що у цій програмі вперше знайшли відображення відомості про приблизний обсяг рухової активності, який учні повинні засвоїти під час урочної та позаурочної діяльності; зразкові вправи з розвитку рухових якостей та самостійних занять.

Натомість І. Рошін вказував на «наукову необґрунтованість програми», стверджував, що «не дивлячись на її назву, вона не передбачала конструктивних змін ні у змісті, ні у напрямках фізичного виховання учнів. Проте, організація фізичного виховання учнів за комплексною програмою сприяла встановленню єдиного, гігієнічно обґрунтованого фізкультурно-оздоровчого режиму школи, який дозволяв здійснювати виховання особистісних рис та якостей, проводити загальнофізичну та попередньо-професійну підготовку» [309, с.260].

На нашу думку, яка базується на здійсненому аналізі джерел, запровадження комплексної програми із широким залученням спортивних клубів та громадських організацій, було все ж таки швидше позитивним кроком із реформування змісту фізичної культури, оскільки відбулося збільшення рухової активності учнів у режимі дня, що позитивно вплинуло на стан їхнього здоров'я.

У 1987 р. у комплексну програму були внесені окремі доповнення і зміни непринципового характеру. Насамперед, це торкнулося другої частини програми – «Уроки фізичної культури». У 2–4-х класах був включений додатковий матеріал з кросової підготовки. Більш докладно описані загальнорозвиваючі вправи, рухові вміння та навички в 1–4-х класах. Це було зроблено тому, що у багатьох школах у перших класах уроки проводили вчителі, які не мали спеціальної фізкультурної освіти. У 5–8-х класах

частково спростилися освітні завдання. Більше уваги стали приділяти фізичній підготовці школярів [21].

Для занять старшокласників військово-прикладною підготовкою була запропонована типова смуга перешкод, у розділи «Легка атлетика» і «Гімнастика» знову додатково включені вправи військово-прикладної і переважно силової спрямованості. У 11-му класі для юнаків були додатково введені такі нормативи: кросовий біг на 1000 м, лазіння по канату без допомоги ніг, підйом силою на перекладині і човниковий біг 10 x 10 м [160].

Змінилися і вимоги до учнів, які закінчували початкову, неповну середню і середню школу, тобто 4, 9, 11-й класи. Наприклад, вимоги до школярів, які закінчували початкову школу, у програмі 1987 р. сформульовані так: «... володіти навичками основних циклічних рухів: біг, пересування на лижах, вміння виконувати гімнастичні вправи без снарядів і на снарядах, плавати, метати м'яч, стрибати в довжину і висоту з розбігу, грати в рухливі ігри. Систематично виконувати ранкову гімнастику і домашні завдання. Здати норми Всесоюзного фізкультурного комплексу ГПО (відповідно до віку)» [160].

У самостійну частину програми була виділена «Професійно-прикладна фізична підготовка» (для юнаків і дівчат 9–11-х класів), де вимоги і засоби підготовки викладені для восьми груп професій. Повний зміст пояснювальної записки до комплексної програми пропонуємо у Додатку Ж.

Узагальнюючи викладене вище, можна констатувати, що зміни у програмах з навчального предмета «Фізична культура» у загальноосвітній школі у 1959–1991 рр. зазнавали змін у контексті суспільно-політичних та соціокультурних подій у країні та обумовлювалися прийнятими урядовими та партійними документами у галузі освіти. Так, зміст програм початку 60-х років ХХ ст. носив освітній характер і був спрямований на подолання зниження рівня захворюваності учнів, загартування організму, навчання учнів життєво важливих рухових навичок. Програма 1967 р. мала явно виражений спортивний ухил і орієнтувала учнів на усвідомлене виконання

фізичних вправ, дотримання правил гігієни і уміння їх самостійно застосувати; було усунуто нормативи, а оцінювалося технічно правильне виконання вправ, що давало змогу виявити реальний стан фізичної підготовленості кожної дитини. Принцип диференційованого застосування засобів фізичної культури на заняттях із школярами різного віку і статі із врахуванням рівнів їхнього фізичного розвитку та фізичної підготовленості обумовив зміст програми з навчального предмету «Фізична культура» у 1970-х рр. Експериментальні дослідження НДІ фізіології і гігієни АПН СРСР закономірностей рухових якостей та активності учнів різного віку та статі у різні періоди лягли в основу змін змісту програми з фізичної культури 1983 р. Комплексна програма з фізичної культури (1987 р.) увібрала у себе позитивні змістові орієнтири попередніх, базувалася на Всесоюзному комплексі ГПО та інтегрувала усі форми фізичного виховання учнів. Спільним недоліком усіх прийнятих програм було те, що у них практично не враховувалися регіональні особливості та можливості навчальних закладів на практиці.

Отже, акцент у змісті навчальних програм з фізичної культури учнів змінювався від трудового, освітнього через спортивно-масовий до оздоровчого у контексті суспільно-політичних викликів того часу.

Висновки до другого розділу

Установлено, що трансформацію змісту фізичної культури як навчального предмета вітчизняної школи в досліджуваний період зумовили нормативно-правові документи, що регламентували галузь освіти загалом і фізичну культуру як навчальну дисципліну зокрема.

З'ясовано, що впродовж періоду 1959–1991 рр. набула чинності низка законів, постанов і рішень (Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в УРСР» (1959), наказ «Про заходи щодо поліпшення фізичного виховання в школах і педагогічних

навчальних закладах СРСР» (1959), постанови «Про керівництво фізичною культурою і спортом в країні» (1959), «Про стан і заходи щодо покращення фізичного виховання загальноосвітніх шкіл РСФСР» (1964), «Про заходи щодо подальшого розвитку фізичної культури і спорту» (1966), положення «О физическом воспитании школьников» (1970), постанова «Про подальший підйом масовості фізичної культури та спорту» (1981) та ін.), що детермінували зміни в змісті навчального предмета «Фізична культура» в загальноосвітній школі. Майже в кожному із цих документів було наголошено на потребі посилення уваги до фізичного виховання підростаючого покоління у світлі завдань тогочасної школи.

Акцент на посиленні фізкультурно-оздоровчої роботи в школі, її масовості зумовив еволюцію змісту навчального предмета «Фізична культура» у загальноосвітній школі та визнання пріоритетним організаційно-методичним принципом фізичного виховання школярів принципу диференційованого застосування засобів фізичної культури на заняттях зі школярами різного віку і статі з огляду на стан їхнього здоров'я, ступінь фізичного розвитку та рівень фізичної підготовленості.

Констатовано, що зміни змісту «Фізичної культури», визначені головними суспільними обов'язками, покладеними на підростаюче покоління, як-от: підготовка учнів до самостійного трудового життя, спричинили переформатування змісту навчальних програм із предмета.

Виконаний аналіз дав підстави стверджувати про неодноразовий перегляд та перезатвердження навчальних програм (1960 р., 1967 р., 1975 р., 1983 р., 1985 р. і 1987 р.). Так, програма 1960 р. мала освітній характер і таку мету, як подолання зниження рівня захворюваності учнів, загартування організму, навчання учнів життєво важливих рухових навичок. Програма 1967 р. відзначалася спортивним ухилом і була проекцією активізації спортивно-масового руху у країні, що вимагав засвоєння учнями технік основних видів спорту. Перегляд змісту цієї програми у 70-х роках ХХ ст. у бік надання їй оздоровчого спрямування був зумовлений станом здоров'я

учнів, дослідженнями НДІ фізіології і гігієни АПН СРСР щодо врахування закономірностей рухових якостей та активності учнів різного віку й статі під час планування та організації уроків фізичної культури.

Зауважено, що оздоровчий характер навчальної програми з «Фізичної культури», базований на розвитку рухових якостей і вмінь, розвитку фізичних якостей із урахуванням рівнів фізичної підготовленості учнів різного віку та статі, було закріплено реформою загальноосвітньої школи 1984 р.

Комплексна програма з фізичної культури 1987 р., укладена на ґрунті Всесоюзного комплексу ГПО поставала уособленням змін, яких зазнав навчальний предмет «Фізична культура» у 1959–1991 рр. Шляхом аналізу цієї програми виявлено її інтегративність, різноаспектність і різновекторність. З'ясовано, що зміни у змісті програм як результат суспільно-політичних подій у державі розгорталися від необхідності прилучення учнів до занять спортом до формування в них внутрішньої потреби самостійно займатися фізичними вправами, розвивати фізичні якості, рухову активність на основі врахування рівня їхньої фізичної підготовки, стану здоров'я, віку та статі.

Названо, крім здобутків тогочасних навчальних програм, такі їхні недоліки, як: науково-методична недосконалість, невідповідність змісту й основного завдання предмета «Фізична культура» у школі – зміцнення та збереження здоров'я учнів, їхнє загартування на основі рівнів їхнього розвитку та фізичної підготовленості. Найважливішим і спільним недоліком усіх програм досліджуваного періоду можна вважати їхню відірваність від реальних можливостей навчальних закладів щодо кадрового, матеріально-технічного забезпечення та регіональних особливостей.

Матеріали розділу знайшли своє відображення у відповідних публікаціях автора [32; 40; 403].

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИКА РОЗВИТКУ ЗМІСТУ НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА «ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА» (1959–1991 рр.)

3.1. Організаційно-методичне забезпечення розвитку предмета «Фізична культура» у досліджуваній період

Зміст навчального предмета «Фізична культура» у досліджуваній період, як ми уже зазначали, регламентувався та визначався прийнятими нормативно-правовими документами щодо розвитку змісту шкільної освіти (див. п.2.1.) і знайшов свою конкретизацію у навчальних програмах з дисципліни, детальний аналіз яких здійснено у п.2.2.

Ще однією умовою успішної реалізації змісту навчального предмета, окрім нормативно-правового, є його організаційно-методичне забезпечення.

Оскільки у 1959–1991 рр. під навчальним предметом «Фізична культура», як ми зазначали у розділі 1, розуміли «систему занять, метою яких був різносторонній фізичний розвиток учнів, зміцнення їх здоров'я, формування життєво важливих рухових умінь і навичок, ознайомлення з особистою та суспільною гігієною, підготовка до виробничої праці» [247, с. 579–584], то вказана система занять включала: 1) уроки фізичної культури; 2) позаурочні заняття учнів 3–11 класів у секціях колективу фізичної культури школи і фізкультурно-масову роботу (ігри, гімнастика, фізкультурні змагання, свята, спартакіади, походи, екскурсії, фізкультурні збори піонерського загону і дружини); 3) різноманітні заходи у режимі навчального дня школи (гімнастика до занять, фізкультхвилинки на уроках у початкових класах, ігри на перервах, заходи гігієнічного характеру); позашкільна робота з фізкультури: заняття у будинках піонерів, піонерських таборах, дитячих і юнацьких спортивних школах та ін.» [там само].

Успішність реалізації зазначеної системи занять залежала, як і нині, у першу чергу, від чіткості організації, розподілу та знання обов'язків, від

скоординованої взаємодії усіх відповідальних за її здійснення.

Слід зазначити, що радянська система освіти відзначалася чіткістю інструкцій і розпоряджень щодо розподілу обов'язків у розв'язанні тих чи інших завдань освіти, що накладало відповідальність на конкретних осіб за їх невиконання. Показовим у цьому плані, на нашу думку, може бути розподіл відповідальних, їх обов'язків і повноважень, зокрема, щодо розвитку масової фізичної культури і спорту серед учнів загальноосвітніх шкіл, залученню до регулярних занять фізичними вправами усіх школярів, вдосконалення форм і методів навчальної, позакласної та позашкільної роботи з фізичного виховання, які було викладено у рекомендаціях Всесоюзної наради (1987), про яку ми згадували, у п.2.1.

Так, Міністерствам освіти союзних республік, відділам народної освіти, інститутам удосконалення вчителів необхідно було:

- проаналізувати стан забезпеченості кадрами вчителів фізичної культури і тренерів-викладачів в республіці і прийняти конкретні заходи щодо збільшення прийому до вищих педагогічних та фізкультурних навчальних закладів, упорядкування розподілу молодих фахівців;
- розробити плани прибудов спортивних залів до шкіл, їх не мають;
- завершити будівництво комплексних спортивних майданчиків при всіх середніх і восьмирічних школах, а також найпростіших спортивних майданчиків у початкових школах, за місцем проживання учнів, максимально використовуючи для цього допомогу організацій-шефів, за активної участі в будівництві школярів та їхніх батьків;
- розробити заходи з будівництва шкіл-новобудов з одночасним спорудженням найпростіших плавальних басейнів з розрахунку один басейн на 5-10 шкіл у межах асигнувань, передбачених на шкільне будівництво;
- розширити мережу дитячо-юнацьких спортивних шкіл з розрахунку охоплення ними по кожній території до 1990 року не менше 18 % від загального числа учнів 1–11-х класів, передбачивши максимальне

створення цими позашкільними установами груп початкової підготовки безпосередньо в школах, місцях проживання учнів, клубах, будинках піонерів;

- підвищити відповідальність керівників шкіл за стан фізичного виховання учнів, якість і ефективність навчального процесу і масових фізкультурно-спортивних заходів; створити необхідні умови для проведення щоденних занять з фізичної культури;

- удосконалити систему підвищення кваліфікації вчителів фізичної культури, забезпечити тісний взаємозв'язок ідейно-політичної та методичної підготовки з метою здійснення комплексного підходу до навчально-виховної роботи з учнями; систематично розглядати на шкільних, міжшкільних та районних методичних об'єднаннях учителів питання планування навчальної та фізкультурно-оздоровчої роботи з урахуванням конкретних умов школи, підвищення ефективності уроків і позакласних спортивних заходів, звертаючи особливу увагу на використання нестандартного обладнання і технічних засобів навчання;

- всіляко підтримувати і розвивати нові, що виправдали себе на практиці, форми і методи розвитку масової фізичної культури; цілеспрямовано вивчати й узагальнювати досвід кращих вчителів фізичної культури, тренерів-викладачів ДЮСШ, поширювати цей досвід у всіх школах і позашкільних установах освіти; домогтися, щоб у кожному районі (місті) діяли школи передового досвіду з фізичного виховання учнів;

- вважати головними критеріями оцінки фізичного виховання в школі стан здоров'я учнів, повну здачу норм і вимог комплексу ГТО і виконання навчальних нормативів, систематичні заняття кожного учня фізичною культурою і спортом не менше 6-7 год. на тиждень, підготовку випускників школи до подальшої трудової діяльності та службі в Збройних Силах СРСР [303].

Цим же документом відповідальність за реалізацію змісту фізичної культури на рівні загальноосвітніх шкіл, окрім учителів фізичної культури,

було покладено на директорів шкіл, заступників директорів з навчально-виховної роботи, організаторів позакласної та позашкільної виховної роботи, які повинні були:

- забезпечити необхідні умови для проведення уроків фізичної культури, організації фізкультурно-оздоровчих заходів у режимі дня школи, щоденних фізкультурних занять в групах продовженого дня, щомісячних днів здоров'я і спорту, проведення занять з учнями, віднесеними за станом здоров'я до спеціальної медичної групи, підготовки і здачі норм комплексу ГПО, а також для здійснення масових позакласних спортивно-оздоровчих заходів; посилити контроль за проведенням зазначених заходів;

- координувати на основі міжпредметних зв'язків діяльність вчителів школи з формування в учнів гігієнічних та інших знань, пов'язаних зі зміцненням здоров'я школярів; повніше і активніше використовувати фізичну культуру і спорт для організації змістовного дозвілля;

- активізувати роботу шкільного колективу фізичної культури, залучаючи для цього весь педагогічний колектив, піонерську, комсомольську організації, батьків учнів; ширше використовувати громадських інструкторів, суддів і фізоргів для організації та проведення фізкультурно-оздоровчих і спортивних заходів як в школі, так і за місцем проживання учнів, особливо у роботі з молодшими школярами [303].

Обов'язки вчителя фізичної культури щодо реалізації змісту предмета «Фізична культура» нами розкрито у п. 2.1.

Одним із дієвих засобів покращення роботи з фізичної культури називали «систематичний контроль та вмале керівництво, добре організовану підготовчу роботу до нового навчального року, яку проводить адміністрація школи, педагогічний колектив і особливо вчителі фізичного виховання» [380].

Відтак, значну увагу у досліджуваній період приділяли питанням планування, яке включало організаційне забезпечення усіх форм роботи з фізичної культури та спорту на навчальний рік. Для прикладу пропонуємо

план підготовчої роботи до навчального року, що був рекомендований педагогам Ровенським інститутом удосконалення кваліфікації вчителів на 1958–1959 навчальний рік (Додаток 3) [380].

Слід відзначити, що методичному забезпеченню щодо реалізації змісту фізичної культури, як засвідчив науковий пошук, у досліджуваній період приділялася належна увага.

Здійснений аналіз дав нам змогу виявити таку тенденцію: щорічно на допомогу педагогам видавалася методична література з різних питань фахової підготовки, організації, планування та методики проведення занять із фізичної культури. Для уявлення про напрями та зміст методичного забезпечення уроків фізичної культури у 1959–1991 рр., для розуміння специфіки методичної літератури досліджуваного періоду і її змістового наповнення здійснимо аналіз ключових методичних праць.

Грунтовною працею з питань фізичної культури у загальноосвітній школі був посібник Б. Родігіна «Планирование и учет работы по физическому воспитанию в школе» (1959) [306], у якому викладено питання виховання і обліку у тісному взаємозв'язку з усім навчально-виховним процесом у школі, які здійснював вчитель на уроках фізичної культури і на позакласних заняттях. Посібник був укладений на основі узагальнення досвіду роботи учителів шкіл та наукових досліджень. Так, у першому розділі схарактеризовано зміст, форми і методику планування, акцент зроблено на плануванні навчальної роботи. Другий розділ присвячений обліку успішності, завдання, змісту і методиці здійснення попереднього, поточного та підсумкового контролю, а також викладу коротких відомостей щодо обліку позаурочної роботи.

Інформативним щодо усвідомлення методичного забезпечення навчальної роботи з дисципліни «Фізична культура» був методичний лист «Наукові основи планування навчальної роботи з фізичної культури (методичний лист)» (1975), підготовлений кандидатом педагогічних наук Е. Вільчковським (Республіканський науково-методичний кабінет). У ньому

надано загальні наукові рекомендації щодо планування навчальної роботи з фізичної культури, які були експериментально перевірені у молодших класах. У документі обґрунтовано вимоги до планування навчального матеріалу з фізичної культури у 1–3 класах, орієнтовний варіант розподілу програмного матеріалу на навчальний рік та визначення провідних педагогічних завдань, а також значну увагу приділено плануванню уроку з фізичної культури з наведенням прикладу плану-конспекту уроку для 2-го класу [59].

На допомогу педагогам Міністерством освіти СРСР було видано спеціальний документ щодо гігієнічного виховання школярів «Приблизний обсяг знань та навичок школярів різних вікових груп із питань гігієни та охорони здоров'я» (1978), у якому було визначено, зокрема, таку тему для проведення занять як «Оздоровче значення фізичної культури та загартування» та приблизний обсяг гігієнічних знань та навичок відповідно до віку школяра [266].

Нормативні та інструктивно-методичні матеріали з питань організації фізичного виховання та фізичної культури, зокрема, організації уроків фізичної культури, у 1982–1984 рр. містить «Сборник инструктивно-методических материалов по физическому воспитанию» (1984) [316]. Зміст посібника пропонуємо у Додатку К.

Ще одним інформативним та змістовним методичним надбанням для педагогів став посібник «Физическая культура и спорт в общеобразовательной школе» (1985) [348], у якому було розкрито актуальні завдання подальшого розвитку фізичної культури і спорту серед підростаючого покоління, надано рекомендації щодо організації роботи з фізичного виховання. Ґрунтовно схарактеризовано зміст фізичної культури у навчальному процесі (зміст і форму уроку, методи організації вправ, особливості розвитку і формування рухових умінь і навичок, зміст домашніх завдань тощо). Представлено у посібнику і рекомендації щодо здійснення позакласної фізкультурно-оздоровчої і спортивно-масової роботи) та матеріали щодо створення навчально-матеріальної бази фізичного виховання

у загальноосвітній школі.

У 1988 р. Міністерством освіти УРСР було підготовлено методичні рекомендації «Управління руховим режимом учнів початкових класів» [23]. У методичних рекомендаціях, окрім загальних питань організації фізичного виховання (завдання фізичного виховання, організація фізичного виховання та уроку у школі), схарактеризовано особливості та зміст управління фізичним вихованням, планування роботи з фізичного виховання учнів. Особлива увага приділена питанням педагогічного контролю з фізичного виховання у школі, у тому числі і контролю лікарського.

Важливими у плані професійного вдосконалення учителів фізичної культури були праці з теорії і методики фізичного виховання досліджуваного періоду, зокрема, «Основи теорії і методики фізичного виховання» (1967) [237], «Методика физического воспитания» (1972) [149], «Советская система физического воспитания» (1975) [321], «Теория и методика физической культуры» (1976) [204].

Окрім методичної літератури, яка видавалася щорічно у світлі завдань поставлених перед загальноосвітньою школою у цілому та безпосередньо перед навчальним предметом «Фізична культура», значний потенціал у реалізації завдань та змісту фізичної культури, організаційної та методичної підготовки учителів відіграла у досліджуваній період педагогічна преса, зокрема, педагогічні журнали («Советская педагогика», «Народное образование», «Радянська школа», «Теория и практика физической культуры», «Физическая культура в школе») та газети («Радянська освіта» і «Учительская газета»).

Відносно доступною і водночас потужною організаційно-інформативною складовою методичного забезпечення уроків фізичної культури для педагогів загальноосвітніх шкіл у 1959–1991 рр. був журнал «Физическая культура в школе». Особливості діяльності зазначеного педагогічного джерела щодо розвитку змісту предмета «Фізична культура» буде схарактеризовано у наступному підрозділі.

У плані методичного забезпечення журнал був різноплановим за тематикою завдяки варіативності його рубрик. На шпальтах часопису педагоги-практики, учні ділилися відкриттями, методичними новаціями, знахідками, дискутували з приводу неоднозначних підходів до тих чи інших питань викладання фізичної культури у школі. Слід відзначити достатньо високий науковий та практичний рівень викладу методичних матеріалів.

Незамінними рубриками для організації різних видів діяльності вчителя фізичної культури, формування педагогічного досвіду учителя, різних аспектів його теоретичної і практичної підготовки були рубрики «Методика» («Учебная работа»), «Общие вопросы физического воспитания», «Внеклассная и внешкольная работа», «Консультация», «Наука – практике», «Трибуна читателя», «Хроника», «Критика и библиография», «Инвентарь и оборудование». «Теория, история и организация физического воспитания», «Предлагаем, советуемся, спорим», «Из блокнота методиста», «На методическом объединении», «Вопросы теории», «Вопросы воспитания» та ін.

Зокрема, огляд нової педагогічної та методичної літератури для учителів фізичної культури можна було віднайти у рубриці «Критика и библиография». Наприклад, у рубриці 1959 р. ми віднайшли такі статті: «Физиологические основы физического воспитания», «Новые книги по физической культуре и спорту», «Учет успеваемости по физкультуре» [318; 231; 365], серед статей у випусках журналу наступного року – «Литература по вопросам учета успеваемости на уроках физической культуры» (1960) [189], «Проект тематического перспективного плана Учпедгиза по физическому воспитанию» (1960) [299], «Книги по методике физического воспитания и школьной гигиены, выпускаемые издательством АПН в 1960 г.» (1960) [153] та ін.

Значна методична допомога у роз'ясненні різних питань змісту навчального предмета «Фізична культура» у загальноосвітній школі, його ефективній реалізації на практиці надавалась у рубриці «Консультация», як-

то: «Гибкость и ее развитие» (1960) [41], «Физическая культура и спорт в свете данных возрастной физиологии» (1960) [319], «Спортивная табель о рангах, ее прошлое и настоящее» (1974) [335], «Акселерация и физические загрузки» (1978) [107], «Уроки здоровья – на свежий воздух» (1984) [75] та ін.

Статті рубрики «Хроника» ознайомлювали читачів із тематикою та хронологією конференцій, педагогічних читань та інших форм роботи, які організовувались для учителів фізичної культури, зокрема, «Первые «Физкультурные чтения» (1962) [29], «Республиканская научно-практическая конференция» (1987) [17] та ін.

Можемо констатувати надзвичайно методичну різновекторність рубрик журналу у висвітленні питань практичної реалізації змісту навчального предмета «Фізична культура» у загальноосвітній школі.

Відповідно до нормативно-правових документів основною формою реалізації змісту фізичного виховання у загальноосвітній школах у 1959–1991 рр. був урок фізичної культури. Відтак, питання планування, підготовки, проведення, структури, змісту та типів уроків було одним із ключових і перебувало у колі інтересу педагогічної спільноти. Слід відзначити, що на сторінках методичної літератури та педагогічної преси, як засвідчив науковий пошук, цей аспект досліджуваної проблеми був досить широко висвітлений.

Так, у методичних рекомендаціях «Управління руховим режимом учнів початкових класів» (1988) було зазначено, що «методично правильне проведення уроків фізичної культури забезпечує успіх у самостійних заняттях, під час яких учні вдосконалюють уміння виконувати ті чи інші вправи» [23, с.14]. Було також наголошено, що «на уроках фізкультури учнів ознайомлюють з матеріалом, що використовується під час проведення гімнастики до початку занять у школі, фізкультхвилинок, великих перерв, занять фізкультурою в групах продовженого дня; вони дізнаються про завдання і значення занять фізичною культурою, ознайомлюються з новими

вправами та іграми» [23, с. 14-15].

На основі аналізу методичної літератури та зазначених статей схарактеризуємо структуру уроку фізичної культури у досліджуваний період.

Відтак, у 1959–1991 рр. у методичній літературі під структурою уроку розуміли орієнтовний план, яким можна користуватися як основою для організації та побудови уроку. Відтак, урок фізичної культури структурно складався з трьох частин – підготовчої, основної і заключної. Слід зазначити, що поділ був умовним, оскільки чіткої межі між частинами уроку не виокремлювали. Перша частина уроку була спрямована на організацію, підготовку до занять за допомогою вправ з шикувань, перешикунвань, ходьби, бігу та загальнорозвиваючих. Зміст основної частини уроку складали нові вправи (включаючи підготовчі і підвідні) та рухливі ігри. У заключній частині уроку рекомендувалось виконувати вправи, що сприяють поступовому приведенню організму дитини у відносно спокійний стан: ритмічну та фігурну ходьбу, танцювальні вправи у повільному темпі, ходьбу з піснею, дихальні вправи, вправи на розслаблення, а також підведення підсумків.

У методичній літературі досліджуваного періоду було визначено такі основні вимоги до уроку фізкультури:

- чітко формулювати завдання на урок (з якою вправою чи грою ознайомлювати; якої вправи навчати, а яку вдосконалювати; розвитку яких якостей сприяти і якими засобами);
- зміст навчання на уроці повинен бути таким, щоб забезпечувався всебічний фізичний розвиток дітей, оздоровчий ефект;
- урок має бути правильно методично побудованим (вимоги щодо підбору вправ залежно від віку й статі, дозування, послідовності і принципів навчання, способів організації учнів на уроці);
- урок за своїм змістом повинен відповідати складу учнів, їхнім віковим і статевим особливостям, фізичному розвитку і стану фізичної підготовки вихованців;

- кожний урок має бути логічним продовженням попереднього уроку і водночас підготовкою до наступного;
- цікавим, змістовним для учнів і спонукати їх до активної діяльності;
- під час проведення уроку необхідно поєднувати словесні методи навчання, наочного сприймання та практичні методи виконання вправи;
- виховувати у дітей інтерес і звичку до систематичних занять фізичною культурою [23, с. 15].

Аналіз публікацій у педагогічній пресі та архівних матеріалів засвідчив, що проблема підготовки та проведення уроків фізичної культури потребувала вирішення. Так, у «Довідці про стан фізичного виховання учнів у школах Рівненської області за 1963–1966 рр.» зазначалося, що у конспектах учителі «лише вказують назву вправи. Як ця вправа буде вивчатися чи вдосконалюватися, кількість її повторювання, мета виконання, кількість часу на певну частину уроку не вказано» [428, с. 4-5]. У Додатку Л ми пропонуємо приклад конспекту уроку фізичної культури для 5-го класу, який, на думку авторів довідки, «містив вказані принципові помилки» [там само].

Науковий пошук засвідчив, що такі факти не були поодинокими. Це пояснювалося, як ми уже зазначали, проблемами матеріально-технічного та кадрового забезпечення.

У методичній літературі наголошувалося на необхідності комплексного розв'язання освітніх, виховних та оздоровчих завдань. Принагідно зауважувалось, що «успіх у виконанні цих завдань насамперед залежить від методичного рівня, на якому проводиться урок, а також від того, як забезпечується єдність фізичної та розумової активності учнів і виховуються морально-вольові якості» [23, с.14-15].

Серед загалу проаналізованих нами публікацій вважаємо за необхідне відзначити окремих авторів, що різноаспектно висвітлювали методику організації та проведення уроків фізичної культури: В. Голубев (досвід проведення уроків фізичної культури) [70], Л. Геркан (прогресивні методики

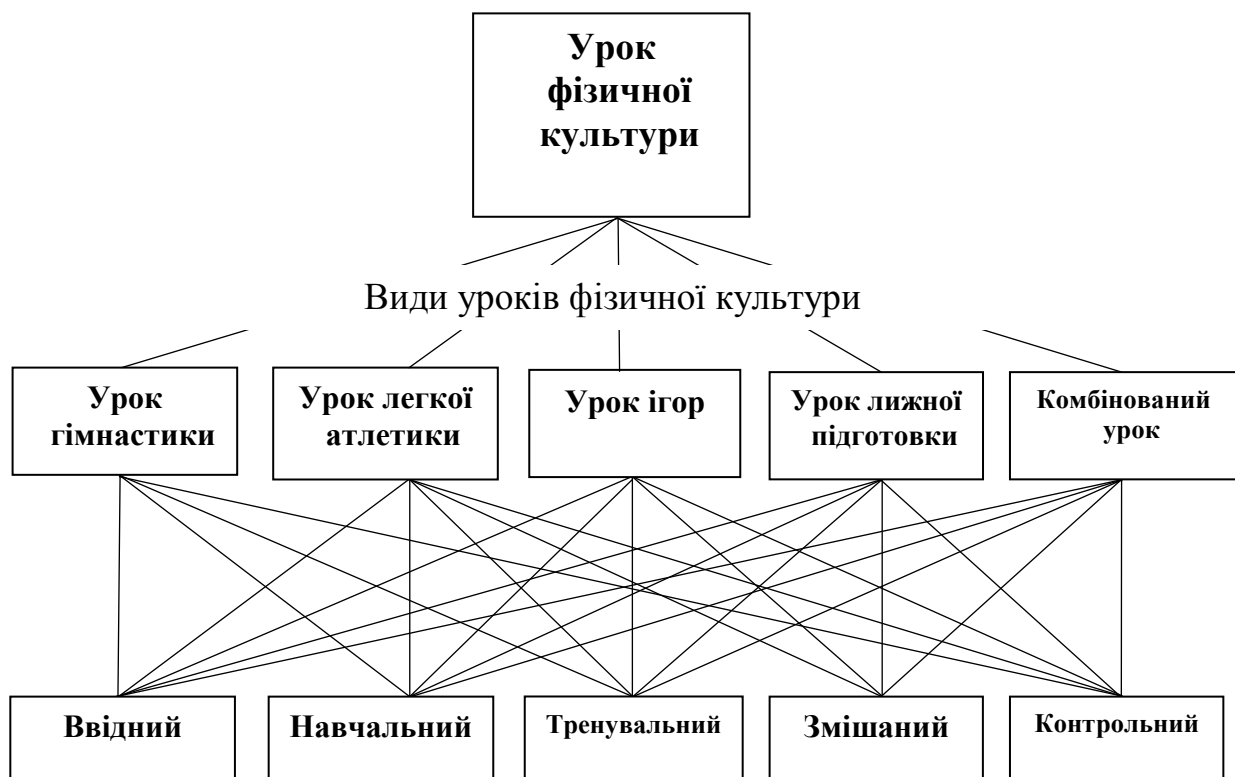
проведення уроків) [63], К. Грантинь, Г. Шитікова (зміст і структура, вимоги до уроку) [79; 80; 76], К. Федоров (схема і структура уроку фізичної культури) [347], А. Хан (структура і типи уроків фізичної культури) [356; 357] та ін.

Ми віднайшли цикли статей окремих авторів щодо змісту та планування уроків фізичної культури у школі, які буде ґрунтовно проаналізовано у п. 3.2.

Для прикладу, відомий методист Московського обласного педагогічного інституту ім. Н. К. Крупської А. Хан у статті «О типах уроков физической культуры» (1962) здійснив теоретичне обґрунтування типів уроку, взявши за основу дослідження провідних педагогів та психологів радянських часів [357]. На його думку, «урок має різні види і типи. Вид уроку характеризує предмет навчання, а тип – етап процесу навчання» [там само, с. 23]. Поділ на типи, на думку А. Хана, «полегшує вчителю процес планування, оскільки, знаючи тип майбутнього уроку, він упевнено окреслює можливий його хід» [357]. Методист зробив спробу узагальнити існуючі погляди провідних педагогів на типи уроків щодо класифікації уроків фізичної культури у вигляді схеми, яку запропонував для загального педагогічного обговорення на сторінках журналу (рис. 3.1).

Педагоги-практики у методичній літературі та статтях у педагогічній періодиці наголошували, що реалізація завдань та змісту навчального предмета «Фізична культура» залежить від якості навчальної і виховної роботи на уроках фізкультури, яка досягається послідовним розв'язанням освітніх, виховних і оздоровчих завдань на кожному уроці [23, с. 15]. З приводу освітніх завдань знаходимо таке роз'яснення: «Освітні завдання – це навчання дітей основних рухових дій (бігу, стрибків, метань, лазіння, перелазіння, рівноваги, пересування на лижах). Послідовна реалізація освітніх завдань в кінцевому результаті приводить до міцного і повного засвоєння навчального матеріалу. Освітніми завданнями були: «ознайомити», «навчити», «повторити», «удосконалити» [там само]. При цьому давалося

таке роз'яснення: для розв'язання одних завдань необхідний відносно тривалий час (серія уроків), для інших – достатньо одного уроку. Так, наприклад, навчити техніки стрибка у висоту з прямого розбігу способом «зігнувши ноги» з правильним виконанням усіх елементів стрибка (розбіг, відштовхування, перехід через планку, приземлення) на одному уроці неможливо, потрібна серія послідовних уроків. І навпаки, ознайомити учнів з технікою відштовхування – завдання відносно невелике, часткове, яке розв'язується протягом одного уроку» [23, с. 16].

Рис. 3.1. Типи та види уроків фізичної культури

Здійснений аналіз засвідчив, що у практиці роботи з фізичної культури застосовували такі методи навчання:

- а) словесні – пояснення, розповідь, розпорядження, команда, підрахунок;
- б) наочні – покази вправи вчителем;
- в) практичні – виконання вправи учнями.

У 70-80-ті рр. ХХ ст. домінуючими стають три основні методи організації роботи на уроках фізичної культури: фронтальний, груповий та індивідуальний. Завдяки їм регулювалося інтелектуальне, вольове і фізичне навантаження учнів, забезпечувався оптимальний рівень їх працездатності. Так, фронтальний метод передбачав виконання усім класом одних і тих самих завдань під безпосереднім керівництвом учителя у межах відведеного часу. Найбільше застосування фронтальний метод знаходив у вступній та заключній частинах уроку, а в основній – при проведенні ігор, виконанні загальнорозвиваючих вправ, при початковому розучуванні нових рухових дій (стройових вправ, бігу, лижних походів та інше).

При використанні групового методу клас розподілявся на декілька колективів, переважно за рівнем підготовки учнів. Вони отримували своє власне завдання і виконували його під керівництвом призначеного з числа школярів старшого групи на спеціально відведеному місці. Цей спосіб використовувався переважно при вивченні гімнастичних вправ на снарядах.

Сутність індивідуального методу полягала у тому, що окремі учні отримували персональні завдання і виконували їх незалежно від змісту і умов роботи товаришів. Застосування такої організації навчального процесу на уроці допомагало школярам оволодівати уміннями самостійно займатися фізичними вправами, що було особливо важливо для учнів старших класів. Виконання індивідуальних завдань будувалося або за планом, запропонованим учителем, або, що було більш цінним, за рахунок самостійності і творчої ініціативи учня, який сам визначав, які на даний момент вправи є для нього найбільш важливі і необхідні [78, с. 13].

У кінці 1970-х років з'явився ще один метод організації навчального процесу на уроках фізичної культури, який отримав назву «поточного» і полягав у тому, що учні виконували вправи один за одним. Як основний він був зафіксований у шкільній програмі для 4–8-х класів: «Необхідно передбачити таку організацію учнів на уроці, щоб усі вони були зайняті (фронтальне виконання, поточне або невеликими групами по «станціях»

[297, с.5]. Можливість запровадження поточного методу обумовлювалася покращенням матеріального забезпечення шкіл і наявністю спортивного обладнання, яке характеризувалося високою пропускнуою спроможністю. Цим способом проводилися вправи на колоді, стрибки в довжину і висоту з розбігу, акробатичні вправи та окремі вправи у висі та упорі. Усі вправи, що проводилися поточним методом, мали попередньо вивчатися груповим методом [27, с. 139].

Починаючи з 70-х рр. ХХ ст., зросла увага до педагогічного контролю на уроці за рівнем фізичної підготовленості учнів. З цією метою в залежності від проходження навчального матеріалу передбачалося проведення перевірок різних видів рухових дій учнів із використанням експрес-тестів: сили кисті, стрибка у довжину з місця, кидка набивного м'яча з-за голови обома руками з різних положень, біг зі старту з максимальною швидкістю та інше.

У 80-ті рр. ХХ ст. організація навчального процесу на уроках фізичної культури пов'язувалася із дотриманням низки педагогічних закономірностей: цілеспрямованості; поступовості і наступності завдань; зростання рівня їх складності; поєднання індивідуальної, групової і фронтальної роботи на основі урахування особливостей і можливостей кожного окремого учня [27, с. 139].

Так, у комплексній програмі зазначалося, що найважливіші вимоги до уроку пов'язувалися з забезпеченням диференційованого підходу до учнів з урахуванням стану їхнього здоров'я, фізичного розвитку, статі і рухової підготовленості; досягненням високої моторної щільності, динамічності, емоційності, освітньої та інструктивної спрямованості навчальних занять; формуванням в учнів навичок і умінь самостійних занять фізичною культурою [160, с. 4].

Методично правильною вважалася така послідовність виконання вправ на уроках: спочатку діти виконували рухові дії, спрямовані на формування правильної постави; потім учні займалися вправами, у яких брали участь великі групи м'язів (ходьба на місці, присідання, випади); після цього

наступала черга вправ, які переважно впливали на м'язи рук, плечового поясу, спини, черевного пресу і ніг. Закінчувався комплекс вправами помірної інтенсивності з навчанням правильному диханню [215, с. 27].

Вправи, пов'язані з точністю рухів, складною координацією, проявами спритності та швидкості, пропонувалися для засвоєння дітьми, як правило, на початку основної частини, а вправи на розвиток сили і витривалості – у її кінці [215, с. 30].

Прикладом дотримання принципу поступовості наступності завдань може служити використання рухливих ігор для фізичного розвитку школярів. У початкових класах рекомендувалося включати їх до кожного уроку фізичної культури. Як правило, вони входили до його основної частини. У 4–7-х класах використовувалися в основному рухливі ігри, які сприяли засвоєнню певних технічних елементів окремих видів спорту. У старших класах ігри застосовувалися для розвитку рухових якостей [там само, с.27].

Реалізуючи завдання комплексного підходу, учитель фізичної культури мав забезпечувати і належну інтенсивність навчально-виховного процесу. Це означало, що на уроках, по-перше, необхідно було домагатися якнайбільшої зацікавленості учнів, їх умотивованості, високої активності, оптимальної щільності занять, а також максимального рівня допустимих навантажень при виконанні вправ. По-друге, передбачалося уміле використання матеріальної бази – засобів навчання, наочності, дидактичних матеріалів, приладів та тренажерів [215, с. 32].

Велике значення для ефективного проведення уроків мали професійні якості учителя. Наприклад, учитель О. Т. Наріжний Городищенської середньої школи Рівенської області насичував свої заняття великою кількістю допоміжних і спеціальних вправ. «Уміло пов'язуючи різні методи проведення уроків, він на кожному з них включав щось нове, цікаве, що активізувало дітей, підвищувало ефективність навчального процесу. Завдяки цьому учні мали досить достатній рівень фізичного розвитку, успішно засвоювали навчальний матеріал» [434].

В умовах реалізації комплексного розвитку рухових якостей та підвищення функціональних можливостей організму найбільш ефективним способом побудови роботи школярів на уроках фізичної культури вважалося колове тренування. Воно мало застосовуватися лише тоді, коли учні оволодівали усіма видами вправ, які включалися до завдань [215, с. 30].

Власне бачення загальних вимог до організації уроку фізичної культури підготував та виклав у статті «КПД урока и его слагаемые» (1988) учитель зі Львова Г. Васильков (1988): «підготувати та провести урок – означає, по-перше, чітко визначити мету і завдання конкретного заняття з урахуванням його місця в системі уроків, уміло пов'язати навчання і розвиток учнів з вирішенням виховних завдань. По-друге, правильно підібрати і розподілити по частинах уроку допоміжні і основні вправи, здійснити відбір методів і методичних прийомів для кожного виду вправ. По-третє, продумано поєднати колективні та індивідуальні форми роботи з учнями та уміло організувати їх активну самостійну роботу. І, нарешті, по-четверте, забезпечити організаційну чіткість уроку, необхідну для вирішення поставлених завдань» [42, с. 11].

Ще у одній публікації зазначеного автора – «Планирование учебного процесса и методический багаж для его реализации» (1990) – зазначено, що «сучасний урок повинен мати перш за все освітню спрямованість. Якість уроку слід оцінювати не стільки за обсягом фізичних навантажень, скільки за обсягом знань і накопиченому руховому досвіду, який учнів застосовують для самостійних занять у позаурочний час» [43]. Відтак, за переконаннями Г. Василькова, «провідне завдання фізичної культури – забезпечити оптимальний руховий режим школярів із спрямовуючим тренувальним ефектом». На нашу думку, практичне значення статті педагога у тому, що він узагальнив та уклав список методичних матеріалів, які необхідно накопичувати кожному учителю, а також конкретизував «обов'язкові знання і конкретні матеріали за питаннями, необхідними для правильного системного планування» [там само, с. 15].

Здійснений аналіз джерел свідчить, що у досліджуваний період учителів орієнтували на таку організацію процесу навчання на уроках фізичної культури, яка б сприяла найбільш активній діяльності дітей. Вплив кожного уроку на учнів мав бути різностороннім, як у плані фізичної освіти, так і фізичного розвитку.

У методичній літературі досліджуваного періоду вказувалося також на залежність рівня та результату навчального процесу на уроках фізичної культури від умов, створених для занять (місце проведення, матеріальне обладнання, час, температурні умови тощо).

Відтак, чимало публікацій у пресі було присвячено питанням матеріально-спортивної бази шкіл, зокрема, обладнання спортивних майданчиків, спортивних залів та інвентарю. У рубриці «Инвентарь и оборудование» у журналі «Физическая культура в школе» упродовж досліджуваного періоду щомісячно публікувалися статті, присвячені зазначеним питанням. Аналіз змісту статей рубрики засвідчив, що усі зміни у програмах з фізичної культури обумовлювали необхідність виготовлення, підбору та забезпечення відповідного матеріально-спортивного обладнання, якого, на жаль, бракувало. Відтак, педагоги шкіл ділилися досвідом вирішення таких питань, як-то: «Изготовление лыж» (1959) [135], «Наша спортивная база» (1969) [229], «Простейший бассейн» (1975) [301], «Мастера советуют. Баскетбол. Первые шаги» (1990) [345] та ін.

Отже, здійснений аналіз засвідчив, що організаційно-методичне забезпечення розвитку предмета «Фізична культура» у 1959–1991 рр. було організовано на достатньому рівні і було представлено як на рівні методичної літератури, так і у вигляді публікацій на шпальтах педагогічної періодики. Значна увага приділялася висвітленню аспектів змісту фізичної культури з урахуванням рівня фізичної підготовленості, стану здоров'я, вікових та статевих особливостей учнів.

3.2. Досвід розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у публікаціях журналу «Физическая культура в школе» (1959–1991)

Однією з важливих груп першоджерел, що має особливе значення для вивчення педагогічних проблем, актуальних у конкретний історичний період, є педагогічна преса. Педагогічні журнали є одночасно і головним засобом повідомлення про нові досягнення науки, нові знання, і «фундаментальним архівним сховищем» перевірених та визнаних наукових результатів, і інструментом, за допомогою якого вчені створюють свою професійну репутацію» [159].

Специфіка педагогічних журналів як історичного джерела полягає у тому, що у ньому знаходяться дві групи матеріалів: офіційні документи (постанови, накази, інструкції органів влади) і матеріали, які відображають суб'єктивну думку громадян держави на певні події, рішення влади в галузі освіти.

Аналіз кількісного та якісного складу «первинних» та «вторинних матеріалів», опублікованих у наукових журналах, дає змогу простежити, на яких аспектах певної проблеми була акцентована увага як науковців, так і педагогів-практиків у конкретні роки. На думку українського історика педагогіки О. Адаменко (2007), «до первинних належать статті, листи до редакції, інформаційні повідомлення про події наукового життя. Вторинні матеріали – це реферати, огляди літератури, рецензії, анотації, тематична бібліографія тощо» [1, с.4].

Інший сучасний історик педагогіки С. Лобода зауважує, що «сфера освіти впродовж усієї історії суспільного розвитку була ареною вияву політичних, культурних, національних, релігійних та інших інтересів різних соціальних груп, інтересів особистості, суспільства і держави, які далеко не завжди збігалися. Об'єктом пильної уваги державних структур і освіченого суспільства завжди було формування педагогічної свідомості вчителів,

оскільки рівень їхньої підготовки, характер світогляду здійснював величезний вплив на освіту й виховання молодого покоління» [191, с. 432]. На наш погляд, це не могло не накласти свій відбиток і на розвиток педагогічної періодики.

З метою вивчення та систематизації публікацій на сторінках педагогічної преси досліджуваного періоду стосовно практичного розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у загальноосвітній школі одним із завдань було уточнення кола педагогічних журналів, які виходили у той час.

Проведений аналіз бібліографічних посібників, як-то: «Періодичні видання УРСР. Журнали. 1951–1960», «Періодичні видання УРСР. Журнали. 1961–1975», «Періодичні видання УРСР. Журнали. 1976–1980», [249.; 250; 251], статистичних даних, каталогів провідних бібліотек України (Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського НАПН України), монографій О. Адаменко, С. Лободи [2; 192] дав змогу виокремити та уточнити, які саме педагогічні журнали видавалися у досліджуваній період.

Серед загалу педагогічних журналів досліджуваного періоду, на сторінках яких висвітлювалися питання організації фізичного виховання та фізичної культури, у контексті завдань нашого дослідження ми насамперед виокремлюємо журнал «Физическая культура в школе».

Відтак, журнал «Физическая культура в школе» був авторитетним педагогічним журналом методичного характеру досліджуваного періоду, що видається щомісячно з 1930 р. До 1958 р. часопис мав назву «Физкультура в школе». Журнал був спрямований на допомогу навчальним закладам, освітнім організаціям і позашкільним закладам. На сторінках часопису висвітлювалися питання методики і практики, передовий педагогічний досвід, діяльність Науково-дослідного інституту у сфері фізичної культури, матеріали з'їздів, конференцій, нарад.

Нині на шпальтах журналу публікуються поурочні плани та методичні розробки уроків, позакласних і загальношкільних заходів з фізичної культури, патріотичного та військово-патріотичного виховання підростаючого покоління, тестові завдання для перевірки теоретичної та рухової підготовленості учнів; висвітлюється досвід про застосування нових інформаційно-комунікаційних технологій та шляхи впровадження профільного навчання у старших класах шкіл; організуються дискусії вчителів-новаторів щодо найбільш важливих питань фізичного виховання школярів. Питання свідомого оздоровлення дітей і застосування здоров'язберігаючих технологій у навчальному процесі, створення у загальноосвітніх закладах учнівських спортивних клубів; висвітлення найважливіших подій у країні в галузі фізичної культури та дитячо-юнацького спорту, а також зарубіжного досвіду фізичного виховання теж є предметом друку.

З огляду на зазначене вище, саме це видання ми обрали для дослідження у зв'язку зі специфікою дисертаційної роботи. На сторінках практично кожного номеру містились методичні матеріали і поради, спрямовані на допомогу вчителям фізичної культури; друкувались нові програми та методичні рекомендації щодо планування та проведення уроків, позакласної і позашкільної роботи, надавалися консультації тощо. Аналіз представлених матеріалів дає підстави для висновку, що на шпальтах цього джерела висвітлювали досить широке коло проблем з навчального предмета «Фізична культура» у досліджуваній період. Тому ґрунтовне та всебічне вивчення та аналіз матеріалів, вміщених на сторінках цього видання, дає нам змогу отримати якнайповнішу інформацію про практичний розвиток змісту навчального предмета «Фізична культура».

Здійснений аналіз *усіх без винятку* номерів усіх номерів часопису (1959–1991) та бібліографічного покажчика статей, підготовленого російським істориком педагогіки, професором С. Проніним (2008), дав нам підстави стверджувати, що упродовж досліджуваного періоду, на сторінках

журналу «Физическая культура в школе» було опубліковано 9 476 статей. Темами публікацій ставали різноманітні аспекти фізичної культури у школі.

Науковий пошук засвідчив, що кількість і тематична спрямованість рубрик (переважно навчально-методична, інформативно-консультаційна, науково-дослідницька) аналізованого нами часопису не була сталою. З кожним роком досягнення науки та потреби практики, суспільно-політичні та соціокультурні події зумовлювали появу нових рубрик. Для розуміння та об'єктивного уявлення про напрями діяльності журналу «Физическая культура в школе» упродовж 1959–1991 рр. нами здійснено огляд його рубрик.

Слід зазначити, що частина рубрик часопису була традиційною і не змінювалася усі роки, а саме: «Передовые», «Общие вопросы физического воспитания», «Внеклассная и внешкольная работа», «Консультация», «Трибуна читателя», «Хроника», «Критика и библиография», «Инвентарь и оборудование». Замість рубрики «Методика» у 1962 р. була введена «Учебная работа», яка збереглася й донині. Перелік появи нових рубрик журналу у хронологічному порядку ми пропонуємо у вигляді таблиці 3.1.

Таблица 3.1

**Нові рубрики журналу «Физическая культура в школе»
(1959–1991рр.)**

Рік видання	Рубрики, що з'явилися
1959	-
1960	-
1961	Теория, история и организация физического воспитания
1962	Учебная работа Нам пишут
1963	-
1964	Пояснения к кинограммам
1965	В здоровом теле
1966	Предлагаем, советуемся, спорим Учитель делает так На методическом объединении Из дневника учителя На встречу 50-летию Октября Страницы истории Из блокнота методиста Коротко о важном

Продовження таблиці 3.1

1967	-
1968	О тех, кто впереди Наука – практике По союзным республикам Вопросы теории
1969	-
1970	-
1971	-
1972	Вопросы воспитания Беседы с родителями
1973	Оценка успеваемости Районные и городские школьные В ЦК КПРС и Совете министров СССР III Всесоюзные «Педагогические чтения»
1974	Как мы работаем По просьбе читателей В сельской школе Вести с мест В боях за родину ГТО На встречу 60-летию Октября
1975	-
1976	-
1977	Обсуждаем и одобряем проект новой Конституции СССР Ветераны педагогического труда
1978	-
1979	Для самообразования
1980	-
1981	-
1982	Передовой опыт
1983	-
1984	-
1985	К 40-летию Великой победы
1986	ВУЗ – школе
1987	В вашу картотеку В школу пришли шестилетки Будьте здоровы! Что нам мешает в работе. Как этого избежать Творим. Выдумываем. Пробуем
1988	-
1989	Готовим физически и нравственно крепкое пополнение
1990	Перекресток мнений Геракл и Артемида В Гособразовании СССР Не по проторенным дорогам
1991	Из педагогического наследия

Окремі з рубрик з'являлися періодично, деякі одноразово, частина з них стала постійною.

Найбільш інформативними рубриками, як свідчить здійснений аналіз, для виявлення тенденцій та особливостей розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» упродовж досліджуваного періоду були рубрики «Передовые», «Общие вопросы физического воспитания», «Внеклассная и внешкольная работа», «Консультация», «Трибуна читателя», «Нам пишут», «Вопросы теории», «Наука – практике», «Предлагаем, советуемся, спорим», «Перекресток мнений», «Теория, история и организация физического воспитания».

Однак, зважаючи на те, що основним засобом реалізації змісту навчального предмета у тогочасній школі була, у першу чергу, навчальна діяльність, як ми уже зазначали у п.3.1., а також зважаючи на значну кількість публікацій, ми основний акцент, окрім перерахованих вище рубрик, зробили саме на текстовому аналізі рубрики «Учебная работа» (до 1962 – «Методика»). Це дало нам змогу скласти загальне уявлення про ключові питання розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура», зміни динаміки та зміщення акцентів на ті чи інші аспекти досліджуваної проблеми. Динаміку змін чисельності публікацій рубрики за роками дослідження пропонуємо у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

**Кількість статей, опублікованих у рубриці «Учебная работа»
(до 1962 – «Методика») (1959–1991)**

Рік видання	Кількість статей
1959	55
1960	52
1961	50
1962	52
1963	62
1964	60
1965	83
1966	69
1967	59
1968	49
1969	74
1970	96

Продовження таблиці 3.2

1971	79
1972	65
1973	38
1974	78
1975	65
1976	72
1977	59
1978	54
1979	49
1980	50
1981	51
1982	48
1983	42
1984	49
1985	57
1986	54
1987	45
1988	51
1989	57
1990	45
1991	50
Разом	1918

Як бачимо, у лише у зазначеній рубриці у 1959–1991 рр. загалом було видруковано 1 918 статей, що становить більше 20 % від їх загальної кількості. Це є свідченням того, що зміст фізичної культури як навчального предмета був у колі інтересів, як науковців, так і педагогів-практиків.

Проблема покращення фізичної культури підростаючого покоління та удосконалення змісту фізичної культури як навчального предмета у радянській школі досліджуваного періоду не була новою. Свідченням цього є численні публікації у педагогічній пресі попередніх років. Однак, введення у дію уже згадуваних нами Закону УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959) та постанови «Про керівництво фізичною культурою і спортом в країні» (1959) та ін. нормативно-правових документів окреслило інші орієнтири у фізичному вихованні учнів, розробці змісту фізичної культури у загальноосвітній школі. Безумовно, журнал «Физическая культура в школе» не залишився осторонь тих змін.

Як ми неодноразово наголошували, проблема покращення фізичної культури у радянській школі у 1959–1991 рр. була проблемою загальнодержавного рівня і регламентувалася рядом прийнятих нормативно-правових документів, як-то: постановою «Про керівництво фізичною культурою і спортом в країні» (1959) [276], наказом «Про заходи щодо поліпшення фізичного виховання в школах і педагогічних навчальних закладах СРСР» (1959 р.) [114], постановами «Питання розвитку фізичної культури і спорту» (1965) [54], «Про заходи щодо подальшого розвитку фізичної культури і спорту» (1970) [180], положенням «О физическом воспитании учащихся общеобразовательных школ» (1970) [261], постановою «Про подальший підйом масовості фізичної культури та спорту» (1981) [316], детальний аналіз яких здійснений нами у розділі 2. Перераховані документи були основою і орієнтиром у розробці та перебудові змісту навчального предмета «Фізична культура» у загальноосвітній школі. Відповідно, у педагогічній пресі одразу ж висвітлювався їх зміст, давалися роз'яснення щодо їх практичної реалізації.

Відтак, у рубриці «Общие вопросы физического воспитания» лише за 1959–1960 рр. було видруковано ряд статей, у яких розглядалися питання ролі та змісту фізичного виховання учнів, створення умов для покращення всебічного розвитку підростаючого покоління і покращення фізкультурно-спортивної роботи серед дітей. Такими були статті М. Черевкова «О перестройке учебно-воспитательной работы по физической культуре в школах» [364], В. Нагорного «О значении всестороннего физического развития в подготовке юных спортсменов» [225], Н. Донченко, А. Неменова «Эффективность занятий физической культурой при трех уроках в неделю» [106], З. Романової «Серьезнее поставитъ физическое воспитание школьников» [308], К. Грантинь «О направленности и содержании учебной работы по физическому воспитанию в школе» [77], В. Жигачова «Обсуждаем вопросы физической культуры в школе» [114], В. Гудкова, Г. Мейксона «Недостатки и пути их устранения в физическом воспитании

учащихся» [85], В. Трошенка «Назревший вопрос» [338], В. Филиппович «Больше внимания физическому развитию школьников» [352], «Организация физического воспитания в школах Министерства просвещения РСФСР в 1960/61 учебном году» [235]. Значна кількість публікацій, присвячених пошуку шляхів реалізації взаємозв'язку фізичного та трудового виховання, з'явилася уже на початку досліджуваного нами періоду, оскільки підготовка учнів до праці, до життя звучала на рівні державного керівництва і була одним із завдань уроків фізичної культури. Серед них – статті В. Нагорного «Укрепляют связь между спортивной и трудовой подготовкой школьников» [226], «Насущные вопросы физического воспитания учащихся» [224], Г. Краков'яка «Физическое воспитание, трудовое обучение и здоровье школьников» [169], «Физическая культура как средство трудового воспитания» [350], М. Хитаряна «Роль физического воспитания в подготовке школьников к труду» [359], В. Рубана «О взаимосвязи физического воспитания с трудовой деятельностью школьников» [310] та ін.

Обговорення та прийняття нової програми з фізичної культури (1960) викликало появу відповідних публікацій. Зокрема, ґрунтовний аналіз її потенційного та реального змісту, недоліків, пропозиції та рекомендації щодо окремих її розділів ми віднайшли у статті уже багаторазово згадуваної провідної ученої в галузі фізичної культури З. Кузнецової «О новой программе по физической культуре» [177], розглянутій у п. 2.2, а також у доробках Б. Родігіна «Замечания к проекту программ по физической культуре для V-VIII классов» [307], А. Макарова «Замечания к разделу «Легкая атлетика» проекта программы» [196], І. Зеленова «Об углубленной работе по разделам программы» [129], «Программа по физической культуре» [293], Ю. Железняка «Организационно-методические указания к программе для V-VIII классов» [113].

Оскільки головні завдання уроків фізичної культури пов'язували з підготовкою школярів до життя, до суспільно корисної праці та захисту

Батьківщини, а також – зміцнення здоров'я, сприяння всебічному фізичному розвитку і загартування учнів, навчання їх життєво важливих рухових дій, виховання необхідних рухових, моторних і вольових якостей, то відповідно до них було внесено зміни у розділи програми. Відтак, у наступні кілька років у рубриці «Методика» було опубліковано ряд статей, присвячених аналізу, рекомендацій, досвіду втілення змісту програми у практику роботи загальноосвітніх шкіл.

Освітній характер змісту програми 60-х років ХХ ст., його спрямованість на подолання зниження рівня захворюваності учнів, загартування організму, навчання життєво важливих рухових навичок, відповідно обумовив тематичну спрямованість публікацій на шпальтах часопису.

Частина публікацій була присвячена проблемі структури, типів, методик та висвітленню досвіду проведення уроків фізичної культури у досліджуваний період, як-то: А. Хан «О структуре урока физкультуры» [356], «О типах уроков физической культуры» [357], В. Голубев «Уроки физической культуры в IV четверти» [70], К. Федоров «О схеме и структуре урока физической культуры» [347], Л. Геркан «О прогрессивных методах проведения уроков физической культуры» [63] та ін. Окрім того, ми віднайшли і публікації, у яких пропонувалися конспекти уроків за певними розділами програм.

У статтях В. Голубева «К вопросу планирования учебного материала» [68], «О планировании уроков физической культуры в школе» [69], опублікованих у 1960 р. та 1963 р, наголошується, що однією з умов покращення фізичного виховання у школі, є раціональне планування навчального матеріалу. Автор дав обґрунтування ступенів планування навчального матеріалу, розробив правила цього процесу, а саме: наступність між уроками і «системами уроків»; облік позитивного і негативного переносу рухових навичок і фізичних якостей; необхідність поступового підвищення навантажень, які повинні відповідати можливостям учнів;

керуватися принципами дидактики [68], а також запропонував власне бачення системи планування уроків.

Особливості перспективного планування, орієнтовний-план графік уроків фізичної культури у 5–8-х класах (поглиблені заняття гімнастикою), схема тематичного планування у світлі прийнятої нової програми схарактеризовані у статі А. Шифріна «Перспективное планирование учебной работы» [376].

Здійснений аналіз статей журналу за 1960–1965 рр. засвідчив, що різні аспекти практичного розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» були предметом постійної уваги. Значна частина публікацій була спрямована на висвітлення питань розвитку рухових якостей та умінь, фізичних якостей, застосування різноманітних фізичних вправ.

Орієнтація на масовість та активізація спортивно-фізкультурного життя учнів у світлі постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку фізичної культури і спорту», що вийшла у серпні 1966 р., а також затвердження нової програми з фізичної культури вираженого спортивного ухилу зумовили появу цілого ряду публікацій у різних рубриках журналу «Физическая культура в школе» у наступні кілька років.

Ми не зупиняємось на аналізі їх усіх, оскільки це не є завданням нашого дослідження. Зупинимось докладніше лише на аналізі тих статей, які безпосередньо стосуються предмету нашого дослідження.

Так, у статтях кандидата педагогічних наук, завідуючого лабораторією змісту і методів фізичного виховання НДІ фізіології дітей і підлітків АПН СРСР Г. Мейксона «Не стоять, но и не спешить. Об основных условиях прочного обучения на уроке физической культуры» [212], В. Качашкіна, А. Шифріна «Возможность – в действительность» [148], В. Беліновича «Обязательное условие» [12] розглядалися умови ефективної реалізації на практиці змісту навчального матеріалу. Для прикладу, у статті доктора педагогічних наук, професора В. Беліновича виокремлено та

схарактеризовано такі правила методичного розподілу навчального матеріалу: «від легкого до важкого», «від простого до складного», «від засвоєного до незасвоєного» [12].

Журнал «Физическая культура в школе» у номерах 2–8 опублікував три статті, присвячені новій програмі з фізичної культури. Так, у № 2 опубліковано сам текст нової програми з навчального предмету [294]. У статті уже згадуваного нами кандидата педагогічних наук, зав. лабораторією фізичного виховання дітей шкільного віку НДІ вікової фізіології і фізичного виховання АПН СРСР Ю. Желєзняка «О переходе на новую программу» [112] здійснено її детальний аналіз, вказано на недоліки попередньої програми та акцентовано увагу на тих моментах, які потребували змін. Так, учений зазначав, що «диференційовані завдання предмету не були належним чином підкріплені диференціацією навчального матеріалу» [там само, с.18-19]. Своєю чергою, педагоги Ф. Фокін у статті «Начало. Планирование учебного материала по новой программе. Из опыта работы Моковского городского института усовершенствования учителей» [355], А. Шифрін у статті «С виденьем цели. Предложения по планированию учебного материала» [376], Г. Борисов «Школа движений. О разделе «Гимнастика» новой программы» [24], «Когда раскрывается характер» [154] поділилися досвідом планування навчального матеріалу за новою програмою.

У 1968 р. з'явилися праці, присвячені питанням виховання витривалості, розвитку рухових якостей та дій. Такими були статті Є. Кудрявцева «Длительность плюс интенсивность. О воспитании выносливости на уроках физической культуры в старших классах» [173], В. Осадчука, Я. Розенфельда, З. Кузнецової «Нужен ориентир. Определение физической подготовленности школьников» [236], Б. Карпушина «Факел надо зажечь. О сознательности обучения двигательным действиям» [146], А. Шльоміна «По частям. О системе учебных заданий для овладения двигательными действиями» [379].

Так, у статті доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН СРСР П. Рудика «Показатели физической подготовленности школьников», опублікованій за результатами наукових досліджень», обґрунтована така система показників фізичної підготовленості учнів: ступінь освоєння основних життєво важливих рухових умінь (дій), передбачених програмою; виконання школярем навчальних нормативів за матеріалами програми та особисті досягнення в обраному виді спорту; рівень фізичного розвитку; психологічні показники фізичної підготовленості [311].

Про необхідність врахування фізіологічних закономірностей учнів різного віку йшлося, зокрема, у статті Є.Кудрявцева «Диктуют физиологические закономерности. Последовательность распределения учебного материала на уроке физической культуры к старших классах» [172], у праці «Закономерности развития двигательных качеств» [127].

Цінними для розуміння практичної реалізації змісту навчального предмета «Фізична культура» у школі вважаємо публікації відомих учених тих років Г. Мейксона (1969), І. Бутіної (1969), З. Кузнецової (1969), у яких автори розкривали особливості формування навчально-виховних завдань із фізичної культури [208; 298; 30; 179].

Серед праць, присвячених системному аналізу змісту предмету, навчальної програми, вирізнялася стаття З. Кузнецової «Что мы хотим» (1969), детальний аналіз якої ми здійснили у п. 2.2. [179].

Як ми уже зазначали, зміст публікацій на сторінках преси завжди обумовлювався суспільно-політичними та соціокультурними подіями у житті суспільства того чи іншого періоду. Відтак, й 1970–1983 рр. не стали винятком.

Здійснений аналіз матеріалів журналу «Физическая культура в школе» у зазначені роки дав змогу зробити певні узагальнення: динаміку та тематичну спрямованість статей зумовили: введення положення «О физическом воспитании учащихся общеобразовательных школ» (1970)

[261], зміни до програми 1970, 1976 та 1983 рр., введення оновленого комплексу ГПО. Окрім того, спрямованість змісту статей стала і наслідком результатів та напрямів експериментальних досліджень НДІ фізіології і гігієни АПН СРСР закономірностей рухових якостей та активності учнів різного віку та статі.

Уточнення завдань та змісту навчального предмета, його ролі у підготовці підростаючого покоління було розглянуто у статтях «Год новых свершений» [65], Г. Сатірова «Чему?» и «Чем?» [314], «Об авторитете предмета» [313], М. Каменцера «Авторитет предмета» [144].

На сторінках журналу упродовж 1970–1972 рр. було опубліковано шість статей, у яких було викладено зміни у програмі з навчального предмета, а саме: «Программа для IV класса. Основной материал» [291], «Изменения и дополнения в программе по физической культуре» [138], «Изменения в программе на 1971/72 учебный год» [136], «Теоретические сведения. Конкретизация содержания учебного материала программы» [178], «Изменения и дополнения в программах по физической культуре на 1972/73 учебный год» [137]. Детальний аналіз їх змісту викладено у п. 2.2.

Відповідно до змін у змісті шкільних програм, починаючи ще з 1969 р., на сторінках журналу почали друкуватись цикли статей відомих педагогів з питань змісту та планування навчального матеріалу за класами та розділами. Так, на шпальтах часопису лише у 1969–1970 рр. було видруковано 19 статей відомих педагогів, а саме: шість статей Г. Шитікової, де представлено зміст уроків для 1-го класу, три – Л. Горчакової з викладом орієнтовних планів-конспектів та планів графіків уроків на III четверть для 1-го та 3-го класів малокомплектної школи, сім – Г. Мейксона щодо планування проходження навчального матеріалу та три – А. Гугіна з орієнтовним змістом уроків для 2-х класів (див. Додаток М).

Ще більш плідними у напрямі планування навчального матеріалу були 1971–1980 рр. Зокрема, з 1971 р. на сторінках часопису продовжили друкувати статті уже відомого нам А. Гугіна щодо орієнтовного змісту

уроків уже для 3–4-х класів. Ми віднайшли ще дев'ять статей, повний опис яких представлений нами у Додатку М.

Орієнтовний зміст уроків фізичної культури у 4–6-х класах системно викладений у тридцяти статтях Л. Ніколаєвої, опублікованих упродовж 1974–1980-х років та чотирьох статтях А. Зубченко (див. Додаток М).

У цілому, особливості планування навчальної роботи з фізичної культури упродовж 1974–1980 рр. висвітлені у статтях «Комментарии к плану» [158], «Документы планирования» [100], «Планирование содержания учебной программы для IV-VIII классов» [101].

Аналіз публікацій журналу за 1973–1974 рр. дав змогу констатувати, що довкола змісту програми з фізичної культури упродовж названих років точилася дискусія, запропонована педагогом З. Кусєєвим у № 3 за 1973 р. у статті «Программа физической культуры» [186]. Автор піднімав питання конкретизації рухових навичок учнів, врахування їх біологічного віку та застосування диференційованого підходу на уроках фізичної культури. Наголошував, що «значне місце у новій програмі повинні зайняти відомості, пов'язані із самостійними заняттями фізичними вправами із самоконтролем та самотренуванням» [там само, с. 17.].

Підсумки дискусії були підведені у роботі З. Кузнецової та В. Сергєєва «Дискуссия завершена. Работа над новой программой продолжается» (1974) [174], де було вказано на її недоліки та запропоновано конкретні пропозиції щодо удосконалення.

Інші статті, що були надруковані у 1974–1978 рр. (К. Грантинь, Г. Шитікова «Содержание и структура урока», «Требования к уроку», «Готовясь к уроку») [79; 80; 76], висвітлювали особливості змісту і самої структури уроків. Педагоги-практики у своїх публікаціях ділилися думками щодо ефективної організації уроків фізичної культури, підвищення їх якості.

Зі змісту статей, опублікованих у 1975 р. («Итак, программа утверждена» [141], «Планирование содержания учебной программы для IV–VIII классов» [102]), робимо висновок, що діюча програма з фізичної

культури не зовсім задовольняла педагогічну громаду.

Уведення у дію нової програми з фізичної культури (1975) зумовило зміни у тематичній спрямованості публікацій. Якщо до 1975 р. найбільша чисельність публікацій припадала на статті, присвячені різним напрямкам та аспектам питання планування, організації уроків фізичної культури, то з прийняттям нової програми акценти у висвітленні тих чи інших питань змісту фізичної культури дещо змінилися.

Слід зазначити, що на сторінках журналу найбільш обговорюваними розділами були «Баскетбол», «Ковзани», «Лижна підготовка», «Легка атлетика». Із введенням до програми нових розділів «Боротьба» (для хлопців) та «Художня гімнастика» (для дівчат), одразу ж з'явилися публікації, що розкривали їх зміст, методичку реалізації на практиці. Так, питання художньої гімнастики знайшли висвітлення у семи статтях за 1975–1980 рр., питання боротьби – теж у семи (див. Додаток Н).

Завдання розвитку рухової активності та рухових якостей було одним із найбільш висвітлюваних на сторінках журналу. Зокрема, лише за 1970–1976 рр. ми віднайшли 10 статей, які розкривали різні аспекти рухової підготовки учнів (див. Додаток П).

Дев'ять публікацій у зазначеному нами журналі за 1970 р. є узагальненням досвіду учителів-практиків щодо застосування рухливих ігор на уроках фізичної культури. Зміст публікацій є свідченням пошуку ефективних шляхів оптимізації роботи із застосування їх на практиці. Так, у двох статтях А. Гольдрини «Об использовании подвижных игр при обучении толканию ядра в VI-VIII классах», «О применении подвижных игр для развития быстроты у школьников V-VI классов» (1970) [72; 71] аналізувалися зміст та специфіка застосування ігор при виконанні конкретних вправ. Ще у шести публікаціях В. Яковлева 1970 р. були описані рухливі ігри, які було включено до програм різних класів [390; 388; 387; 391; 389; 392]. Це вкотре засвідчує, що зміст фізичної культури на рівні педагогічної практики у тогочасній радянській школі був предметом

постійних наукових пошуків.

На допомогу учителям-практикам друкували досвід щодо використання комплексів розвиваючих вправ. Зокрема, рекомендації щодо їх реалізації ми знайшли у працях А. Гугіна «В начальной школе. Как проводить общеразвивающие упражнения» (1970) [84] та Ш. Гусака «Для вводной части. Комплексы общеразвивающих упражнений с набивными мячами для учеников IV-X классов», «Для вводной части. Комплексы упражнений для учеников IV-VIII классов» (1971) [89; 90].

Як засвідчив аналіз, основна частина статей у 1970–1983 рр. була присвячена різним аспектам роботи над формуванням правильної постави, рухових умінь і дій, розвитку фізичних якостей (сили, витривалості), підбору різного роду вправ. Зокрема, Г. Сатіров зауважував, що «багато учителів забувають, що наша навчальна дисципліна спрямована переважно на фізично-рухову освіту учнів і займаються в основному комплектуванням команд, організацією змагань і т. д. Необхідно внести такі уточнення: процес навчання життєво важливих рухових дій, повідомлення корисних спеціальних знань і розвиток основних фізичних якостей повинен формувати основу фізично-рухової освіти учнів, що реалізується на уроках фізичної культури» [312].

Розробка змісту і обґрунтування необхідних і обов'язкових самостійних занять фізичною культурою як одне із завдань нової програми, на жаль, стало предметом уваги лише двох авторів: Г. Мейксона та М. Полякова [263; 209].

Обмеженою була кількість статей щодо диференційованого підходу до навчання фізичної культури, врахування статевих особливостей учнів. Такими є статті З. Кузнєцової «Дифференцированное обучение», «Когда ученики – юноши и девушки. Об особенностях учебного процесса в старших классах» (1970) [175; 176], Л. Маленкової «Девочки, мальчики ...» (1973) [198], Л. Корчагіної «Особенности занятий с девочками 9-16 лет» (1976) [167], Г. Девицького «Дифференцированное обучение» [91]. Для

прикладу, Л. Маленкова у праці «Девочки, мальчики ...» [198] різну поведінку та стосунки хлопців і дівчат на уроках фізичної культури пояснювала анатоμο-фізіологічними та психологічними відмінностями, зауважуючи, що «важливо виховувати інтерес до занять фізичними вправами, а це неможливо без опори на мотиви зацікавленості, які є різними у дівчат та хлопців» [там само, с. 16.].

З 1979 р. на сторінках журналу «Физическая культура в школе» активно почали друкувати статті, у яких пропагувалась необхідність посилення масовості фізичної культури і спорту. Державні діячі, учені, педагоги-практики у публікаціях вкотре уточнювали завдання фізичної культури, напрями її удосконалення, наголошували на необхідності розвитку потреби учнів у самостійних заняттях фізичною культурою. Так, упродовж 1979–1980 рр. було видруковано п'ять статей у цьому напрямі [60; 383; 157; 124; 382].

Педагогічна преса щорічно публікувала доповіді міністрів освіти Української РСР та РСФСР, їх заступників, матеріали нарад, з'їздів ВКП(б), звіти про підсумки за роботи шкіл за навчальні роки та завдання на [56; 381; 134; 265]. Так, заступник міністра освіти СРСР Ф. Штикало, розкриваючи завдання та напрями діяльності XXVI з'їзду КПРС, зазначав, що «одним з найважливіших завдань нашої школи і всієї системи народної освіти є розвиток масової фізичної культури з таким прицілом, щоб зміцнюючи навчально-матеріальну базу, удосконалюючи форми і методи, досягти у найближчі роки якщо не повного, то хоча б максимально можливого охоплення усіх дітей і підлітків регулярними і щоденними заняттями фізичними вправами» [381].

Велика увага приділялася питанням педагогічного контролю за фізичною підготовленістю учнів, зміст та особливості реалізації якого у практиці роботи шкіл розглянули у двох однойменних публікаціях Б. Ашмаров та Л. Зав'ялов «Педагогический контроль за физической подготовленностью школьников» [5; 6].

Слід зазначити, що у цей же період (1981) у журналі було надруковано ряд статей щодо контролю за змістом та проведенням уроків уже згадуваних нами авторів Г. Шитікової «Педагогический контроль за уроками физической культуры», «Педагогическое наблюдение и анализ урока» [372; 373; 374], викладом теоретичних відомостей програми Л. Зав'ялова «Систематизация теоретического материала учебной программы», «Формы и методы изложения теоретического материала» [121; 121].

Із виходом постанови Ради Міністрів СРСР «Про подальший підйом масовості фізичної культури та спорту» (1981) були запроваджені нові форми масової спортивної роботи, що потребували розвитку фізичних якостей учнів. Відтак, на сторінках часопису ми віднайшли публікації щодо їх формування, як-то: «Развитие силовых способностей у учащихся I-III классов» [97], «Развитие ловкости у младших школьников» [96], «Развитие выносливости у учащихся младших классов» [11] «Развитие быстроты у младших школьников» [95].

У рубриці «Наука – практике» була опублікована стаття відомого вченого Льва Матвеева «Особенности развития физических качеств у школьников IV и V классов на уроках физической культуры» [201].

Чергові зміни програм з фізичної культури учнів 4–10-х класів (1983) зумовили орієнтири у визначенні змісту статей на шпальтах журналу «Физическая культура в школе». Так, педагог І. Должиков підготував цикл праць щодо планування змісту навчальної програми для учнів 4–10-х класів на різні чверті «По новой программе. Планирование содержания учебной программы для учащихся IV-X классов» [103; 104; 105; 102].

Роз'яснення щодо особливостей змісту розділів, особливостей контролю та оцінки успішності нової програми запропоновано у статті уже неодноразово згадуваного нами Г. Мейксона та кандидата педагогічних наук В. Шауліна «Ответы на вопросы по новой программе» [213]. У праці зазначено, що «вперше до програми включено розділ «Навички і уміння самостійних занять». По суті справи, виконання цього розділу являє собою

реалізацію на практиці знань отриманих школярами відповідно до розділів «Теоретичні відомості» та «Міжпредметні зв'язки». Учені вказували на важливість цього розділу, оскільки «оволодіння навичками і уміннями самостійно займатись – прямий шлях до впровадження фізичної культури в побут школярів, до підйому масовості фізичної культури і спорту» [213, с.17].

Відтак, питання оволодіння навичками і уміннями самостійно займатись фізичними вправами стало предметом уваги цих же авторів у трьох публікаціях: «Навыки и умения самостоятельных занятий» (1984) [211], «Формирование навыков и умений самостоятельных занятий» (1985) [214] та «Контроль за формированием навыков и умений самостоятельных занятий» (1985) [210].

Реформа загальноосвітньої школи (1984) передбачала необхідність комплексного підходу до вирішення завдань фізичної культури, зокрема, шляхом організації щоденних занять фізичною культурою на уроках, у позаурочний час, у спортивних секціях тощо. Це викликало появу низки публікацій на сторінках аналізованого нами видання, автори яких намагалися виокремити недоліки фізичної культури та знайти ефективні шляхи їх подолання у світлі завдань, які постали перед загальноосвітньою школою та досліджень НДІ фізіології та гігієни дітей та підлітків АПН СРСР. Такими є статті заступника міністра освіти СРСР Ф. Штикало «Предстоит немало потрудиться» (1984) [384], доктора медичних наук В. Козлова, кандидата медичних наук Л. Любомирського, кандидата педагогічних наук Г. Мейксона «Реформа школы и научные проблемы физического воспитания» (1984) [156], кандидатів біологічних наук А. Шаханової та І. Чвань «Учитывая возрастные особенности» [371]. Так, Ф. Штикало вказував на факти «формального проведення уроків, ігнорування формування в учнів умінь займатися самостійно, відсутність домашніх завдань ...» [384].

Водночас питання застосування домашніх завдань було одним із

висвітлюваних на сторінках журналу у 1983–1986 рр. Ми віднайшли дев'ять публікацій, що розкривали теоретичні та практичні аспекти проблеми домашніх завдань з фізичної культури, досвіду роботи відомих учених та педагогів-практиків [28; 206; 130; 155; 369; 302; 360; 361; 207].

Слід зазначити, що зміст предмета фізична культура постійно знаходив своє відображення у різних рубриках журналу. Висвітлення окремих питань було традиційним. Це, насамперед, стосувалося різних розділів навчальної програми, які, безумовно, визначали і зміст публікацій. Так, для прикладу, уведення до програми розділу «Футбол» зумовило появу статей «Футбол – в учебной программе» (1984) [367], «Обучение приемам игры в футбол. V-VI классы» (1984) [366], «Футбол. VII-VIII классы» (1984) [368].

Одним із ключових завдань фізичної культури у 1985–1986 н. р. відповідно до нормативно-правових документів з питань освіти і резолюції Всесоюзного форуму передових учителів було зміцнення здоров'я учнів. Про це йшлося у статтях «Всесоюзный форум передовых учителей» [55], «Стране нужны крепкие, здоровые люди» [220] і «Совершенствовать физическое воспитание школьников» [4].

У 1985–1986 н. р. була введена єдина для усіх шкіл країни «Комплексна програма фізичного виховання учнів 1–11-х класів загальноосвітньої школи». На сторінках журналу одразу ж почали друкувати рекомендації щодо її змісту та застосування на практиці. Опубліковано було і власне текст програми [18; 161; 162].

Інформативними для розуміння змісту програми та специфіки її застосування у школі є дві статті «Методическое руководство для работы по комплексной программе физического воспитания учащихся I–XI классов» [215; 216], що були надруковані у № 2 та №3 1986 р. У них запропоновано детальні та чіткі роз'яснення щодо кожної із чотирьох її частин: перша частина – «Фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального та продовженого дня», друга – «Уроки фізичної культури», третя –

«Позакласні форми занять фізичною культурою і спортом», четверта – «Загальношкільні фізкультурно-масові та спортивні заходи».

Намагаючись донести до педагогічної спільноти необхідність та шляхи реалізації однієї з вимог до уроку фізичної культури – забезпечення диференційованого підходу до учнів з урахуванням їх здоров'я, фізичного розвитку та рухової підготовленості, провідні вчені та педагоги-практики підготували ряд статей, які були опубліковані у рубриці журналу «Наука – практика» упродовж 1985–1986 рр., а саме: «Определение объема беговых нагрузок для девочек младшего возраста» (1985), «Физиологическая оценка нагрузки при развитии физических качеств школьников» (1986), «Совершенствование координации движений у девочек-подростков» (1986), «Дифференцированный подход» (1986), «Соотношение компонентов физической нагрузки на уроках физической культуры» (1986), «Развитие выносливости у девушек» (1986), «С учетом полового созревания» (1986) [200; 324; 393; 83; 66; 339; 202].

У статті «Рекомендации Всесоюзного совещания по развитию массовой физической культуры в общеобразовательных школах и реализации комплексной программы физического воспитания учащихся» [303] знаходимо чіткі рекомендації Міністерству освіти СРСР, Академії педагогічних наук, Міністерствам освіти союзних республік, відділам народної освіти, інститутам удосконалення вчителів, керівникам шкіл і учителям фізичної культури.

У світлі прийнятих рекомендацій оновлення торкнулися змісту другої частини «Уроки фізичної культури» комплексної програми з фізичної культури (1987). Зокрема, ми віднайшли статті, автори яких ґрунтовно проаналізували і розтлумачили зазначені зміни. Серед них – дві публікації Є. Бондаревського, А. Кадетової «О школьных программах по физической культуре» (1987) [21; 22] та одна Ю. Железняка «В новых условиях – новая учебная программа» (1987) [111].

Професійно-прикладна фізична підготовка (для юнаків і дівчат 9–11-х

класів), яка була виділена як самостійна частина програми відповідно до тих змін, яких зазнала програма, стала предметом наукової уваги двох статей кандидата педагогічних наук Є. Гука «Профессионально-прикладная физическая подготовка. Юноши IX–X класса» і «Профессионально-прикладная физическая подготовка на уроках. Девушки IX–X класса» [87; 86]. Автор дав рекомендації щодо вимог і засобів підготовки для восьми груп професій окремо для дівчат і хлопців.

Слід зазначити, що як і у попередні роки, друкувалися статті, присвячені різним розділам навчальної програми (легка атлетика, гімнастика, катання на лижах спортивні ігри і т.д.), а також розвитку фізичних якостей; з'явилися публікації щодо вправ військово-прикладної (переважно силової спрямованості), виконання нормативів: кросовий біг на 1000 м., лазіння по канату без допомоги ніг, підйом силою на перекладині і човниковий біг тощо.

На допомогу педагогам-практикам було видрукувано статті щодо організації контрольних змагань з фізичної підготовки учнів загальноосвітніх шкіл [259; 260].

Досвід роботи з реалізації окремих розділів програми став частіше друкуватися у журналі. Так, висвітлення досвіду роботи за розділом «Основи знань» у різних класах представлено циклом статей відомого у сфері фізичної культури ученого Ю. Васькова [46; 47; 48; 49; 50].

Огляд публікацій свідчить, що у 1990–1991 рр. у контексті суспільно-політичних та культурних подій у країні на шпальтах «Физической культуры в школе» почали активно друкувались статті, у яких існуюча система фізичного виховання учнів вітчизняної школи стала предметом радикального наукового переосмислення [57; 125; 195]. Так, у спільній праці кандидата педагогічних наук МДПУ ім. В. І. Леніна М. Віленського та кандидата педагогічних наук ЦІУУ Міністерства освіти РСФСР Є. Літвінова «Физическое воспитание школьников: вопросы перестройки» (1990) наголошено на необхідності побудови змісту фізичної культури на засадах

культурологічного підходу до змісту освіти, оскільки «цей підхід передбачає самовизначення особистості, розгортання її потенційних можливостей у наближенні до ідеалу культури, організацію її життєдіяльності, навчання, відпочинку тощо» [57]. Ними дано ґрунтовний аналіз труднощів (перешкод) реалізації культурологічного підходу, також дано визначення фізичної культури особистості учня як «якісного, системного і динамічного утворення особистості, що характеризується визначеним рівнем її фізичного розвитку і освіченості, усвідомленням способів досягнення цього рівня, яке проявляється у різноманітних формах фізкультурно-спортивної діяльності життєдіяльності у цілому», виділено три взаємопов'язаних компоненти її структури «мотиваційно-ціннісні орієнтації особистості на активно позитивне ставлення до фізичної культури, сформовану життєву потребу у ній, систему знань і переконань, організовуючих і спрямовуючих пізнавальну і практичну активність особистості; фізична досконалість особистості, яка визначає стан її здоров'я, психофізіологічні і фізичні можливості, уміння і навички, необхідні для цього; діяльнісний підхід, що проявляється у широкому діапазоні фізкультурно-спортивної активності» [там само]. Виокремлено принципи та рівневі характеристики розвитку фізичної культури особистості. Авторами обґрунтовано зміст фізичної освіти учнів на основі концепції І. Лернера: 1) система знань, що відображає причинно-наслідкові зв'язки і залежності, які виникають у процесі виконання різних видів фізкультурно-спортивної діяльності; 2) наявність досвіду здійснення відомих способів фізкультурно-спортивної діяльності, які виявляються в уміннях і навичках; 3) досвід творчої фізкультурно-спортивної діяльності щодо оволодіння новими методами, способами і прийомами, пов'язаними із пошуком нових рішень, виконання в умовах, що змінюються; 4) досвід емоційно-ціннісного ставлення до фізкультурно-спортивної діяльності» [57, с.6].

Отже, здійснене дослідження публікацій журналу «Физическая культура в школе» (1959–1991) дало змогу зробити певні узагальнення.

Питання практичного розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» знайшло належне висвітлення на шпальтах зазначеного часопису – про це свідчить кількість різнопланових статей, присвячених цій проблемі. Однак, більшість статей носили заідеологізований характер та були декларативними. Водночас надзвичайно багата тематична їх спрямованість дає не лише багатий фактологічний матеріал у плані розуміння змін, яких зазнавав навчальний предмет упродовж тридцяти років, а є цінним методичним надбанням педагогічної науки і практики у сфері фізичної культури і може, за умови творчого використання, сприяти покращенню викладання фізичної культури у загальноосвітній школі.

3.3. Упровадження змісту навчального предмета «Фізична культура» досліджуваного періоду у сучасному освітньому просторі

Проблема розвитку та проектування змісту навчального предмета «Фізична культура» учнів є однією з актуальних у сучасній школі у контексті формування фізичної культури особистості. Так, у «Методичних рекомендаціях щодо організації та змісту викладання фізичної культури в основній і старшій школі у 2016/2017 навчальному році зазначено, що «фізичне виховання – важливий засіб фізичного, соціального та духовного розвитку учнівської молоді», а «метою навчального предмета «Фізична культура» є формування в учнів стійкої мотивації до збереження і зміцнення здоров'я та ціннісних орієнтацій щодо здорового способу життя» [217]. Наголошено, що «предмет дає змогу створити цілісну уяву про вплив занять фізичними вправами на розвиток особистості; оволодіти технікою рухових дій; набути навичок організації та методики проведення найпростіших форм занять фізичною культурою; сприяти профілактиці шкідливих звичок» [там само].

Ретроспективний аналіз засвідчив, що окремі із суспільно-політичних та соціокультурних чинників, які визначали особливості розвитку змісту

навчального предмета «Фізична культура» у 1959–1991 рр., мають місце і нині: зниження загального рівня життя, погіршення здоров'я учнів через недостатній рівень грамотності учнів та їх батьків з питань збереження та зміцнення здоров'я; дитяча бездоглядність, що є наслідком зайнятості батьків або ж низького рівня педагогічної культури батьків; деформація моральних цінностей; професійна некомпетентність педагогів; неорганізоване дозвілля учнів, а також недостатній рівень матеріально-технічного обладнання шкіл для організації занять фізичною культурою та спортом тощо. Слід зазначити, що у сучасних школярів відчувається зниження мотивації до занять фізичною культурою, причинами зниження якої є протиріччя, які виникають у результаті невідповідності особистісних інтересів учнів вимогам навчальної програми, де види рухової діяльності, засоби видів спорту у більшості випадків не відповідають сучасним запитам молоді. Окрім того, відсутність індивідуальної програми розвитку фізичних якостей кожного школяра у навчальному процесі з фізичної культури без урахування сенситивних періодів, їх віку, статі і гендеру, а також використання лише традиційних методів, форм і засобів фізичного виховання, значно знижує зацікавленість учнів під час уроків і самостійних занять, не дозволяє продуктивно впливати на зростання показників фізичного розвитку учнів. Водночас, фізичне виховання учнів у сучасних умовах відбувається у контексті гуманістичної парадигми освіти, відповідно до якої у центр уваги педагогічної громади ставиться учень як суб'єкт життя, вільна та духовна особистість, що має потребу у фізичному саморозвитку.

Необхідно зазначити, що досвід формування змісту предмета «Фізична культура» та його реалізація через викладання у загальноосвітніх школах у 1959–1991 рр. містить ряд педагогічних ідей, що за умови їх творчого використання у сучасних умовах, з орієнтацією на сучасні тенденції у освітньому просторі, значною мірою сприятиме оптимізації цього процесу у сучасних умовах.

Науковий пошук засвідчив, що у період 1959–1991 рр. у системі загальної середньої освіти в Україні була реалізована концепція фізичної культури школярів, спрямована на зміцнення їхнього здоров'я та фізичний розвиток.

Ми виокремили ті *позитивні тенденції* у розвитку змісту предмета «Фізична культура» у школі, які знайшли своє продовження у сучасних умовах:

1. Високий рівень та системність у формуванні нормативно-правового забезпечення розвитку змісту навчальної дисципліни «Фізична культура» у вітчизняній школі (1959–1991).
2. Належний рівень організаційно-методичного забезпечення розвитку предмета «Фізична культура» у досліджуваний період.
3. Розвиток та формування змісту фізичної культури відповідно до суспільно-політичних та соціокультурних потреб.
4. Чіткість планування та реалізації на практиці системи фізичного виховання учнів, передбаченої змістом навчальної дисципліни.
5. Комплексний підхід до розв'язання освітніх, оздоровчих та виховних завдань фізичної культури.
6. Орієнтація змісту навчального предмета на оздоровчу спрямованість уроків фізичної культури, розвиток фізичних якостей та рухових умінь, потреби у самостійних заняттях фізичною культурою.
7. Здійснення диференційованого підходу у розробці змісту фізичної культури із врахуванням статевих та вікових особливостей учнів.

Елементи досвіду 1959–1991 рр. щодо формування змісту «Фізичної культури» як навчального предмета почали запроваджуватися у шкільну практику фізичного виховання ще у перші роки незалежності України.

Так, нова концепція фізичної культури була заявлена, насамперед, у Законі «Про фізичну культуру і спорт» (1993 р) через постановку нових завдань фізичної культури у сфері освіти, а саме: «забезпечити розвиток фізичного здоров'я учнів, комплексний підхід до формування їх розумових і

фізичних здібностей, вдосконалення фізичної та психологічної підготовки до активного життя, професійної діяльності на принципах індивідуального підходу, пріоритету оздоровчої спрямованості, широкого використання різноманітних засобів та форм фізичного виховання» [284].

Завдання розвитку рухових дій та активності, потреби у їх дозуванні залежно від віку учнів, що було одним із ключових у 1959–1991 рр. було зреалізоване у затверджених відповідно до закону державних стандартах освіти, спрямованих на забезпечення науково обґрунтованих норм рухової активності дітей та молоді з урахуванням стану їхнього здоров'я, рівня фізичного та психічного розвитку [93].

Зразковий досвід розробки нормативно-правового забезпечення викладання змісту навчального предмета «Фізична культура» у досліджуваний період став до певної міри орієнтиром у побудові нової національної системи фізичного виховання. Так, з метою активної реалізації зазначеного вище Закону «Про фізичну культуру і спорт» (1993 р). була прийнята Постанова Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про фізичну культуру і спорт» [284], яка зобов'язала Кабінет Міністрів України до 1.06.1994 року прийняти Державні програми розвитку фізичної культури і спорту [92].

Перша така програма була затверджена Указом Президента України в червні 1994 року, а вже 1 вересня 1998 року в Україні була прийнята друга Державна програма «Фізична культура – здоров'я нації» (1998) [362], у якій були розкриті основні напрямки державної політики у галузі фізичної культури і спорту, визначена їх роль у житті суспільства, висвітлені тенденції розвитку фізкультурно-спортивного руху.

Згортання позашкільної роботи з молоддю негативно позначилося на стані здоров'я дітей та підлітків, призвело до посилення антисоціальних проявів серед зазначеного контингенту. Зміна відносин і форм власності, стрімкий спад виробництва у промисловості та в аграрному секторі, економічна криза – все це спричинило згортання фізкультурно-масової

роботи у виробничій сфері. Згортання цієї роботи негативно позначилося на стані здоров'я дітей та підлітків, призвело до посилення антисоціальних проявів у їхньому середовищі. Майже 90 % дітей, учнів і студентів мають відхилення у здоров'ї, понад 50 % – незадовільну фізичну підготовку. Тільки упродовж останніх п'яти років на 41 % збільшилася кількість учнівської та студентської молоді, віднесеної за станом здоров'я до спеціальної медичної групи. За цей же період значно зросла група ризику серед найактивнішої частини молоді, що зумовило підвищення на 63 % кількості неповнолітніх, притягнутих до кримінальної відповідальності.

Виходячи з означених проблем, програма містила державні вимоги до фізичного виховання, основні концептуальні положення, характеристику рівнів, змісту та форм фізичного виховання, оцінку тих, хто займається, кадрове забезпечення та керівництво фізичним вихованням. Вона визначала мету фізичного виховання у навчально-виховній сфері, його завдання, принципи побудови педагогічного процесу з «Фізичної культури» в освітніх установах.

В програмі були визначені основні завдання фізичної культури:

- сприяння духовному і фізичному розвитку молоді, виховання у неї почуття громадянської свідомості та патріотизму, бажання активно сприяти утвердженню державності в Україні;

- розвиток фізкультурно-спортивного руху в Україні з урахуванням змін у всіх сферах суспільного життя та ціннісних орієнтаціях населення України;

- забезпечення переорієнтації практичної діяльності галузі на розв'язання пріоритетної проблеми – зміцнення здоров'я населення засобами фізичного виховання, фізичної культури і спорту.

Значну увагу у програмі було приділено фізичному вихованню та фізкультурно-оздоровчій роботі у навчально-виховній сфері.

Фізичне виховання у навчально-виховній сфері (як складова загальної системи освіти) мало закласти основи забезпечення та розвитку фізичного і

морального здоров'я, комплексного підходу до формування розумових і фізичних якостей особистості, удосконалення фізичної та психологічної підготовки до активного життя і професійної діяльності на принципах індивідуального підходу, пріоритету оздоровчої спрямованості, широкого використання різноманітних засобів і форм фізичного удосконалення, безперервності цього процесу тощо.

Основними принципами змін у фізичному вихованні учнівської і студентської молоді у системі освіти мали стати:

- формування в учнівської молоді потреби у зміцненні здоров'я засобами фізичної культури і спорту;
- розроблення і реалізація ефективного дидактичного наповнення змісту фізичного виховання у навчальних закладах;
- збільшення обсягу рухової активності учнів залежно від психофізіологічної потреби в рухах;
- підвищення якості навчального процесу з фізичного виховання;
- забезпечення процесу фізичного виховання висококваліфікованими кадрами;
- забезпечення процесу фізичного виховання у системі освіти сучасними науково-методичними комплексами;
- удосконалення матеріально-технічного забезпечення з урахуванням сучасного економічного становища держави.

Одним з напрямів реалізації Програми передбачалось упровадження ефективних форм методів і засобів фізкультурно-спортивної діяльності та видів спорту з урахуванням місцевих і регіональних традицій, економічних факторів та вільного часу населення [362].

З кінця 90-х рр. XX ст. чисельність контингенту дітей і підлітків, залучених до регулярних занять у дитячо-юнацьких спортивних школах, спортивних секціях підприємств, установ та організацій, скоротилися більше, ніж на 300 тис. осіб [346; 342; 341].

Центральною проблемою формування системи фізичного виховання була підготовка нових навчальних програм (це сукупність теоретичного і практичного матеріалу, спеціально підбраного для вирішення освітніх, оздоровчих і виховних завдань фізичного виховання в умовах загальноосвітнього навчального закладу), які б сприяли розвитку особистості учнів відповідно до державних вимог у цій галузі.

Питання ролі фізичної культури у системі освіти було порушено у Законі України «Про загальну середню освіту» (1999 р.), у якому зазначалося, що загальноосвітній навчальний заклад забезпечує безпечні та нешкідливі умови навчання, режим роботи, умови для фізичного розвитку та зміцнення здоров'я, формує гігієнічні навички та засади здорового способу життя учнів (вихованців) [270].

Вперше на законодавчому рівні були окреслені важливі концептуальні положення щодо всебічного розвитку особистості в умовах школи, визначені принципи його реалізації; було заявлено про полікультурність навчання та його організацію на засадах гуманізму, демократії та загальнолюдських цінностей.

Створення умов для забезпечення здоров'я громадян стало одним із найважливіших напрямів державної політики в Україні. Свідченням цього є низка програм: Міжгалузєва комплексна програма «Здоров'я нації» на 2002–2011 роки (2002) [273], Національна доктрина розвитку фізичної культури та спорту (2005) [277], Державна програма розвитку фізичної культури та спорту на 2007–2011 роки (2006) [272].

Після закінчення терміну дії вищезазначених програм розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2011 р. № 828-р затверджено Концепцію Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012–2016 роки, до якої, у тому числі, були включені питання програми «Здоров'я нації» [165]. Необхідність прийняття цих документів зумовлена стійкою тенденцією до зниження рівня здоров'я різних верств населення, що спостерігалася останніми роками.

Особливо гострою є ситуація з погіршенням стану здоров'я серед учнівської молоді. Так, захворюваність, що пов'язана з порушенням постави, зросла у 1,5 рази, захворюваність шлунково-кишкового тракту – у 1,4 рази, захворюваність ендокринної системи – у 2,6 рази. За оцінками фахівців, зростання рівня захворюваності учнівської молоді безпосередньо пов'язане зі зниженням їхньої рухової активності, що спричинена передусім недостатньою реалізацією комплексного підходу до організації системи фізичного виховання школярів, яка повинна об'єднувати в єдину систему урочну форму навчання та всі позаурочні фізкультурно-оздоровчі й спортивно-масові заняття учнів загальноосвітніх навчальних закладів, та перенавантаженістю навчальних планів. Відтак, для покращення здоров'я школярів й подолання негативної тенденції щодо їх захворюваності необхідно створити умови, які б забезпечували формування в учнів шкіл потреби в здоровому способі життя та сприяли вихованню соціально активного громадянина. Створення таких умов є і нині одним із найважливіших напрямів державної політики України.

Так, у 2005 р. було затверджене Положення «Про організацію фізичного виховання і масового спорту в дошкільних, загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах України» [262], у якому відзначалося, що «метою фізичного виховання є формування особистості, спрямоване на забезпечення необхідного рівня розвитку життєво важливих рухових навичок і фізичних якостей; загальнолюдських цінностей і здоров'я, благополуччя; виховання інтересу і звички до самостійних занять фізичною культурою, спортом, набуття навичок здорового способу життя».

Досягнення цієї мети забезпечується реалізацією завдань:

- сприяння повноцінному фізичному розвитку і виховання дитини шляхом використання засобів фізичного виховання, фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи;

- збереження та зміцнення здоров'я дитини, профілактика захворювань;

- формування та реалізація знань і вмінь, життєво необхідних рухових навичок і фізичних якостей для підготовки до майбутньої трудової діяльності;
- розширення функціональних можливостей організму та розвиток рухових здібностей дитини;
- виховання активної життєвої позиції та морально-вольових якостей, формування організаторських навичок;
- формування мотиваційних засад та переконання у необхідності регулярного використання різноманітних форм фізичного виховання та масового спорту як важливої складової здорового способу життя;
- ознайомлення з цінностями спорту через заняття в системі масового та дитячо-юнацького спорту [262].

Наукові дослідження рухової активності учнів, умов розвитку фізичних якостей та показників фізичної підготовленості учнів, що були предметом досліджень НДІ фізіології і гігієни дітей і підлітків АПН СРСР у 1959–1991 рр. повною мірою були покладені в основу системи фізичного виховання дітей та юнацтва, яка складала комплекс показників обсягу щотижневої рухової активності, рівень спеціальних знань про особливості рухової активності сучасної людини, її фізичний розвиток, стан функціональних систем організму, фізичної працездатності та рухових здібностей.

Відтак, загальнодержавна цільова соціальна програма розвитку фізичної культури і спорту на 2012–2016 рр. [165] стала важливим документом оптимізації розвитку змісту фізичної культури у зв'язку із загостренням проблеми фізичного здоров'я дітей шкільного віку.

Порівняно з 2007 роком, кількість осіб, що віднесені за станом здоров'я до спеціальної медичної групи, збільшилася на 40 %, що спричинило зменшення кількості залучених дітей і молоді до занять в дитячо-юнацьких спортивних школах на 110 тис. осіб. У зв'язку з цим програмою було передбачено збільшення у навчальних закладах різних

типів обсягів рухової активності школярів на тиждень та виховання здорової дитини із широким залученням батьків до такого процесу. Крім того, увага акцентувалася на популяризації здорового способу життя та подолання стану суспільної байдужості до здоров'я нації.

Наразі провідним документом, що виступає регулятором фізичної культури у навчальних закладах і обумовлює завдання та зміст навчального предмета «Фізична культура» є проект «Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури на період до 2020 року» [272]. Метою зазначеної програми є підвищення ролі фізичної культури у формуванні гуманістичних цінностей, сприяння досягненню фізичної та духовної досконалості особистості, формуванню патріотичних почуттів дітей та молоді, створення умов для забезпечення їх оптимальної рухової активності з урахуванням інтересів, здібностей та індивідуальних особливостей [там само].

Фізкультура, спорт, популяризація здорового способу життя – серед домінантних сфер реалізації завдань національно-патріотичного виховання учнів, що зазначені як пріоритетні у Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015) [282].

Вважаємо, що нині недооцінюються можливості змісту навчального предмета «Фізична культура» у загальноосвітніх школах щодо формування здорового способу життя та зміцнення здоров'я громадян, профілактики шкідливих звичок, передусім серед молоді, та у розв'язанні інших важливих соціально-економічних проблем. Все ще нагальним залишається питання забезпечення оптимальної рухової активності в структурі життєдіяльності та дозвілля учнів.

При цьому фізичне виховання дітей та учнівської молоді реалізується через систему таких дидактичних компонентів: обов'язковий (урок або заняття, фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального дня), що формує основи фізичної культури особистості відповідно до Державних стандартів освітньої галузі «Фізичне виховання», та позаурочний (заняття у

секціях та гуртках спортивного спрямування навчального закладу, позашкільних навчальних закладах, самостійні заняття, участь у фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходах), що доповнює обов'язковий компонент з урахуванням індивідуальних мотивів, інтересів і потреб, природних здібностей та стану здоров'я особистості.

Основними засобами фізичного виховання, як і у 1959–1001 рр., є фізичні вправи, кліматичні фактори, загартування, заходи з формування здорового способу життя, які сприяють збереженню та зміцненню фізичного, психічного та соціального здоров'я дітей та учнівської молоді. Сумарний обсяг рухової активності, що здійснюється дитиною у процесі її щоденної життєдіяльності, повинен базуватися на її індивідуальних можливостях та задовольняти її біологічну потребу в рухах.

Система фізичного виховання дітей та учнівської молоді базується на принципах особистісної та диференційованої орієнтації, пріоритету оздоровчої спрямованості, використання традиційних та нетрадиційних форм рухової активності та інших засобів фізичного вдосконалення, що мали місце у досліджуваний період.

Досвід розробки та постійного оновлення програм з фізичної культури відповідно до потреб суспільного розвитку 1959–1991 рр. став орієнтиром та основою для підготовки нових навчальних програм з фізичної культури [223] відповідно до вимог Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 24 від 14 січня 2004 р. [93].

Відтак, програма характеризується спрямованістю на реалізацію принципу варіативності, який передбачає планування навчального матеріалу відповідно до статево-вікових особливостей учнів, їхніх інтересів, матеріально-технічного забезпечення навчального процесу (спортивний зал, спортивні пришкольні майданчики, стадіон, басейн тощо), кадрового забезпечення. Слід відзначити її національний характер (поява у молодшій школі народних рухливих ігор, а у середній і старшій – фізичних вправ із

козацьких бойових мистецтв).

Особливістю нової навчальної програми є її побудова за модульною системою. Вона складається з двох інваріантних, або обов'язкових модулів: теоретико-методичні знання та загальна фізична підготовка; і декількох варіативних модулів (баскетбол, волейбол, футбол, гандбол, гімнастика, легка атлетика). Змістове наповнення предмету «Фізична культура», як і у досліджуваний період, навчальний заклад має можливість формувати самостійно з варіативних модулів. При цьому обов'язковим є включення засобів теоретичної і загальнофізичної підготовки, передбачених програмою для даного класу до кожного варіативного модуля. У 10–11-х класах учні мають опанувати два-три варіативних модулі, на засвоєння яких відводиться приблизно однакова кількість годин. Однак не виключається можливість мотивованого збільшення чи зменшення кількості годин на вивчення окремих модулів.

Критеріями відбору варіативних модулів є: наявність матеріально-технічної бази, регіональні спортивні традиції, кадрове забезпечення та бажання учнів. Бажання учнів визначається обов'язковим письмовим опитуванням наприкінці навчального року. Результати опитування додаються до протоколу шкільного методичного об'єднання. За потреби, у межах одного варіативного модуля, можна освоїти навчальний матеріал, передбачений на два роки вивчення.

У разі освоєння двох варіативних модулів протягом одного навчального року та у випадку, коли рік вивчення модуля не відповідає класу навчання (наприклад, у 10-му класі вивчається модуль баскетбол, третій рік вивчення), учитель повинен скоригувати змістове наповнення варіативного модуля та нормативи оцінювання.

Аналізуючи навчальну програму з фізичної культури для 10–11-х класів, необхідно відзначити, що вона не може врахувати всієї розмаїтості інтересів та запитів учнів і вчителів, місцевих умов, національних та регіональних традицій. Тому для забезпечення державних інтересів у

фізичному вихованні дітей і учнівської молоді, з одного боку, та захисту прав навчальних закладів щодо визначення змісту і засобів фізичного виховання учнівської молоді, передбачених статтею 12 Закону України «Про фізичну культуру і спорт», з іншого, сьогодні розробляються програми трьох рівнів: базові, регіональні і робочі. Така градація програм передбачена «Державними вимогами до навчальних програм загальноосвітніх навчальних закладів» (1998) [94].

Отже, порівнюючи змістове наповнення концепції «Фізичної культури» та навчальних програм для загальної середньої освіти у 1959–1991 роках і періодом їх розвитку з часу незалежності, необхідно відзначити, що діючі програми увібрали в себе позитивні моменти попередніх років і водночас набули національного змісту, з урахуванням історичних традицій народу та сучасних тенденцій розвитку суспільства. Зміст навчального предмета «Фізична культура» розробляється у контексті гуманістичної парадигми освіти на засадах особистісно орієнтованого, культурологічного та аксіологічного підходів.

Отже, вивчення досвіду розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у теорії та практиці роботи загальноосвітньої школи у 1959–1991 рр., реальний стан реалізації задекларованих у нормативно-правових документах завдань та змісту фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл, отриманих на основі аналізу звітів, аналітичних довідок, матеріалах нарад і колегій Міністерства освіти і науки України, дало нам змогу виокремити такі умови ефективності розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у сучасному освітньому просторі:

- відповідність змісту навчального предмета сучасній меті освіти та виховання й запитам особистості;
- можливість реалізації індивідуальної програми розвитку фізичних якостей кожного школяра із врахуванням сенситивних періодів, рівня фізичного розвитку та підготовленості, стану здоров'я, вікових, психологічних, статевих та гендерних особливостей дитини, а також

диференційований підхід щодо задоволення потреб обдарованих дітей та дітей з обмеженими можливостями;

- розробка варіативності змісту предмету відповідно до регіональних етнічних, природних та матеріально-технічних особливостей навчального закладу;

- розробка навчальних різнорівневих програм із предмета «Фізична культура» на засадах варіативності, інтеграції оздоровчої та фізкультурно-спортивної діяльності учнів;

- спрямованість змісту предмету «Фізична культура» на розвиток мотиваційно-потребнісної сфери особистості щодо формування індивідуальної фізичної культури (формування потреби самостійно займатись фізичними вправами, усвідомлене ціннісне ставлення до власного здоров'я та ведення здорового способу життя);

- можливість комплексної реалізації завдань оздоровчого, загальнорозвиваючого, освітнього та виховного характеру під час практичної реалізації змісту «Фізичної культури» у загальноосвітніх школах;

- проектування змісту навчального предмета «Фізична культура» з урахуванням загальнодидактичного підходу до його складових: змістовий блок (теоретичні знання, способи діяльності інтелектуального характеру, основні та допоміжні способи діяльності практичного характеру) та процесуальний блок (форми, методи та засоби навчання);

- побудова змісту навчального предмета «Фізична культура» на засадах особистісно-діяльнісного, системного, аксіологічного та культурологічного підходів.

Висновки до третього розділу

З огляду на те, що організаційно-методичне забезпечення – це одна з умов успішної реалізації змісту навчального предмета «Фізична культура» у практиці роботи загальноосвітньої школи впродовж 1959–1991 рр., виявом

достатнього методичного супроводу навчальної дисципліни «Фізична культура» слід визнати, значну кількість методичної літератури, опублікованої щорічно. Нормативні та інструктивно-методичні матеріали, методичні листи, методичні рекомендації та посібники, що виходили друком систематично, містили відомості про зміст, форми та методику планування навчальної роботи, пояснення щодо обліку успішності, завдань, змісту і методики проведення попереднього, поточного та підсумкового контролю, підготовки до уроків, їхньої структури, типів тощо.

Обґрунтовано значний потенціал щодо реалізації завдань і змісту «Фізичної культури», організаційної та методичної підготовки вчителів упродовж досліджуваного періоду педагогічної преси. Потужним джерелом методичного забезпечення загальноосвітніх шкіл з питань фізичної культури впродовж 1959–1991 рр. був журнал «Физическая культура в школе». Різноманітність рубрик часопису забезпечувала різноаспектність висвітлення питань змісту навчального предмета «Фізична культура» в школі в доробках учених-фізіологів, знаних педагогів-практиків, учителів загальноосвітніх шкіл.

Виявлено достатньо високий науково-практичний рівень викладу методичних матеріалів, представлених у таких рубриках журналу, як: «Методика» («Учебная работа»), «Общие вопросы физического воспитания», «Внеклассная и внешкольная работа», «Консультация», «Наука – практике», «Трибуна читателя», «Хроника», «Критика и библиография», «Инвентарь и оборудование», «Теория, история и организация физического воспитания», «Предлагаем, советуемся, спорим», «Из блокнота методиста», «На методическом объединении», «Вопросы теории», «Вопросы воспитания» та ін.

Установлено представлення окремих питань розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у вітчизняній загальноосвітній школі впродовж 1959–1991рр. у публікаціях провідних педагогічних журналів («Советская педагогика», «Народное образование», «Начальная

школа», «Радянська школа») і газет («Учительская газета», «Радянська освіта»). Тематичну спрямованість статей визначали ухвалені нормативно-правові документи в галузі шкільної фізкультурної освіти, суспільно-політичні події в країні впродовж тридцяти років досліджуваного періоду.

Більшість публікацій із проблем розвитку предмета «Фізична культура» впродовж 1959–1991 рр. мали практико-орієнтований характер, оскільки в них було подано конкретні рекомендації щодо планування навчального матеріалу, окремих розділів програми, підготовки та реалізації змісту певних уроків тощо. Питання розвитку рухової активності та рухових якостей, формування правильної постави, рухових умінь і дій, розвитку фізичних якостей (сили, витривалості), добору комплексу вправ в руслі диференційованого підходу на сторінках часопису розкривали не лише педагоги-практики, а й відомі вчені.

На шпальтах журналу «Физическая культура в школе» (1959–1991) питання практичного розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» знайшло найбільш ґрунтовне висвітлення, що підтверджує кількість публікацій, присвячених цій проблемі (1 918 статей). Проаналізовані статті, незважаючи на їхній до певної міри заідеологізований характер, були досить різноплановими, тож дають змогу скласти об'єктивне уявлення про зміст предмета «Фізична культура» та про ті зміни, яких він зазнавав.

Аналіз нормативно-правових, організаційно-методичних документів і матеріалів, періодичної педагогічної преси періоду 1959–1991 рр. уможливив визначення таких векторів творчого використання змісту навчального предмета «Фізична культура» досліджуваного періоду в сучасному освітньому просторі, як: покращення організаційно-методичного забезпечення розвитку предмета «Фізична культура»; системне відображення досвіду розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у публікаціях на сторінках педагогічної преси; моніторинг індивідуального розвитку кожного учня/учениці; створення умов для систематичних масових занять фізичною культурою та спортом; підвищення виховного потенціалу

фізичної культури в аспекті національно-патріотичного й громадянського виховання; урізноманітнення, збагачення сучасними видами спорту змісту уроків «Фізичної культури», що зумовить підвищення привабливості навчального предмета для учнів.

Таким чином, вивчення й творче упровадження досвіду розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у вітчизняній школі представляє цінний пласт історико-педагогічного знання. У розглянутому процесі можна виявити творче, конструктивне начало, переосмислюючи яке, можна наситити сучасний педагогічний процес досвідом історії й, ґрунтуючись на ньому, спрогнозувати подальші тенденції розвитку досліджуваного феномена.

Матеріали третього розділу висвітлено у відповідних публікаціях автора [33; 36; 39].

ВИСНОВКИ

Результати дослідження, отримані у процесі вирішення поставлених завдань, дали змогу сформулювати такі висновки:

1. На ґрунті системного та порівняльного підходів актуалізовано категорійно-поняттєвий апарат дослідження, зокрема уточнено сутність його ключових понять (у період 1959–1991 рр. і на сьогодні): *«школа»*, *«загальноосвітня школа»*, *«зміст освіти»*, *«навчальний предмет»*, *«фізична культура»* та *«фізичне виховання»*, *«навчальний предмет «Фізична культура» у школі»* й ін.

З'ясовано, що поняттям *«навчальний предмет «Фізична культура» в школі»* впродовж 1959–1991 рр. маркували навчальний предмет, основним змістом якого було вивчення фізичних вправ, рухових дій, рухливих і спортивних ігор, які сприяють зміцненню здоров'я, фізичному розвитку та вдосконаленню рухових здібностей учнів для їхньої підготовки до життя, праці й професійної діяльності, до захисту Батьківщини; натомість на сьогодні фізичною культурою визначають навчальний предмет загальноосвітніх шкіл, який відзначається спрямованістю на закладання основ загальної фізкультурної освіти – формування комплексу життєво необхідних рухових умінь, навичок і пов'язаних із ними знань.

У ході дослідження обґрунтовано розподіл джерельної бази дисертації на п'ять основних груп: правові документи (звіти партійних з'їздів і конференцій, резолюції пленумів КПРС, дані статистичних збірників, інформаційні повідомлення, закони, накази, постанови державних структур УРСР, СРСР, Міністерства освіти УРСР і СРСР); джерела нормативного характеру (навчальні плани та програми загальноосвітніх шкіл з фізичної культури); автентичні джерела (праці вітчизняних педагогів і психологів (І. Журавльов, В. Краєвський, І. Лернер, М. Скаткін, І. Зверєв, М. Кашин, Л. Матвеев, М. Карпушко й ін.); публікації у періодичних виданнях (*«Советская педагогика»* (*«Педагогика»*), *«Радянська школа»* (*«Рідна*

школа»), «Народное образование», «Физическая культура в школе», «Теория и практика физической культуры»); монографічні та дисертаційні праці, довідкові видання (енциклопедії, бібліографічні покажчики, словники), матеріали науково-практичних конференцій.

Історіографію проблеми класифіковано за проблемно-хронологічним підходом, обґрунтовано та схарактеризовано її періоди: *1959–1983* – освітньо-законодавче формування змісту «Фізичної культури» як навчального предмета в загальноосвітній школі; *1984–1991* – трансформація змісту предмета «Фізична культура» у світлі реформи загальноосвітньої школи та досліджень НДІ фізіології та гігієни; *1991 р.* – до сьогодні – період модернізації змісту фізичної культури у світлі нових нормативно-правових документів (законів, концепцій, стандартів освіти) в умовах відродження та побудови національної системи освіти.

Виявлено, що, попри наявність значного фактологічного матеріалу, порушена тема як окрема проблема не була предметом комплексних наукових досліджень з історії педагогіки в обраних хронологічних межах.

2. Установлено, що трансформацію змісту навчального предмета «Фізична культура» у вітчизняній школі у 1959–1991 рр. визначали суспільно-політичні, соціокультурні та педагогічні детермінанти, зокрема: певне послаблення ідеологічного тиску, розбудова народного господарства, розвиток промисловості; покращення добробуту населення, значна увага вищого партійного керівництва до розвитку масової фізичної культури і спорту, пошук шляхів покращення здоров'я підростаючого покоління; часткові зміни та наростання стагнаційних явищ у шкільній освіті, а також перевантаженість учнів, нестача педагогічних кадрів, недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення шкіл, зародження демократичних змін на тлі реформи загальноосвітньої і професійної школи та визрівання національної реформи освіти.

3. Під час аналізу нормативно-правових і змістових засад розвитку «Фізичної культури» як навчального предмета (1959–1991 рр.) доведено, що

впродовж 1959–1991 рр. набули чинності закони, постанови та рішення, якими радянський уряд намагався привернути увагу до проблем фізичної культури як навчального предмета, проте в контексті завдань фізичного розвитку особистості загалом, у напрямі її підготовки до життя і суспільної праці, посилення масовості фізичної культури і спорту.

Проаналізовано низку нормативно-правових документів, серед яких і ті, що безпосередньо стосувалися проблеми змісту навчального предмета «Фізична культура» у вітчизняній школі досліджуваного періоду: Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в УРСР» (1959), наказ «Про заходи щодо поліпшення фізичного виховання в школах і педагогічних навчальних закладах СРСР» (1959), постанови «Про керівництво фізичною культурою і спортом в країні» (1959), «Про стан і заходи щодо покращення фізичного виховання загальноосвітніх шкіл РСФСР» (1964), «Про заходи щодо подальшого розвитку фізичної культури і спорту» (1966), положення «Про фізичне виховання школярів» (1970), постанова «Про подальший підйом масовості фізичної культури та спорту» (1981) й ін.

Констатовано, що еволюцію змісту «Фізичної культури» в загальноосвітній школі значною мірою зумовлювала законодавча діяльність Міністерства освіти УРСР як складової радянської командно-адміністративної системи.

Спостережено, що програми з навчального предмета «Фізична культура» у загальноосвітній школі впродовж 1959–1991 рр. неодноразово зазнавали змін (1960 р., 1967 р., 1975 р., 1983 р., 1985 р. і 1987 р.) у контексті суспільно-політичних і соціокультурних подій у країні та згідно з чинними урядовими та партійними документами в галузі освіти. Так, зміст програми 1960-х р. мав освітній характер і спрямованість на подолання зниження рівня захворюваності учнів, загартування організму, навчання учнів життєво важливих рухових навичок. Програма 1967 р. відзначалася чітким спортивним ухилом і зорієнтуванням учнів на усвідомлене виконання

фізичних вправ, дотримання правил гігієни і уміння їх самостійно застосувати; усуненням нормативів, а оцінюванням технічно правильного виконання вправ, що уможливило виявлення реального стану фізичної підготовленості кожної дитини. Принцип диференційованого застосування засобів фізичної культури на заняттях зі школярами різного віку та статі з урахуванням рівнів їхнього фізичного розвитку та фізичної підготовленості зумовив зміст програми з навчального предмета «Фізична культура» 1975 р. Експериментальні дослідження НДІ фізіології і гігієни АПН СРСР закономірностей рухових якостей та активності учнів різного віку та статі у різні періоди слугували підґрунтям змін змісту програм з фізичної культури 1983 р., 1985 р. Комплексна програма з фізичної культури (1987 р.) увібрала позитивні змістові орієнтири попередніх, базувалася на Всесоюзному комплексі ГПО й інтегрувала всі форми фізичного виховання учнів.

Спільним недоліком усіх затверджених упродовж 1959–1991 рр. програм з «Фізичної культури» слід визнати те, що в них майже не було взято до уваги особливості та можливості навчальних закладів.

Доведено зміщення акценту в змісті навчальних програм із «Фізичної культури» від трудового, освітнього через спортивно-масовий до оздоровчого з огляду на суспільно-політичні виклики часу.

4. Схарактеризовано практику розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у 1959–1991 рр. на основі аналізу організаційно-методичного забезпечення предмета, представленого на рівні методичної літератури та публікацій на шпальтах педагогічної періодики.

Доказом достатнього методичного супроводу реалізації на практиці змісту навчальної дисципліни «Фізична культура» була, насамперед, значна кількість методичної літератури, що виходила друком. Нормативні й інструктивно-методичні матеріали, методичні листи, методичні рекомендації та посібники містили відомості про зміст, форми та методику планування навчальної роботи, пояснення щодо обліку успішності, завдань, змісту й методики проведення попереднього, поточного та підсумкового контролю,

підготовки до уроків, їхньої структури, типів тощо.

Розкрито значний потенціал щодо реалізації завдань і змісту фізичної культури, організаційної та методичної підготовки вчителів у досліджуваний період педагогічної преси, зокрема журналу «Физическая культура в школе». Різноманітність рубрик часопису уможлиблювала всебічний розгляд практики практики розвитку змісту навчального предмета «Фізична культура» у визначених хронологічних межах.

Аналіз 9 476 статей, зокрема 1 918 тих, які присвячені проблемі змісту навчального предмета «Фізична культура», дав змогу зробити висновок, що досліджуване питання знайшло належне висвітлення на шпальтах зазначеного часопису, а надзвичайно багата тематична спрямованість статей забезпечує значний фактологічний матеріал для осмислення змін навчального предмета у період 1959–1991 рр. Попри заідеологізованість і декларативність більшості статей, їхній зміст є цінним методичним надбанням педагогічної науки та практики у сфері фізичної культури, тож може, за умови творчого використання, сприяти оптимізації проектування змісту фізичної культури в контексті викликів сучасності.

5. Обґрунтовано впровадження змісту навчального предмета «Фізична культура» періоду 1959–1991 рр. у сучасному освітньому просторі. У досвіді формування розвитку змісту предмета «Фізична культура» та його реалізації під час викладання в загальноосвітніх школах у 1959–1991 рр. виокремлено низку педагогічних ідей, що, за умови творчого використання в сучасних умовах і орієнтації на сучасні тенденції в освітньому просторі, значною мірою сприятимуть оптимізації процесу проектування змісту фізичної культури в сучасних умовах.

Простежено реалізацію впродовж 1959–1991 рр. у системі загальної середньої освіти в Україні концепції фізичної культури школярів, спрямованої на зміцнення їхнього здоров'я та фізичний розвиток; виокремлено позитивні тенденції в розвитку змісту предмета «Фізична культура» в школі, які знайшли своє продовження в сучасних умовах, як-от:

високий рівень і системність формування нормативно-правового забезпечення розвитку змісту навчальної дисципліни «Фізична культура»; належний рівень організаційно-методичного забезпечення розвитку предмета «Фізична культура»; розвиток і формування змісту фізичної культури відповідно до суспільно-політичних і соціокультурних потреб; чіткість планування та реалізації на практиці системи фізичного виховання учнів, передбаченої змістом навчальної дисципліни; комплексний підхід до вирішення освітніх, оздоровчих і виховних завдань фізичної культури; орієнтація змісту навчального предмета на оздоровчу спрямованість уроків фізичної культури, розвиток фізичних якостей і рухових умінь, потреба самостійних занять фізичною культурою; забезпечення диференційованого підходу до розроблення змісту фізичної культури з огляду на статеві та вікові особливості учнів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів обраної проблеми. Предметом наукового пошуку може бути обрано змістовий і процесуальний компоненти навчального предмета «Фізичне виховання», позакласна робота з «Фізичної культури» у другій половині ХХ ст. Також, на нашу думку, видається перспективним вивчення проблеми підготовки вчителів до викладання навчальної дисципліни «Фізична культура» у загальноосвітній школі в зазначених хронологічних межах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О. Статті у науково-педагогічних часописах як джерело для визначення особливостей розвитку педагогічної науки в Україні в другій половині ХХ століття / О. Адаменко // Іст.-пед. альм. – 2007. – № 1. – С. 4–8.
2. Адаменко О. В. Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття: монографія / О. В. Адаменко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 704 с.
3. Алексеев П. А. Совершенствовать систему физического воспитания детей / П. А. Алексеев // Физ. культура в шк. – 1963. – № 9. – С. 2–7.
4. Астахов А. И. Совершенствовать физическое воспитание школьников / А. И. Астахов, В. И. Кубышкин // Физ. культура в шк. – 1985. – № 9. – С. 3–11.
5. Ашмарин Б. А. Педагогический контроль за физической подготовленностью школьников / Б. А. Ашмарин, Л. К. Завьялов // Физ. культура в шк. – 1980. – № 9. – С. 13–17.
6. Ашмарин Б. А. Педагогический контроль за физической подготовленностью школьников / Б. А. Ашмарин, Л. К. Завьялов // Физ. культура в шк. – 1980. – № 10. – С. 11–16.
7. Аргунов А. С. К вопросу содержания занятий акробатикой с мальчиками 9 – 11 лет / А. С. Аргунов // Физ. культура в шк. – 1961. – № 2. – С. 11–15.
8. Бака М. М. Организационно-методические основы развития физической культуры и спорта в республике (на материале Украинской ССР) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / М. М. Бака ; ГЦОЛИФК. – М., 1990. – 32 с.
9. Бакіко І. В. Історичний розвиток шкільних програм із фізичної культури в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ століття / І. В. Бакіко, В. С. Дмитрук, В. Я. Ковальчук // Фіз. виховання, спорт і культура здоров'я у

сучас. сусп-ві. – 2008. – Т. 1. – С. 3–6.

10. Баран В. К. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – Київ : Альтернативи, 1999. – 304 с.

11. Баранцев С. А. Развитие выносливости у учащихся младших классов // Физ. культура в шк. – 1982. – № 10. – С. 22–25.

12. Белинович В. В. Обязательное условие. О методической последовательности в распределении учебного материала / В. В. Белинович // Физ. культура в шк. – 1967. – № 2. – С. 6–7.

13. Березівська Л. Д. Державна політика стосовно диференціації організації та змісту шкільної освіти в Українській Радянській Соціалістичній Республіці (кінець 30-х – 80-ті роки ХХ ст.): історіографія та джерела дослідження / Л. Д. Березівська // Пед. дискурс : зб. наук. пр. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 15. – С. 45–50.

14. Березівська Л. Д. Періодизація реформування шкільної освіти в Україні за радянської доби / Л. Березівська // Іст.-пед. альм. – 2011. – № 1. – С. 44–48.

15. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія / Л. Д. Березівська ; Ін-т педагогіки АПН України. – Київ : СПД Богданова А. М., 2008. – 405 с.

16. Березняк Е. С. Пути развития всеобщего образования на Украине / Е. С. Березняк. – Київ : Рад. шк., 1964. – 129 с.

17. Бобырев К. Д. Республиканская научно-практическая конференция / К. Д. Бобырев // Физ. культура в шк. – 1987. – № 4. – С. 11.

18. Богословский В. П. Утверждена комплексная программа физического воспитания школьников / В. П. Богословский, Г. Б. Мейксон // Физ. культура в шк. – 1985. – № 8. – С. 2–7.

19. Богуславський М. Преемственность и новаторство в развитии основных направлений в отечественной педагогической науке / М.В. Богуславский. – М. : ФГНУ ИТИП РАО, 2012. – 498 с.

20. Бондар А. Д. Развитие суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967) / А. Д. Бондар. – Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 226 с.
21. Бондаревский Е. Я. О школьных программах по физической культуре / Е. Я. Бондаревский, А. В. Кадетова // Физ. культура в шк. – 1987. – № 3. – С. 32–35.
22. Бондаревский Е. Я. Чтобы росла двигательная устойчивость. Упражнения в равновесии в школьной программе / Е. Я. Бондаревский // Физ. культура в шк. – 1966. – № 5. – С. 4–5.
23. Борисенко В. Управління руховим режимом учнів початкових класів: методичні рекомендації / В. Борисенко. – Київ : Рад. шк., 1988. – 95 с.
24. Борисов Г. Школа движений. О разделе «Гимнастика» новой программы / Г. Борисов // Физ. культура в шк. – 1967. – № 10. – С. 26–29.
25. Бугрій В. С. Зміни у змісті структурі програми із фізичної культури для загальноосвітніх шкіл України (50–70 рр. ХХ ст.) [Електронний ресурс] / В. С. Бугрій // Теорія і методика навчання та виховання. – 2011. – Вип. 28. – С. 16–22. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ttmniv_2011_28_4. – Назва з екрана.
26. Бугрій С. В. Матеріально-спортивна база загальноосвітніх шкіл України у 50–х – першій половині 60–х рр. ХХ ст. [Електронний ресурс] / С. В. Бугрій // Теорет. питання культури, освіти та виховання. – 2012. – № 46. – С. 132–135. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpkov_2012_46_41. – Назва з екрана.
27. Бугрій С. В. Організація процесу навчання на уроках фізичної культури у загальноосвітніх школах України (50–80-ті рр. ХХ ст.) / С. В. Бугрій // Теорет. питання культури, освіти та виховання. – 2011. – № 43. – С. 137–140. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpkov_2011_43_38. – Назва з екрана.
28. Буйлина О. М. Домашние задания / О. М. Буйлина // Физ. культура в шк. – 1983. – № 8. – С. 32–37.
29. Бурачевский Л. И. Первые «Физкультурные чтения»

Л. И. Бурачевский, К. П. Субботина // Физ. культура в шк. – 1962. – № 5. – С. 61–62.

30. Бутина И. Как сообщать теоретические сведения на уроках физической культуры / И. Бутина // Физ. культура в шк. – 1969. – № 1. – С. 21.

31. В ногу со временем // Физ. культура в шк. – 1960. – № 1. – С. 2–6.

32. Ваколюк А. М. Динаміка розвитку умов формування здорового способу життя в процесі фізичного виховання школярів / А. М. Ваколюк // Наук. зап. / ред.кол.: В. Ф. Черкасов, В. В. Радул, Н. С. Савченко та ін. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2016. – Вип. 147. – С. 252–256.

33. Ваколюк А. М. Особливості змісту роботи класного керівника в навчальних закладах / А. М. Ваколюк // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини / [ред.кол.: Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – Вип. 7. – С. 29–35.

34. Ваколюк А. М. Особливості фізичного виховання школярів у педагогічній діяльності А. Макаренка / А. М. Ваколюк // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. пр. : наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне : РДГУ, 2016. – Вип. 13 (56), ч. 1. – С. 22–25.

35. Ваколюк А. М. Роль фізичного виховання у зміцненні здоров'я школярів у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського / А. М. Ваколюк // Проблеми фіз. виховання у контексті освітньої педагогіки ВНЗ : зб. наук. ст. галузі фіз. культури і спорту. – Рівне : РДГУ. – Вип.13. – 2016. – С. 8–13.

36. Ваколюк А. М. Специфіка роботи класного керівника у шкільництві / А. М. Ваколюк // Наука, освіта, суспільство очима молодих : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих науковців. Ч. 1: Психолого-педагогічний напрям. – Рівне : РВВ РДГУ. – 2013. – С. 27–29.

37. Ваколюк А. М. Становлення і розвиток ідеї формування здорового способу життя старшокласників у вітчизняній педагогіці (друга половина ХХ ст.) / А. М. Ваколюк // Наук. вісн. Миколаїв. нац. ун-ту ім. В.О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки : зб. наук. пр. / за ред. О. М. Пехоти. – 2015. – № 1 (48), лют. – Миколаїв : МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2015. – С. 54–58.

38. Ваколюк А. М. Сутнісна характеристика фізичної культури здорового способу життя в сучасному суспільстві / А. М. Ваколюк // Фіз. культура, спорт і реабілітація закладах освіти : зб. пр. – Рівне : РДГУ, 2016. – Вип. 7. – С. 32–39.

39. Ваколюк А.М. Теоретико-прикладні засади розвитку фізичної культури / А. М. Ваколюк // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. пр. : наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне : РДГУ, 2014. – Вип. 8(51). – С. 24–26.

40. Ваколюк А. М. Формування на уроках фізичної культури процесу навчання у загальноосвітніх школах України (50-80-ті рр. ХХ ст.) / А. М. Ваколюк // Наук. вісн. Миколаїв. нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки : зб. наук. пр. / за ред. проф. Анатолія Ситченка. – № 3 (54), верес. 2016. – Миколаїв : МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2016. – С. 286–289.

41. Васильев Е. П. Гибкость и ее развитие / Е. П. Васильев // Физ. культура в шк. – 1960. – № 7. – С. 50–51.

42. Васильков Г. А. КПД урока и его слагаемые / Г. А. Васильков // Физ. культура в шк. – 1988. – № 1. – С. 11 – 16.

43. Васильков Г. А. Планирование учебного процесса и методический багаж для его реализации / Г. А. Васильков // Физ. культура в шк. – 1990. – № 8. – С. 11–15.

44. Василюк В. Історія фізичної культури : навч. посіб. / В. Василюк ; М-во освіт і науки України ; Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – Рівне : Волин. обереги, 2015. – 308 с.

45. Васьков Ю. В. Навчальний предмет «Фізична культура» як основний засіб фізичного виховання в загальноосвітньому навчальному закладі [Електронний ресурс] / Ю. В. Васьков // Теорія та методика навчання та виховання. – 2012. – Вип. 31. – С. 24–32. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znrpkhnpu_ttmniv_2012_31_5. – Назва з екрана.
46. Васьков Ю. В. Раздел «Основы знаний» – I класс (шестилетки) / Ю. В. Васьков // Физ. культура в шк. – 1989. – № 9. – С. 18–21.
47. Васьков Ю. В. Раздел «Основы знаний» – IV классы / Ю. В. Васьков // Физ. культура в шк. – 1990. – № 4. – С. 15–18.
48. Васьков Ю. В. Раздел «Основы знаний» – V класс / Ю. В. Васьков // Физ. культура в шк. – 1990. – № 8. – С. 15–19.
49. Васьков Ю. В. Раздел «Основы знаний»: VII–VIII классы / Ю. В. Васьков // Физ. культура в шк. – 1991. – № 1. – С. 19–22.
50. Васьков Ю. В. Раздел «Основы знаний» – VIII класс / Ю. В. Васьков // Физ. культура в шк. – 1991. – № 5. – С. 20–25.
51. Васьков Ю. В. Теоретичні і методичні засади навчання фізичної культури учнів основної школи : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Юрій Вадимович Васьков ; наук. конс. О. В. Тимошенко ; М-во освіти і науки України, Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2013. – 40 с.
52. Вацеба О. Бібліографічний огляд дисертаційних досліджень з історії вітчизняної фізичної культури і спорту / Оксана Вацеба // Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – 2008. – Вип. 3. – С. 219–228. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlukbit_2008_3_17. – Назва з екрана.
53. Вербець В. В. Нові парадигми у формуванні ціннісних орієнтацій молоді / В. В. Вербець // Наукові записки / Нац. ун-т «Острозька акад.». – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька акад.», 2002. – Вип. 3. – С. 9–15.
54. Виданов Ф. А. Вопросы теории учебного предмета / Ф. А. Виданов // Совет. педагогика. – 1970. – № 1. – С. 100–106.
55. Викторов А. Всесоюзный форум передовых учителей /

А. Викторов // Физ. культура в шк. – 1985. – № 2. – С. 5–10.

56. Викторов А. Что сделано. Что предстоит сделать. К итогам Всесоюзной конференции «Совершенствование физического воспитания школьников» / А. Викторов // Физ. культура в шк. – 1981. – № 1. – С. 4–13.

57. Виленский М. Я. Физическое воспитание школьников: вопросы перестройки / М. Я Виленский, Е. Н. Литвинов // Физ. культура в шк. – 1990. – № 12. – С. 2–7.

58. Винничук О. Историко-педагогічні аспекти розвитку фізичної культури / О. Винничук. – Тернопіль : АСТОН, 2001. – 404 с.

59. Вільчковський Е. С. Наукові основи планування навчальної роботи з фізичної культури (методичний лист) / Е. Вільчковський ; М-во освіти Укр. РСР. – Київ : Рад. шк., 1975. – 46 с.

60. Всемерно развивать массовую физическую культуру и спорт // Физ. культура в шк. – 1979. – № 4. – С. 2–4.

61. Выдрин В. М. К вопросу определения понятий в теории физической культуры / В. М. Выдрин, Н. И. Пономарев, Б. В. Евстафьев, В. Д. Гончаров, Ю. М. Николаев // Теория и практика физ. культуры. – 1987. – № 2. – С. 23–25.

62. Гайл В. В. Теория эволюции учебного предмета «Физическая культура» в России и его реализация в школах Урала 1889–1932 гг. / В. В. Гайл ; Урал. гос. техн. ун-т – УПИ. – Екатеринбург : УГТУ–УПИ, 2006. – 189 с.

63. Геркан Л. В. О прогрессивных методах проведения уроков физической культуры / Л. В. Геркан // Физ. культура в шк. – 1963. – № 5. – С. 16–21.

64. Гладких Д. Г. История развития физической культуры : учеб. пособ. / Д. Г. Гладких, А. Д. Кудря, Л. И. Тимошенко, Т. И. Прокопенко. – Ставрополь, 2017. – 186 с.

65. Год новых свершений // Физ. культура в шк. – 1971. – № 1 – С. 2–3.

66. Голенко А. С. Соотношение компонентов физической нагрузки на уроках физической культуры / А. С. Голенко // Физ. культура в шк. – 1986. – № 6. – С. 20–21.
67. Голощапов Б. Р. История физической культуры и спорта : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Б. Р. Голощапов. – М. : Издат. центр «Академия», 2001. – 312 с.
68. Голубев В. П. К вопросу планирования учебного материала / В. П. Голубев // Физ. культура в шк. – 1960. – № 3. – С. 30–32.
69. Голубев В. П. О планировании уроков физической культуры в школе / В. П. Голубев // Физ. культура в шк. – 1963. – № 9. – С. 15–17.
70. Голубев В. П. Уроки физической культуры в IV четверти / В. П. Голубев // Физ. культура в шк. – 1962. – № 2. – С. 22–23.
71. Гольдрин А. Р. О применении подвижных игр для развития быстроты у школьников V–VI классов / А. Р. Гольдрин // Физ. культура в шк. – 1970. – № 5. – С. 14–15.
72. Гольдрин А. Р. Об использовании подвижных игр при обучении толканию ядра в VI–VIII классах / А. Р. Гольдрин // Физ. культура в шк. – 1970. – № 4. – С. 26–28.
73. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / Семен Гончаренко. – Рівне : Волин. обереги, 2011. – 519 с.
74. Гончаров Н. К. Перестройка советской школы / Н.К. Гончаров. – М. : Знание, 1959. – 45 с.
75. Горбунов В. В. Уроки здоровья – на свежий воздух / В. В. Горбунов // Физ. культура в шк. – 1984. – № 4. – С. 58–59.
76. Грантынь К. Х. Готовясь к уроку / К. Х. Грантынь, Г. Ф. Шитикова // Физ. культура в шк. – 1976. – № 2. – С. 9–11.
77. Грантынь К. Х. О направленности и содержании учебной работы по физическому воспитанию в школе / К. Х. Грантынь // Физ. культура в шк. – 1959. – № 5. – С. 7–11. Грантынь К. Х. Организация урока / К. Х. Грантынь, Г. Ф. Шитикова // Физ. культура в шк. – 1975. – № 1. – С. 11 – 14.

79. Грантынъ К. Х. Содержание и структура урока / К. Х. Грантынъ, Г. Ф. Шитикова // Физ. культура в шк. – 1974. – № 9. – С. 13–16.
80. Грантынъ К. Х. Требования к уроку / К. Х. Грантынъ, Г. Ф. Шитикова // Физ. культура в шк. – 1974. – № 11. – С. 13–16.
81. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття : навч. посіб. для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. ф-тів вищ. навч. закладів, вчителів / Я. Й. Грицак. – Київ : Генеза, 1996. – 360 с.
82. Грищенко М. С. Развитие общеобразовательной школы в Украинской ССР (1917–1967 гг.) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 730 / Грищенко Михаил Семенович ; Киев. гос. пед. ин-т им А.М. Горького. – Київ, 1969. – 80 с.
83. Губа В. П. Дифференцированный подход / В. П. Губа, Р. Н. Дорохов // Физ. культура в шк. – 1986. – № 6. – С. 9.
84. Гугин А. А. В начальной школе. Как проводить общеразвивающие упражнения / А. А. Гугин // Физ. культура в шк. – 1970. – № 1. – С. 30.
85. Гудков В. П. Недостатки и пути их устранения в физическом воспитании учащихся / В. П. Гудков, Г. Б. Мейксон // Физ. культура в шк. – 1959. – № 8. – С. 12–15. Гук Е. П. Профессионально-прикладная физическая подготовка на уроках. Девушки ІХ–Х класса / Е. П. Гук // Физ. культура в шк. – 1987. – № 3. – С. 22–24.
87. Гук Е. П. Профессионально-прикладная физическая подготовка. Юноши ІХ–Х классов / Е. П. Гук // Физ. культура в шк. – 1986. – № 10. – С. 21–23.
88. Гупан Н. М. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні / Н. М. Гупан. – Київ : Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2000. – 222 с.
89. Гусак Ш. З. Для вводной части. Комплексы общеразвивающих упражнений с набивными мячами для учеников ІV–Х классов / Ш. З. Гусак //

Физ. культура в шк. – 1971. – № 2. – С. 16–17.

90. Гусак Ш. З. Для вводной части. Комплексы упражнений для учеников IV–VIII классов / Ш. З. Гусак // Физ. культура в шк. – 1971. – № 3. – С. 14–15.

91. Девицкий Г. И. Дифференцированное обучение / Г. И. Девицкий // Физ. культура в шк. – 1976. – № 11. – С. 20–22.

92. Державна програма розвитку фізичної культури і спорту в Україні // Інформ. зб. М-ва освіти України. – 1996. – № 9. – С. 9–15.

93. Державний стандарт базової повної і середньої освіти // Інформ. зб. М-ва освіти і науки України (Спецвип.). – 2004. – № 1–2. – 64 с.

94. Державні вимоги до навчальних програм з фізичного виховання в системі освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0501-98>. – Заголовок з екрану.

95. Дешле С. А. Развитие быстроты у младших школьников / С. А. Дешле // Физ. культура в шк. – 1982. – № 11. – С. 21–24.

96. Дешле С. А. Развитие ловкости у младших школьников / С. А. Дешле, В. В. Черняев // Физ. культура в шк. – 1982. – № 8. – С. 26–29.

97. Дешле С. А. Развитие силовых способностей у учащихся I–III классов / С. А. Дешле // Физ. культура в шк. – 1982. – № 4. – С. 21–23.

98. Добринський В. С. Підвищення фізичної підготовки юних легкоатлетів за допомогою бар'єрних вправ / В. С. Добринський, Ж. С. Мудрик // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. – 2012. – № 4. – С. 422–425.

99. Довідник фізкультурного працівника / за ред. П. Ф. Савицького. – Київ : Здоров'я, 1971. – 255 с.

100. Документы планирования // Физ. культура в шк. – 1972. – № 8. – С. 23–24.

101. Должиков И. И. Планирование содержания учебной программы для IV–VIII классов / И. И. Должиков // Физ. культура в шк. – 1975. – № 7. – С. 13–15.

102. Должиков И. И. Планирование содержания учебной программы для учащихся IV–X классов. IV четверть / И. И. Должиков // Физ. культура в шк. – 1984. – № 2. – С. 13–21.

103. Должиков И. И. По новой программе. Планирование содержания учебной программы для учащихся IV–X классов. I четверть / И. И. Должиков // Физ. культура в шк. – 1983. – № 7. – С. 28–37.

104. Должиков И. И. По новой программе. Планирование содержания учебной программы для учащихся IV–X классов. II четверть / И. И. Должиков // Физ. культура в шк. – 1983. – № 8. – С. 17–25.

105. Должиков И. И. По новой программе. Планирование содержания учебной программы для учащихся IV–X классов. III четверть / И. И. Должиков // Физ. культура в шк. – 1983. – № 11. – С. 9–16.

106. Донченко Н. С. Эффективность занятий физической культурой при трех уроках в неделю / Н. С. Донченко // Физ. культура в шк. – 1959. – № 1. – С. 11–16.

107. Доскин В. А. Акселерация и физические нагрузки / В. А. Доскин, Э. Н. Меркин // Физ. культура в шк. – 1978. – № 11. – С. 51–53.

108. Дутчак М. В. Спорт для всіх в Україні: теорія та практика : монографія / М. В. Дутчак. – К. : Олімп. л-ра, 2009. – 280 с.

109. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремінь. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

110. Жданов Л. Н. Актуальные проблемы физического воспитания в школе / Л. Н. Жданов, В. И. Филиппович // Совет. педагогика. – М., 1962. – № 3. – С. 31–37.

111. Железняк Ю. Д. В новых условиях – новая учебная программа / Ю. Д. Железняк // Физ. культура в шк. – 1987. – № 10. – С. 29–33.

112. Железняк Ю. Д. О переходе на новую программу / Ю. Д. Железняк // Физ. культура в шк. – 1967. – № 5. – С. 18–22.

113. Железняк Ю. Д. Организационно-методические указания к программе для V–VIII классов / Ю. Д. Железняк // Физ. культура в шк. –

1964. – № 8. – С. 14–17.

114. Жигачев В. Г. Обсуждаем вопросы физической культуры в школе В. Г. Жигачев // Физ. культура в шк. – 1959. – № 7. – С. 5–7. Журавлев И. К. Дидактическая модель учебного предмета / И. К. Журавлев, Л. Я. Зорина // Новые исслед. в пед. науках. – М., 1979. – № 1 (33). – С. 27–45.

116. Журавлев И. К. Дидактические основы построения учебного предмета общеобразовательной школы / И. К. Журавлев. – М. : Просвещение, 1987. – 223 с.

117. Журавлев И. К. Представление об учебном предмете / И. К. Журавлев, Л. Я. Зорина // Теоретические основы содержания общего среднего образования / под ред. В. В. Краевского, И. Я. Лернера – М. : Педагогика, 1983. – 352 с.

118. Журавлев И. К. Состав содержания образования и учебный план / И. К. Журавлев, Л. Я. Зорина // Теоретические основы содержания общего среднего образования / под ред. В. В. Краевского, И. Я. Лернера. – М. : Просвещение, 1983. – С. 183–190.

119. Журавлев И. К. Учебный план и состав содержания образования / И. К. Журавлев // Вопросы конструирования содержания общего среднего образования : сб. науч. тр. / под ред. В. В. Краевского. – М.: НИИ ОП АПН СССР, 1980. – С. 36–47.

120. За успешный 1960/61 учебный год // Физ. культура в шк. – 1960. – № 8. – С. 2–7.

121. Завьялов Л. К. Систематизация теоретического материала учебной программы / Л. К. Завьялов // Физ. культура в шк. – 1981. – № 11. – С. 17–21.

122. Завьялов Л. К. Формы и методы изложения теоретического материала / Л. К. Завьялов // Физ. культура в шк. – 1982. – № 12. – С. 18–20.

123. Загальноосвітня школа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D>

0%BD%D1%8F_%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0. – Заголовок з екрану.

124. Зажжен огонь Московской Олимпиады–80 // Физ. культура в шк. – 1980. – № 7. – С. 2.

125. Зайцев В. И. Главные причины / В. И. Зайцев // Физ. культура в шк. – 1990. – № 12. – С. 8.

126. Закон об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР. – М. : Изд-во «Известие советским депутатам трудящихся СССР», 1958. – 30 с.

127. Закономерности развития двигательных качеств // Физ. культура в шк. – 1967. – № 9. – С. 16–17.

128. Зациорский В. М. Физические качества спортсмена / В. М. Зациорский. – М. : Физкультура и спорт, 1966. – 168 с.

129. Зеленов И. И. Об углубленной работе по разделам программы / И. И. Зеленов // Физ. культура в шк. – 1960. – № 5. – С. 7–9.

130. Зинченко В. А. Домашние задания в I–III классах / В. А. Зинченко // Физ. культура в шк. – 1984. – № 1. – С. 20–24.

131. Зорина Л. Я. Дидактические основы формирования системности знаний у старшеклассников / Л. Я. Зорина. – М., 1978. – 127 с.

132. Зубалій М. Д. Аналіз сутності і змісту поняття «фізичне виховання» / М. Д. Зубалій // Вісн. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнко. – 2008. – Вип. 1. – С. 30–35.

133. Зубалій М. Д. Історія лабораторії фізичного розвитку (1944–2004) / М. Д. Зубалій, Б. Ф. Ведмеденко, С. І. Жевага та ін. ; АПН України. Ін-т пробл. виховання. – Київ : Інтерлінк, 2004. – 38 с.

134. Иванов Л. В. Массовую физическую культуру и спорт – на новую ступень развития // Физ. культура в шк. – 1981. – № 12. – С. 4–8.

135. Иевлев И. А. Изготовление лыж / И. А. Иевлев, Н. Г. Меликов // Физ. культура в шк. – 1959. – № 10. – С. 47–48.

136. Изменения в программе на 1971/72 учебный год // Физ. культура

в шк. – 1971. – № 10. – С. 11–12.

137. Изменения и дополнения в программах по физической культуре на 1972/73 учебный год // Физ. культура в шк. – 1972. – № 7. – С. 12–14.

138. Изменения и дополнения в программе по физической культуре // Физ. культура в шк. – 1970. – № 7. – С. 19–20.

139. История физической культуры : учеб. для студентов учреждений высш. проф. образования / [С. Н. Комаров, К. А. Цатурова, Ю. Ф. Курамшин и др.] ; под ред. С. Н. Комарова. – М. : Издат. центр «Академия», 2013. – 240 с.

140. История физической культуры и спорта : учеб. для ин-тов физ. культуры / под ред. В. В. Столбова. – М. : Физкультура и спорт, 1975. – 359 с.

141. Итак, программа утверждена // Физ. культура в шк. – 1975. – № 4. – С. 9–12.

142. Кагальная М. В. Обеспечение педагогическими кадрами общеобразовательных школ УССР в первой половине 1950-х – первой половине 1960-х гг. / М. В. Кагальная // Вест. Моск. гос. обл. ун-та. – 2012. – № 5. – С. 74–79.

143. Калашников А. Г. О принципах построения новых учебных планов и программ / А. Г. Калашников // Политехн. обучение. – 1959. – № 3. – С. 8 – 15.

144. Каменцер М. Г. Авторитет предмета / М. Г. Каменцер // Физ. культура в шк. – 1971. – № 4 – С. 12–14.

145. Карпенчук С. Г. Філософія освіти : загальна теорія педагогіки : монографія / С. Г. Карпенчук. – Київ : Слово, 2013. – 688 с.

146. Карпушин Б. Факел надо зажечь. О сознательности обучения двигательным действиям / Б. Карпушин // Физ. культура в шк. – 1968. – № 3. – С. 5–7.

147. Карпушко Н. А. Историко-теоретический анализ школьных программ по физической культуре : учеб. пособие для фак. повышения квалификации ГЦОЛИФКа / Н. А. Карпушко ; Гос. центр. ин-т физ. культуры. – Москва : [б. и.], 1992. – 62 с.

148. Качашкин В. М. Возможность – в действительность / В. М. Качашкин, А. Н. Шифрин // Физ. культура в шк. – 1967. – № 1. – С. 22.
149. Качашкин В. М. Методика физического воспитания : [учеб. пособие для школ. пед. училищ] / Качашкин Виктор Михайлович. – М. : Просвещение, 1972. – 320 с.
150. Кашин М. П. Проблемы повышения качества обучения в общеобразовательной школе : докл. ... канд. пед. наук по совокупности работ / Кашин Михаил Петрович ; Акад. пед. наук СССР, Науч.-исслед. ин-т общего и политехн. образования. – М., 1968. – 26 с.
151. Керівні матеріали про школу / С. В. Бабич, В. О. Вікторов, С. П. Заволока. – Київ : Рад. шк., 1962. – 387 с.
152. Кіндрат В. К. Проблема патріотичного виховання студентів спеціальності «Фізичне виховання» / В. К. Кіндрат, Н. П. Кіндрат // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. – 2012. – № 2. – С. 59–66.
153. Книги по методике физического воспитания и школьной гигиены, выпускаемые издательством АПН в 1960 г. // Физ. культура в шк. – 1960. – № 2. – С. 51–52.
154. Когда раскрывается характер. О разделе «Подвижные игры» // Физ. культура в шк. – 1967. – № 12. – С. 10–13.
155. Козетов И. И. Оценочные нормативы по домашним заданиям / И. И. Козетов // Физ. культура в шк. – 1984. – № 4. – С. 16–20.
156. Козлов В. И. Реформа школы и научные проблемы физического воспитания / В. И. Козлов, Л. Е. Любомирский, Г. Б. Мейксон // Физ. культура в шк. – 1984. – № 9. – С. 2–6.
157. Кольчевская Л. Признавая «гигантское значение физкультуры» / Л. Кольчевская // Физ. культура в шк. – 1979. – № 8. – С. 8–12.
158. Комментарии к плану // Физ. культура в шк. – 1972. – № 8. – С. 21–22.
159. Коммуникация в современной науке / сост., ред. и вступ. ст.

Э. М. Мирского, В. Н. Садовского. – М. : Прогресс, 1976. – 438 с.

160. Комплексна програма фізичного виховання учнів 1–11 класів загальноосвітньої школи. – Київ : Рад. шк., 1988. – 60 с.

161. Комплексная программа физического воспитания учащихся I–XI классов общеобразовательной школы // Физ. культура в шк. – 1985. – № 6. – С. 19–32.

162. Комплексная программа физического воспитания учащихся I–XI классов общеобразовательной школы // Физ. культура в шк. – 1985. – № 7. – С. 30–35.

163. Комплексні програми середньої загальноосвітньої школи : «Фізична культура: 1–11 класи». – Київ : Освіта, 1993. – 52 с.

164. Кондаков М. И. Новое содержание образования и совершенствование учебного процесса / М. И. Кондаков. – М. : Знание, 1974. – 65 с.

165. Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012–2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/7789>. – Заголовок з екрану.

166. Королев Ф. Ф. Современный урок / Ф. Ф. Королев // Совет. педагогика. – 1965. – № 7. – С.12–15.

167. Корчагина Л. Б. Особенности занятий с девочками 9–16 лет / Л. Б. Корчагина // Физ. культура в шк. – 1976. – № 11. – С. 18–20.

168. Кравець В. Історія української та зарубіжної педагогіки : навч. посіб. для студентів навч. закл. та ун-тів / В. Кравець. – Тернопіль, 1994. – 359 с.

169. Краковяк Г. М. Физическое воспитание, трудовое обучение и здоровье школьников / Г. М. Краковяк // Физ. культура в шк. – 1961. – № 10. – С. 15–18.

170. Крук М. З. Шкільна фізична культура в Україні (20-30-ті рр. ХХ ст.): Навч.-метод. посіб. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 216с.

171. Крук М. З. Роль фізичного виховання у зміцненні здоров'я школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / М. З. Крук, А. З. Крук // Гуманізація педагогічної взаємодії у творчості Василя Сухомлинського : зб. наук. пр. / за аг. ред. проф. М. В. Левківського. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – С.110-114.

172. Кудрявцев Е. Диктуют физиологические закономерности. Последовательность распределения учебного материала на уроке физической культуры в старших классах / Е. Кудрявцев // Физ. культура в шк. – 1967. – № 7. – С. 10–11.

173. Кудрявцев Е. В. Длительность плюс интенсивность. О воспитании выносливости на уроках физической культуры в старших классах / Е. В. Кудрявцев // Физ. культура в шк. – 1967. – № 9. – С. 8–9.

174. Кузнецова З. И. Дискуссия завершена. Работа над новой программой продолжается / З. И. Кузнецова, В. С. Сергеев // Физ. культура в шк. – 1974. – № 8. – С. 28–35.

175. Кузнецова З. И. Дифференцированное обучение / З. И. Кузнецова // Физ. культура в шк. – 1973. – № 3. – С. 8–10.

176. Кузнецова З. И. Когда ученики – юноши и девушки : об особенностях учебного процесса в старших классах / З. И. Кузнецова // Физ. культура в шк. – 1970. – № 1. – С. 26–29.

177. Кузнецова З. И. О новой программе по физической культуре // Физ. культура в шк. – 1959. – № 8. – С. 6–12.

178. Кузнецова З. И. Теоретические сведения. Конкретизация содержания учебного материала программы / З. И. Кузнецова // Физ. культура в шк. – 1972. – № 1. – С. 6–8.

179. Кузнецова З. И. Что мы хотим / З. И. Кузнецова // Физ. культура в шк. – 1969. – № 8. – С. 6–10.

180. Кулик В. В. Про завдання фізкультурних організацій республіки по виконанню постанов ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР та постанови ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР «Про заходи по дальшому розвитку фізичної

культури і спорту / В. В. Кулик // Спорт. газ. – 1966. – № 137. – С. 2–4.

181. Кулинко Н. Ф. История и организация физической культуры и спорта : учеб. пособие для студентов пед. училищ / Н. Ф. Кулинко. – М. : Просвещение, 1982. – 223 с.

182. Кулинко Н. Ф. Развитие физической культуры в советской общеобразовательной школе (1959–1967 гг.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.734 – теория и методика воспитания и спорт. тренировки / Н. Ф. Кулинко. – М., 1970. – 25 с.

183. Кулинко Н.Ф. История физической культуры и спорта : учеб. пособие для студентов пед. вузов / Н. Ф. Кулинко. – Оренбург : Оренбург. кн. изд-во, 1997. – 374 с.

184. Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта / Л. Кун. – М. : Радуга, 1986. – 399 с.

185. Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта = Egyetemes testnevelés sporttörténet / Л. Кун ; под общ. ред. В. В. Столбова ; пер. с венгер. И. П. Абоимова. – М. : Радуга, 1982. – 399 с.

186. Кусеев З. В. Программа физической культуры / З. В. Кусеев // Физ. культура в шк. – 1973. – № 9. – С. 16–17.

187. Лернер И. Я. Учебный предмет, тема, урок / И. Я. Лернер. – М. : Знание, 1988. – 80 с.

188. Лесгафт П. Ф. Избранные труды / П. Ф. Лесгафт ; сост. И. Н. Решетень. – М. : Физкультура и спорт, 1987. – 359 с.

189. Литература по вопросам учета успеваемости на уроках физической культуры // Физ. культура в шк. – 1960. – № 1. – С. 59.

190. Лісова С. В. Якість освіти як основний пріоритет підготовки вчителя до змін в освітньому просторі / С. В. Лісова // Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 48-71.

191. Лобода С. М. Педагогічна преса 1920 – 1930 рр. як засіб формування суспільно-політичної свідомості [Електронний ресурс] /

С. М. Лобода. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/43_1/visnuk_25.pdf. – Заголовок з екрану.

192. Лобода С. М. Педагогічна творчість учителя на шпальтах вітчизняної преси ХХ: протистояння ідей : монографія / С. М. Лобода. – Луганськ : ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – 504 с.

193. Логвинов И. И. К теории построения учебного предмета // Совет. педагогика. – 1969. – № 3. – С. 91–100.

194. Лукьяненко В. П. Терминологическое обеспечение развития физической культуры в современном обществе : монография / В. П. Лукьяненко. – М. : Совет. спорт, 2008. – 168 с.

195. Лях В. И. Воспитание, а не только физическая подготовка / В. И. Лях, Г. Б. Мейксон // Физ. культура в шк. – 1991. – № 1. – С. 11.

196. Макаров А. Н. Замечания к разделу «Легкая атлетика» проекта программы / А. Н. Макаров // Физ. культура в шк. – 1960. – № 1. – С. 15–17.

197. Малая энциклопедия «Физкультура и спорт» / пер. с нем. – М. : Радуга, 1982. – 376 с.

198. Маленкова Л. Девочки, мальчики / Л. Маленкова // Физ. культура в шк. – 1973. – № 9. – С. 14–16.

199. Марусинець М. М. Рефлексія як засіб інноваційної діяльності вчителя [Текст] / М. М. Марусинець // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки : Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 43 (67). – С. 241–246

200. Матвеев А. П. Определение объема беговых нагрузок для девочек младшего возраста / А. П. Матвеев, Доан Тхи Ми // Физ. культура в шк. – 1985. – № 8. – С. 12–13.

201. Матвеев А. П. Особенности развития физических качеств у школьников IV и V классов на уроках физической культуры /

А. П. Матвеев // Физ. культура в шк. – 1982. – № 5. – С. 24–25.

202. Матвеев А. П. С учетом полового созревания / А. П. Матвеев // Физ. культура в шк. – 1986. – № 12. – С. 5–7.

203. Матвеев А. П. Теоретико-методологические основы формирования учебного предмета «Физическая культура» в общеобразовательной школе : дис. в виде науч. докл. ... д-ра пед. наук / А. П. Матвеев. – М., 1997. – 73 с.

204. Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры / Л. П. Матвеев. – М. : Физкультура и спорт, 1991. – 543 с.

205. Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры / Л. П. Матвеев. – М. : ФиС, 1976. – 255 с.

206. Межуев В. Б. Домашние задания – конкретный опыт / В. Б. Межуев // Физ. культура в шк. – 1983. – № 8. – С. 37.

207. Мейксон Г. Б. Домашние задания: задачи, требования, контроль / Г. Б. Мейксон, В. Н. Шаулин // Физ. культура в шк. – 1986. – № 12. – С. 9–24.

208. Мейксон Г. Задача задач: о постановке учеб.-восп. задач в V классе / Г. Мейксон // Физ. культура в шк. – 1969. – № 1. – С. 8–11.

209. Мейксон Г. Б. Занятие пятое. Тема «Обучение школьников самостоятельным занятиям физическими упражнениями» / Г. Б. Мейксон, М. С. Зверев // Физ. культура в шк. – 1976. – № 12. – С. 9–12.

210. Мейксон Г. Б. Контроль за формированием навыков и умений самостоятельных занятий. VII–X классы / Г. Б. Мейксон, В. Н. Шаулин // Физ. культура в шк. – 1985. – № 5. – С. 20–24.

211. Мейксон Г. Б. Навыки и умения самостоятельных занятий / Г. Б. Мейксон, В. Н. Шаулин // Физ. культура в шк. – 1984. – № 6. – С. 19–23.

212. Мейксон Г. Б. Не стоять, но и не спешить. Об основных условиях прочного обучения на уроке физической культуры / Г. Б. Мейксон // Физ. культура в шк. – 1967. – № 1. – С. 8–10.

213. Мейксон Г. Б. Ответы на вопросы по новой программе / Г. Б. Мейксон, В. Н. Шаулин // Физ. культура в шк. – 1984. – № 1. – С. 15–19.

214. Мейксон Г. Б. Формирование навыков и умений самостоятельных занятий. IV–VI классы / Г. Б. Мейксон, В. Н. Шаулин // Физ. культура в шк. – 1985. – № 1. – С. 18–23.
215. Методическое руководство для работы по комплексной программе физического воспитания учащихся I–XI классов // Физ. культура в шк. – 1986. – № 2. – С. 27–33.
216. Методическое руководство для работы по комплексной программе физического воспитания учащихся I–XI классов // Физ. культура в шк. – 1986. – № 3. – С. 33–39.
217. Методичні рекомендації щодо організації та змісту викладання фізичної культури в основній і старшій школі у 2016/2017 навчальному році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.академія.com.ua/wp-content/uploads/2016/07/met-рек-fiz-kult-1-.pdf>. – Заголовок з екрану.
218. Михайлова М. Н. Физическое воспитание школьников / М. Н. Михайлова. – М. : Просвещение, 1968. – 8 с.
219. Мозонсон Э. И. Содержание образования в средней школе / Э. И. Мозонсон // Совет. педагогика. – 1961. – № 10. – С. 30–39.
220. Моматюк К. Ф. Стране нужны крепкие, здоровые люди / К. Ф. Моматюк // Физ. культура в шк. – 1985. – № 3. – С. 2–4.
221. Москаленко Н. В. Фізичне виховання молодших школярів : монографія / Н. В. Москаленко. – Дніпропетровськ : Вид-во «Інновація», 2007. – 252 с.
222. На уровень новых требований и задач // Физ. культура в шк. – 1958. – № 12. – С. 23–27.
223. Навчальна програма з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів (10–11 класи). Рівень стандарту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/contentD1%82%D0%B0/fizk-st.pdf>. – Заголовок з екрану.
224. Нагорный В. Э. Насущные вопросы физического воспитания учащихся / В. Э. Нагорный // Физ. культура в шк. – 1962. – № 2. – С. 7.

225. Нагорный В. Э. О значении всестороннего физического развития в подготовке юных спортсменов / В. Э. Нагорный // Физ. культура в шк. – 1959. – № 1. – С. 6–10.
226. Нагорный В. Э. Укреплять связь между спортивной и трудовой подготовкой школьников / В. Э. Нагорный // Физ. культура в шк. – 1960. – № 12. – С. 19–22.
227. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965) / М. С. Грищенко. – Київ : Рад. шк., 1966. – 260 с.
228. Наука и учебный предмет : вступ. ст. // Совет. педагогика. – 1965. – № 7. – С. 3–25.
229. Наша спортивная база // Физ. культура в шк. – 1969. – № 10. – С. 24–26.
230. Новикова А.Д. Теория физического воспитания / отв. ред. Л. П. Матвеев. – М. : Физкультура и спорт, 1959. – 390 с.
231. Новые книги по физической культуре и спорту // Физ. культура в шк. – 1959. – № 5. – С. 55–56.
232. О мерах дальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы : Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 10 ноября 1966 г. // Собрание постановлений Правительства Союза Советских Социалистических Республик. – 1966. – № 23. – С. 205–212.
233. О мерах по дальнейшему развитию физической культуры и спорта : Постановление Центрального Комитета КПСС и Совета Министров СССР от 11 авг. 1966 г. // Вопросы идеологической работы КПСС : сб. док. (1965–1973 гг.). – М. : Политиздат, 1973. – С. 396–399.
234. О сущности физкультурного образования, его цели и содержания // Физ. культура в шк. – 1970. – №1. – С.4–8.
235. Организация физического воспитания в школах Министерства просвещения РСФСР в 1960/61 учебном году // Физ. культура в шк. – 1960. – № 11. – С. 26–27. Осадчук В. А. Нужен ориентир: определение физической

подготовленности школьников / В. А. Осадчук, Я. Р. Розенфельд, З. И. Кузнецова // Физ. культура в шк. – 1967. – № 9. – С. 10–14.

237. Основы теории і методики фізичного виховання : посіб. для студентів ф-тів фіз. виховання пед. ін-тів / за ред. М. Є. Догадіна. – Київ : Рад. шк., 1967. – 288 с.

238. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР, 1961 – 1986 гг. / [отв. ред. Ф. Г. Паначин и др.] ; АПН СССР, НИИ общ. педагогики. – М. : Педагогика, 1987. – 414 с.

239. Очерки по теории физической культуры : труды ученых соц. стран / сост. и общ. ред. Л. П. Матвеев. – М. : Физкультура и спорт, 1984. – 248 с.

240. Педагогика : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / под ред. Ю. К. Бабанского. – Москва : Просвещение, 1983. – 608 с.

241. Педагогическая психология: учебник / под ред. Н. Б. Евтуха, Ю. В. Пелеха, М. С. Яницького. – Ровно : Фирма «Асоль», 2014. – 287с.

242. Педагогическая энциклопедия / [под. ред. И. А. Каирова]. – М. : Совет. энцикл., 1964. – Т. 1: А–Е. – 832 с.

243. Педагогическая энциклопедия / [под. ред. И. А. Каирова]. – М. : Совет. энцикл., 1965. – Т. 2: Ж–М. – 911 с.

244. Педагогическая энциклопедия / [под. ред. И. А. Каирова]. – М. : Совет. энцикл., 1966. – Т. 3: Н–См. – 879 с.

245. Педагогическая энциклопедия / [под. ред. И. А. Каирова]. – М. : Совет. энцикл., 1968. – Т. 4: Сн–Я. – 912 с.

246. Педагогический словарь : в 2-х т. Т. 1 : А–Н / гл. ред. И. А. Каиров. – М., 1960. – 774 с.

247. Педагогический словарь : в 2-х т. Т. 2 : О–Я / гл. ред. И. А. Каиров. – М., 1960. – 766 с.

248. Пельменев В. К. История физической культуры : учеб. пособие / В. К. Пельменев, Е. В. Конеева ; Калинингр. ун-т. – Калининград, 2000. – 186 с.

249. Періодичні видання УРСР, 1951–1960 : бібліогр. довід. – Харків : РВВ Кн. палати УРСР, 1965. – 182 с.
250. Періодичні видання УРСР, 1961–1975 : бібліогр. довід. – Харків : РВВ Кн. палати УРСР, 1984. – 323 с.
251. Періодичні видання УРСР, 1976–1980 : бібліогр. довід. – Харків : РВВ Кн. палати УРСР, 1988. – 237 с.
252. Петренко О. Б. Гендерний вимір шкільної освіти в Україні (XX століття) : монографія / О. Б. Петренко. – Рівне : Вид. Олег Зень, 2010. – 530 с.
253. Петренко О. Б. Особливості гендерної освітньої політики радянської держави у період «хрущовської відлиги» (1954 – 1964 рр.) / О. Б. Петренко // Пед. науки : зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 59. – С. 15–25.
254. Петренко О. Б. Проблема періодизації розвитку гендерних підходів до вітчизняної освіти й виховання у радянський період / О. Б. Петренко // Іст.-пед. альм. – Київ : Міленіум, 2001. – № 1. – С. 16–20.
255. Пироженко Л. Підходи до диференціації змісту загальної середньої освіти у середині – першій половині 60-х – початку 70-х рр. / Л. Пироженко // Молодь і ринок. – Дрогобич, 2010. – № 3 (62). – С. 33–37.
256. Пироженко Л. В. Диференціація змісту навчального предмета у 60–70-х рр. XX ст. [Електронний ресурс] / Л. В. Пироженко // Наук. пр. [Чорномор. держ. ун-ту ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Педагогіка. – 2014. – Т. 246, вип. 234. – С. 133–136. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduped_2014_246_234_28 с.134. – Заголовок з екрану.
257. Пироженко Л. В. Диференціація змісту шкільної освіти у 70-х рр. XX ст. [Електронний ресурс] / Л. В. Пироженко // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. – 2015. – Вип. 1. – С. 50–53. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2015_1_12. – Заголовок з екрану.
258. Пироженко Л. В. Реформування змісту загальної середньої освіти у вітчизняній педагогіці 1964–1984 рр. : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 –

теорія та історія педагогіки / Пироженко Лідія Володимирівна. – Київ : [б. в.], 2014. – 488 с.

259. Положение о проведении контрольных соревнований по физической подготовке учащихся общеобразовательных школ // Физ. культура в шк. – 1989. – № 1. – С. 5–8.

260. Положение о проведении контрольных соревнований по физической подготовке учащихся общеобразовательных школ // Физ. культура в шк. – 1990. – № 1. – С. 5–8.

261. Положение о физическом воспитании школьников // Физ. культура в шк. – 1971. – № 2. – С. 37–39.

262. Положення «Про організацію фізичного виховання і масового спорту в дошкільних, загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0909-05>. – Заголовок з екрану.

263. Поляков М. И. Самостоятельные занятия физическими упражнениями / М. И. Поляков // Физ. культура в шк. – 1976. – № 10. – С. 21.

264. Постановление Центрального Комитета КПСС и Совета Министров СССР от 11 августа 1966 г. // Вопросы идеологической работы КПСС : сб. док. (1965–1973 гг.). – М. : Политиздат, 1973. – С. 396–399.

265. Претворяя в жизнь решения XXVI съезда КПСС // Физ. культура в шк. – 1982. – № 1. – С. 2–5.

266. Примерный объем знаний и навыков школьников различных возрастных групп по вопросам гигиены и охраны здоровья : метод. рек. – М. : Центр науч.-исслед. ин-т санитарного просвещения М-ва здравоохранения СССР, 1978. – 64 с.

267. Приступа Є. Н. Інклюзивне фізичне виховання школярів 1–3 груп здоров'я / Приступа Є. Н., Петришин Ю. В., Боднар І. Р. // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2013. – № 1. – С. 62–67.

268. Приступа Є. Н. Первинний аналіз причин летальних випадків під час уроків фізичного виховання / Приступа Євген, Вовканич Андрій, Петришин Юрій // // Фізична активність, здоров'я і спорт. – 2015. – № 3(21). – С. 18–27.

269. Присяжнюк К. Ф. Новий етап в розвитку радянської школи на Україні / К. Ф. Присяжнюк. – Київ : Рад. шк., 1966. – 155 с.

270. Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.1999 № 651–XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14>. – Заголовок з екрану.

271. Про затвердження Державної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2007–2011 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1594-2006-%D0%BF>. – Заголовок з екрану.

272. Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року : Проект постанови Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/23246>. – Заголовок з екрану.

273. Про затвердження Міжгалузевої комплексної програми «Здоров'я нації» на 2002–2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/14-2002-%D0%BF>. – Заголовок з екрану.

274. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні // Керівні матеріали про школу / [упоряд.: В. Бабич, В. Вікторов, С. Заволока]. – Київ : Рад. шк., 1962. – С. 158–170.

275. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР : Закон УРСР. – Київ : Рад. шк., 1959. – 26 с.

276. Про керівництво фізичною культурою і спортом в країні : Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 9 січня 1959 року // 3б. наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР. – 1959. – № 1. – С. 23–27.

277. Про Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1148/200>. – Заголовок з екрану.

278. Про Національну доктрину розвитку фізичної культури та спорту : указ Президента України від 20.11.2005 р. №42/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1148/2004>. – Заголовок з екрана.

279. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: указ Президента України від 25 черв. 2013 р. №344/2013 [Електронний ресурс]. – Електрон. текст. дані. – Київ, [2013]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html>. – Заголовок з екрана.

280. Про освіту : Закон України (1991, зі змінами 1992-2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>. – Заголовок з екрана.

281. Про планування сітки шкіл Української РСР на 1965–1966 навчальний рік : інструктивні вказівки // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1965. – № 8. – С. 7–12.

282. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки : Указ президента України від 13.10.2015 № 580–2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>. – Заголовок з екрану.

283. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року : розпорядження кабінету міністрів України від 9 грудня 2015 р. № 1320-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1320-2015-%D1%80>– Заголовок з екрану.

284. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24.12.1993 р. № 3808–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>. – Заголовок з екрану.

285. Програма з фізичної культури для учнів загальноосвітніх шкіл /

укл. В. Г. Ареф'єв, Л. М. Белоус, Г. В. Воробей та ін. – Київ, 1992. – 36 с.

286. Программы восьмилетней школы. Физическая культура. 1–3 классы. – Киев : Рад. шк., 1972. – 52 с.

287. Програми восьмирічної школи. Фізична культура. 1–3 класи. – Київ : Рад. шк., 1972. – 52 с.

288. Програми восьмирічної школи. Фізична культура. 4–8 класи. – Київ : Рад. шк., 1976. – 96 с.

289. Програми для середньої школи. Фізична культура. 9–10 класи. – Київ : Рад. шк., 1976. – 56 с.

290. Програми середньої школи на 1959–1960 н. р., фізична культура (5–11 класи). – Київ : Рад. шк., 1959. – 102 с.

291. Программа для IV класса. Основной материал // Физ. культура в шк. – 1970. – № 3. – С. 26–27.

292. Программа по физической культуре (IX–XI классы) // Физ. культура в шк. – 1961. – № 12. – С. 35–42.

293. Программа по физической культуре (IX–XI классы) // Физ. культура в шк. – 1961. – № 11. – С. 21–26.

294. Программа средней школы по физической культуре // Физ. культура в шк. – 1967. – № 2. – С. 23–46.

295. Программы восьмилетней школы. Физическая культура. 1–3 классы. – Киев : Рад. шк., 1972. – 52 с.

296. Программы для средней школы. Физическая культура, 9–10 классы. – Киев : Рад. шк., 1974. – 56 с.

297. Программы средней общеобразовательной школы. Физическая культура. 4–8 классы. – Киев : Рад. шк., 1979. – 95 с.

298. Продолжаем разговор о постановке учебно-педагогических задач // Физ. культура в шк. – 1969. – № 7. – С. 20–23.

299. Проект тематического перспективного плана Учпедгиза по физическому воспитанию // Физ. культура в шк. – 1960. – № 2. – С. 50–51.

300. Пронин С. А. Библиографический указатель статей журнала «Физическая культура в школе» (1958–2007 гг.) / С. А. Пронин, О. Н. Титорова, Н. А. Карпушко. – Санкт-Петербург : Олимп-СПб, 2008. – 399 с.
301. Простейший бассейн // Физ. культура в шк. – 1975. – № 6. – С. 44.
302. Рандрюйт А. Л. Домашние задания по физической культуре / А. Л. Рандрюйт // Физ. культура в шк. – 1984. – № 8. – С. 29–31.
303. Рекомендации Всесоюзного совещания по развитию массовой физической культуры в общеобразовательных школах и реализации комплексной программы физического воспитания учащихся // Физ. культура в шк. – 1987. – № 2. – С. 17–21.
304. Рекомендации Всесоюзного совещания по развитию массовой физической культуры в общеобразовательных школах и реализации комплексной программы физического воспитания учащихся // Физ. культура в шк. – 1987. – № 10. – С. 29–33.
305. Реформа школы и научные проблемы физического воспитания // ФК. – 1984. – № 9. – С. 2–6.
306. Родигин Б. Планирование и учет работы по физическому воспитанию в школе / Б. Родигин. – Л. : Учпедгиз. Ленингр. отд-ние, 1959. – 116 с.
307. Родигин Б. И. Замечания к проекту программ по физической культуре для V–VIII классов / Б. И. Родигин // Физ. культура в шк. – 1959. – № 11. – С. 16–18.
308. Романова З. Г. Серьезнее поставить физическое воспитание школьников / З. Г. Романова // Физ. культура в шк. – 1959. – № 3. – С. 8–11.
309. Роцін І. Г. Теорія і практика загальної фізичної підготовки старшокласників загальноосвітніх шкіл України (1932–2011 рр.) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / Роцін Ігор Геннадійович; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2016. – 390 с.

310. Рубан В. П. О взаимосвязи физического воспитания с трудовой деятельностью школьников / В. П. Рубан // Физ. культура в шк. – 1962. – № 12. – С. 4–5.
311. Рудик П. Показатели физической подготовленности школьников / П. Рудик // Физ. культура в шк. – 1967. – № 6. – С. 6–7.
312. Сатиров Г. Не средство наказания / Г. Сатиров // Физ. культура в шк. – 1973. – № 9. – С. 7–8.
313. Сатиров Г. Об авторитете предмета / Г. Сатиров // Физ. культура в шк. – 1972. – № 1 – С. 18–20.
314. Сатиров Г. «Чему?» и «Чем?» / Г. Сатиров // Физ. культура в шк. – 1971. – № 4. – С. 8–12.
315. Сатинова Г. О сущности физкультурного образования, его цели и содержания журнал / Г. Сатинова // Физ. культура в шк. – 1970. – № 1. – С. 4–8.
316. Сборник инструктивно-методических материалов по физическому воспитанию : пособие для учителя / сост. В. П. Богословський. – М. : Просвещение, 1984. – 144 с.
317. Сворака С. Д. Загальноосвітня школа західноукраїнського регіону в контексті суспільнополітичного життя другої половини 40-х – першої половини 60-х років ХХ століття : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Сворака Степан Дмитрович ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – Київ, 1999. – 34 с.
318. Серопегин И. М. Физиологические основы физического воспитания / В. М. Касьянов // Физ. культура в шк. – 1959. – № 5. – С. 54.
319. Серопегин И. М. Физическая культура и спорт в свете данных возрастной физиологии // Физ. культура в шк. – 1960. – № 11. – С. 55–57
320. Совершенствование содержания образования в школе / под ред. И. Д. Зверева, М. П. Кашина. – М. : Педагогика, 1985. – 128 с.
321. Советская система физического воспитания / глав. ред. Г. И. Кукушкин. – М. : Физкультура и спорт, 1975. – 558 с.

322. Советская школа на современном этапе: некоторые итоги перестройки школы в период от XX до XXII съезда КПСС / под ред. И. А. Каирова. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 287 с.
323. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3 е изд. – М. : Совет. энцикл., 1984. – 1600 с.
324. Сонькин В. Д. Физиологическая оценка нагрузки при развитии физических качеств школьников / В. Д. Сонькин // Физ. культура в шк. – 1986. – № 2. – С. 35–39.
325. Союз спортивных обществ и организаций СССР // Физ. культура в шк. – 1959. – № 8. – С. 1–5.
326. Столяров В. И. К вопросу о теории физической культуры (методологический анализ) / В. И. Столяров // Теория и практика физ. культуры. – 1987. – № 2. – С. 39–44.
327. Струмилин М. Эффективность образования в СССР / М. Струмилин // Нар. образование. – 1962. – № 6. – С. 4–12.
328. Суник А. Б. Очерки отечественной историографии истории физической культуры и спорта / А. Б. Суник. – М. : Совет. спорт, 2010. – 616 с.
329. Суник А. Б. Становление и развитие в СССР истории физической культуры как науки (1917 – середина 80–х годов) : дис. ... д-ра пед. наук / А. Б. Суник. – М., 1988. – 568 с.
330. Сутула В. Системоутворювальна функція фізичної культури [Електронний ресурс] / В. О. Сутула // Слобожан. наук.-спортив. вісн. – 2014. – № 1. – С. 118–121. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/snsv_2014_1_24. – Заголовок з екрану.
331. Сутула В. Фізична культура: передумови теорії / В. Сутула // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2016. – № 3. – С. 60–65.
332. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – Київ : АПН, 2003. – 68 с.
333. Сухомлинська О. В. Педагогічний ідеал крізь призму теорій

моралі / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2008. – № 1. – С. 12–18.

334. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О. В. Сухомлинська // Розвиток пед. і психол. наук в Україні 1992–2002 : зб. наук. пр. – Харків : ОВС, 2002. – Ч. 1. – С. 37–54.

335. Теннов В. П. Спортивная табель о рангах, ее прошлое и настоящее / В. П. Теннов // Физ. культура в шк. – 1974. – № 7. – С. 55–59.

336. Теорія та методика фізичного виховання / під ред. Т. Ю. Круцевіч. – Київ : Олімп. літ. – 2008. – Т. 2. – 367 с.

337. Трофим'як Б. Є. Фізична культура і спорт в Українській РСР / Б. Є. Трофим'як. – Львів : Вища шк., 1987. – 160 с.

338. Трошенко В. И. Назревший вопрос / В. И. Трошенко // Физ. культура в шк. – 1959. – № 10. – С. 2–4. Трубникова Н. В. Развитие выносливости у девушек / Н. В. Трубникова, З. И. Кузнецова // Физ. культура в шк. – 1986. – № 10. – С. 8–9.

340. Тургель Б. С. Агитация и пропаганда физической культуры в школе / Б. С. Тургель // Физ. культура в шк. – 1962. – № 9. – С. 50–53.

341. Україна спортивна 2008–2010 роки : інформ. довід. / Т. А. Федюшина, З. С. Осіпова, Л. В. Лященко [та ін.] ; за ред. Н. Д. Уманець. – Київ : М-во України у справах сім'ї, молоді та спорту, 2011. – 400 с.

342. Україна спортивна 2010–2011 роки : інформ. довід. / Т. А. Федюшина, З. С. Осіпова, Л. В. Лященко [та ін.] ; за ред. Н. Д. Уманець. – Київ : Держ. служба молоді та спорту України, 2012. – 206 с.

343. Улучшить физическое воспитание учащихся школ // Физ. культура в шк. – 1964. – № 5. – С. 2–6.

344. Улучшить физическое воспитание школьников // Физ. культура в шк. – 1970. – № 2. – С. 6–8.

345. Ульянов В. А. Мастера советуют. Баскетбол. Первые шаги В. А. Ульянов // Физ. культура в шк. – 1990. – № 1. – С. 37–40.

346. Уманець Н. Д. Україна спортивна 2011–2012 роки : інформ. довід. / Н. Д. Уманець, З. С. Осіпова ; за ред. Н. Д. Уманець. – Київ : Держ. служба молоді та спорту України, 2013. – 227 с.
347. Федоров К. П. О схеме и структуре урока физической культуры / К. П. Федоров // Физ. культура в шк. – 1962. – № 8. – С. 19–21.
348. Физическая культура и спорт в общеобразовательной школе : пособие для учителя / [В. П. Богословский, М. Н. Давыденко, В. И. Дробышев и др.] ; под ред. М. Д. Рипы. – М. : Просвещение, 1985. – 96 с.
349. Физическая культура и спорт в СССР / ред.-сост. Ф. И. Самоуков, В. В. Столбов, Н. И. Торопов. – М. : Физкультура и спорт, 1967. – С. 48.
350. Физическая культура как средство трудового воспитания // Физ. культура в шк. – 1962. – № 2. – С. 7–12.
351. Филиппович В. III Всесоюзная конференция по физическому воспитанию детей и подростков / В. Филиппович // Совет. педагогика. – 1966. – № 11. – С. 154–155.
352. Филиппович В. И. Больше внимания физическому развитию школьников / В. Филиппович // Физ. культура в шк. – 1959. – № 12. – С. 14–15. Фізична культура 1–4 класи / М. Д. Зубалій, В. В. Деревянко та ін. – Харків : Ранок, 2006. – 128 с.
354. Філь С. М. Історія фізичної культури : навч. посіб. для студентів вищ. фізкультур. навч. закладів / С. М. Філь, О. М. Худолій, Г. В. Малка. – Харків : ОВС, 2003. – 160 с.
355. Фокин Ф. Т. Начало. Планирование учебного материала по новой программе : из опыта работы Моск. город. ин-та усовершенствования учителей / Ф. Т. Фокин // Физ. культура в шк. – 1967. – № 8. – С. 22–25.
356. Хан А. Н. О структуре урока физкультуры / А. Н. Хан // Физ. культура в шк. – 1962. – № 2. – С. 18–21.
357. Хан А. Н. О типах уроков физической культуры / А. Н. Хан // Физ. культура в шк. – 1962. – № 1. – С. 20–23.

358. Хасбулатова О. А. Российская гендерная политика в XX столетии: мифы и реалии / О. А. Хасбулатова. – Иваново : Иван. гос. ун-т, 2005. – 372 с.
359. Хитарян М. Г. Роль физического воспитания в подготовке школьников к труду / М. Г. Хитарян // Физ. культура в шк. – 1962. – № 2. – С. 12–17.
360. Худолеева О. В. Домашние задания / О. В. Худолеева // Физ. культура в шк. – 1985. – № 7. – С. 24–27.
361. Худолеева О. В. Домашние задания / О. В. Худолеева // Физ. культура в шк. – 1986. – № 4. – С. 20–25.
362. Цільова комплексна програма «Фізичне виховання – здоров'я нації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/963%D0%B0/98>. – Заголовок з екрану.
363. Цьось А. В. Розвиток фізичного виховання на території України з найдавніших часів до початку XIX ст. [Текст] : дис... д-ра наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.02 / Анатолій Васильович Цьось; Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2005. – 427
364. Черевков М. А. О перестройке учебно-воспитательной работы по физической культуре в школах / М. А. Черевков // Физ. культура в шк. – 1959. – № 1. – С. 2–6.
365. Чернов А. И. Учет успеваемости по физкультуре / А. И. Чернов // Физ. культура в шк. – 1959. – № 11. – С. 58–59.
366. Черняев В. В. Обучение приемам игры в футбол. V–VI классы / В. В. Черняев // Физ. культура в шк. – 1984. – № 4. – С. 25–28.
367. Черняев В. В. Футбол – в учебной программе / В. В. Черняев // Физ. культура в шк. – 1984. – № 3. – С. 13–18.
368. Черняев В. В. Футбол. VII–VIII классы / В. В. Черняев // Физ. культура в шк. – 1984. – № 9. – С. 27–30.
369. Чижов П. И. Немного о домашних заданиях / П. И. Чижов // Физ. культура в шк. – 1984. – № 6. – С. 28.

370. Шандригось В. Аналіз змісту програм з фізичного виховання в загальноосвітніх школах та можливості його удосконалення / В. Шандригось // Фізичне виховання в школі. – 2004. – №2. – С. 28 – 31.
371. Шаханова А. В. Учитывая возрастные особенности / А. В. Шаханова, И. И. Чвань // Физ. культура в шк. – 1984. – № 12. – С. 12–13.
372. Шитикова Г. Ф. Педагогический контроль за уроками физической культуры / Г. Ф. Шитикова // Физ. культура в шк. – 1981. – № 10. – С. 21–25.
373. Шитикова Г. Ф. Педагогический контроль за уроками физической культуры / Г. Ф. Шитикова // Физ. культура в шк. – 1981. – № 12. – С. 26–30.
374. Шитикова Г. Ф. Педагогическое наблюдение и анализ урока / Г. Ф. Шитикова // Физ. культура в шк. – 1982. – № 1. – С. 13–16.
375. Шифрин А. Н. Перспективное планирование учебной работы / А. Н. Шифрин // Физ. культура в шк. – 1964. – № 3. – С. 29–33.
376. Шифрин А. Н. С виденьем цели: предложения по планированию учебного материала / А. Н. Шифрин // Физ. культура в шк. – 1968. – № 6. – С. 28–32.
377. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів : [підруч. для ВНЗ фіз. виховання і спорту] : у 2-х ч. Ч. 1 / Б. М. Шиян. – Тернопіль : Богдан, 2001. – 272 с.
378. Школа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0>. – Заголовок з екрана.
379. Шлемин А. По частям : о системе учебных заданий для овладения двигательными действиями / А. Шлемин // Физ. культура в шк. – 1968. – № 10. – С. 23–24.
380. Штегер Е. В. Контроль та керівництво фізичним вихованням учнів у школі : на допомогу керівним працівникам народної освіти / Е. В. Штегер. – Ровно : Ровен. обл. вид-во, 1958. – 22 с.
381. Штыкало Ф. Е. Новые планы – новые задачи / Ф. Е. Штыкало //

Физ. культура в шк. – 1981. – № 5. – С. 2–6.

382. Штыкало Ф. Е. О дальнейшем совершенствовании физического воспитания школьников / Ф. Е. Штыкало // Физ. культура в шк. – 1980. – № 12. – С. 2–7.

383. Штыкало Ф. Е. О задачах органов народного образования по дальнейшему развитию массовой физической культуры и спорта среди школьников / Ф. Е. Штыкало // Физ. культура в шк. – 1979. – № 8. – С. 2–7.

384. Штыкало Ф. Е. Предстоит немало потрудиться / Ф. Е. Штыкало // Физ. культура в шк. – 1984. – № 1. – С. 2–6.

385. Шугаева Л. М. Уявлення про минуле і зв'язок часів в історичній свідомості / Л. М. Шугаева // Панорама політологічних студій. Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – 2014. – № 12. – С. 172–174.

386. Энциклопедический словарь по физической культуре и спорту : в 3-х т. Т. 3: Сабля – яхт-клуб / [под. ред. Г. И. Кукушкина] . – М. : Физкультура и спорт, 1963. – 454 с.

387. Яковлев В. Г. Альпинисты. Описание подвижных игр, включенных в учебную программу для III класса / В. Г. Яковлев // Физ. культура в шк. – 1970. – № 9. – С. 29.

388. Яковлев В. Г. Метко в цель. Описание подвижных игр, включенных в учебную программу для 1 класса / В. Г. Яковлев // Физ. культура в шк. – 1970. – № 9. – С. 11.

389. Яковлев В. Г. Подвижные игры / В. Г. Яковлев // Физ. культура в шк. – 1970. – № 11. – С. 15.

390. Яковлев В. Г. Подвижные игры для IV класса (по программе) / В. Г. Яковлев // Физ. культура в шк. – 1970. – № 8. – С. 25.

391. Яковлев В. Г. Снайперы. Подвижные игры для IV класса (по программе) / В. Г. Яковлев // Физ. культура в шк. – 1970. – № 10. – С. 21.

392. Яковлев В. Г. Шагай вперед. Игра (по программе) для VII класса / В. Г. Яковлев // Физ. культура в шк. – 1971. – № 3. – С. 16.

393. Ярмолюк В. А. Совершенствование координации движений у девочек-подростков / В. А. Ярмолюк // Физ. культура в шк. – 1986. – № 5. – С. 28–29.
394. Ящук І. П. Формування життєвої компетентності особистості старшокласників загальноосвітніх шкіл України : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / Ящук Інна Петрівна. – К., 2001. – 21 с.
395. GutsMuts J. Ch. F. *Gymnastik fur die Jugend* / Johann Christoph Friedrich GutsMuts. – Berlin : Sportverlag. 1957. – 448s.
396. *Körperkultur und Sport. Kleine Enzyklopädie.* – Leipzig : VEB Bibliographische Institute, 1979. – 429 s.
397. Korsak K. Evolution of continuous education in Ukraine (1990–1998) / K. Korsak // *Lifelong Learning. Links between West and Central Europe.* – Warszawa: Ped. Univ. TWP, 1999. – P. 52–69.
398. Kurz D. Tasks For Children's Physical In Schools / D. Kurz // *International journal of physical education.* – 1987. – № 1. – P. 10 – 18.
399. Prystupa Y. Health level and fitness of secondary school pupils in Ukraine / Y. Prystupa, I. Bodnar // *Life and movement.* –2013. –No 3/4(5). – P. 3–12.
400. Roshchin I. G. Historical aspects of occurrence of physical preparation as the focused pedagogical process / Ihor G. Roshchin// *Austrian journal of humanities and social sciences scientific journal.* – 2015. – 11. – P 42-44.
401. Roshchin I. G. Mainstreaming monitoring of physical development of pupils of secondary educational establishments / Ihor G. Roshchin // *European Journal of Education and Applied Psychology.* – 2015. – 3. – P. 112-115.
402. Taszewski G. Plan pracy nauczyciela KF w klasie IV LO / G. Taszewski // *Wychowanie fizyczne i zdrowotne.* – 1989. – № 2. – S. IX–XIV.
403. Vakoliuk A. M. Development Evolution of Organizational and Pedagogical Circumstances of Healthy Lifestyle During Physical Education of Schoolchildren (Еволюція організаційно-педагогічних умов формування здорового способу життя у процесі фізичного виховання школярів) /

A. M. Vakoliuk // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – 2015. – III (27), Issue: 51. – P. 19–22.

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА
ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ВИЩИХ ОРГАНІВ
ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ

Ф. 166 Міністерство освіти і науки України, 1917-2000

Оп. 15

404. Спр. 1721. Отчёт о работе школ Украинской ССР в 1954/55 учебном году, 92 арк.

405. Спр. 2459. Стенографічний протокол засідання колегії Міністерства освіти УРСР 5 лютого 1959 р.

406. Спр. 2584. Річний звіт Міністерства освіти УРСР про роботу шкіл та органів народної освіти УРСР за 1958–1959 навчальний рік, 90 арк.

407. Спр. 3196. Річний звіт Міністерства освіти УРСР про роботу шкіл Української РСР за 1060-61 навчальний рік, 123 арк.

408. Спр. 3532. Річний звіт Міністерства освіти УРСР про роботу шкіл та органів народної освіти УРСР за 1961–1962 навчальний рік, 116 арк.

409. Спр. 3672. Накази Міністерства освіти УРСР та його заступників з питань основної діяльності з № 61 по № 143 (3 черв. – 5 жовт. 1963 р.), 248 арк.

410. Спр. 3715. Звіти облвно про підготовку шкіл до 1962–1963 навчального року, 94 арк.

411. Спр. 3941. Довідка Міністерства освіти УРСР про підсумки роботи шкіл та відділів народної освіти Української РСР за 1962–1963 учбовий рік, 78 арк.

412. Спр. 4061. Розпорядження та директивні листи Міністерства освіти УРСР з № 1-р по № 48-р (10 січня – 31 груд. 1964 р.), 75 арк.

413. Спр. 4112. Звіти облвно про підготовку шкіл до 1963–1964 навчального року, 160 арк.

414. Спр. 4123. Додаткова розробка звітів початкових, восьмирічних і середніх шкіл на початок 1963/64 навчального року (УРСР). Відомості про матеріальне забезпечення шкіл, арк. 1.

415. Спр. 4331. Довідка Міністерства освіти УРСР про роботу шкіл та органів народної освіти Української РСР за 1963-1964 навчальний рік, 101 арк.

416. Спр. 5425. Титульні списки середніх загальноосвітніх шкіл республіки з професійною підготовкою на 1966-1967 навчальний рік, 121 арк.

417. Спр. 6863. Доповідна записка Голові Ради Міністрів Української РСР про підсумки роботи загальноосвітніх шкіл УРСР 1968/69 навчальний рік, 15 арк.

418. Спр. 9069. Зведені статистичні звіти Міністерства освіти УРСР за 1980 рік, 137 арк.

419. Спр. 9112. Зведені статистичні звіти Міністерства освіти УРСР за 1981 рік, 87 арк.

420. Спр. 9146. Зведені статистичні звіти Міністерства освіти УРСР за 1982 рік, 106 арк.

421. Спр. 9186. Зведені статистичні звіти Міністерства освіти УРСР за 1983 рік, 134 арк.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ф. Р-2. Обласне управління

Оп. 4.

422. Спр. 886. Приказы Министерства Просвещения УРСР 1959 год., 267 арк.

423. Спр. 898. Планы работ на 1959 год., 160 арк.

424. Спр. 939. Доклады о ходе выполнения закона «Об укреплении связи школы с жизнью», 81 арк.

Оп. 6.

425. Спр. 9. Учебный план на 1962/63 учебный год., 45 арк.

426. Спр. 28. Приказы Министерства Просвещения УРСР, 215 арк.

427. Спр. 38. Учебный план на 1963/64 учебный год., 23 арк.

428. Спр. 50. Справки о состоянии физического воспитания учащихся в школах области, 65 арк.

429. Спр. 138. Приказы Министерства Просвещения УРСР, 170 арк.

430. Спр. 163. Информации о состоянии работы по физическому воспитанию в школах области, 28 арк.

431. Спр. 177. Отчеты о работе коллективов по физкультуре при горрайоно за 1966 год, 15 арк.

432. Спр. 209. Информация о ходе выполнения постановлений ЦК КПСС от 24.06. и 11.11.1966 года «О состоянии и улучшении физического воспитания учащихся в школах области», 21 арк.

433. Спр. 211. Справки о состоянии физического воспитания учащихся в школах области, 34 арк.

434. Спр. 324. Докладная записка и информация о состоянии физического воспитания в школах области, 21 арк.

435. Спр. 391. Отчеты по физической культуре восьмилетних и средних школ за 1970 год., 18 арк.

436. Спр. 427. Отчеты по физической культуре за 1971 год., 17 арк.

Оп. 7.

437. Спр. 183. Перспективный план развития народного образования на 1965–1970 год., 39 арк.

Оп. 13.

438. Спр. 17. План работы на 1972 год., 75 арк.

439. Спр. 308. Справки о состоянии физической культуры в школах области, 52 арк.

440. Спр.385. Справки о состоянии физической культуры в школах области, 33 арк.

441. Спр.575. Справки о состоянии физической культуры в школах области, 76 арк.

442. Спр.778. Справки о состоянии физической культуры в школах области, 43 арк.

443. Спр. 952. Планы мероприятий об улучшении физического воспитания, 26 арк.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А
АВТОРСЬКІ ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА»,
УКЛАДЕНІ І. РОЩІНИМ (2016)

Поняття	Визначення	Автор
Фізична культура	сукупність досягнень суспільства у створенні і раціональному використанні спеціальних засобів, методів і умов для цілеспрямованого фізичного вдосконалення людини	Б. Шиян
	частина загальної культури, сукупність спеціальних духовних і матеріальних цінностей, способів їх виробництва та використання з метою оздоровлення людей і розвитку їхніх фізичних здатностей	Т. Круцевич
	частина загальної культури, сукупність матеріальних та духовних цінностей суспільства, які створюються та використовуються ним для фізичної досконалості людини	Е. Вільчковський
	сукупність духовних і матеріальних цінностей, що впроваджуються через фізичне виховання і масовий спорт для гармонійного розвитку людини, зміцнення здоров'я та формування здорового способу життя, підготовки до високопродуктивної праці, захисту Батьківщини, забезпечення творчого довголіття, організації змістовного дозвілля, запобігання антигромадським проявам	В. Видрін
	вид культури людини та суспільства; це діяльність і соціально значущі результати зі створення фізичної готовності людей до життя; це, з одного боку, специфічний процес, а з іншого, – результат діяльності людини, а також засіб і спосіб досягнення фізичної досконалості	В. Сталбов
	частина культури суспільства, сфера соціальної діяльності, сукупність	Л. Матвеев

	<p>досягнень суспільства у створенні та раціональному використанні спеціальних засобів, методів і умов цілеспрямованого вдосконалення людини</p> <p>або складова частина загальної культури суспільства, спрямована на зміцнення здоров'я, розвиток фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини з метою гармонійного формування її особистості</p>	
	<p>діяльність та її результати з формування фізичного стану людини, створенню фізичної готовності людини до життя або елемент загальної культури людини, специфічний результат її діяльності, засіб і спосіб її фізичного розвитку з метою виконання своїх соціальних обов'язків</p>	М. Понамарьов
	<p>сукупність всіх досягнень суспільства, що роблять вплив на фізичний розвиток і фізичну освіту, а також сам процес діяльності людей в цій області</p>	Р. Харабура
	<p>частина загальної культури народу – сукупність матеріальних і духовних цінностей суспільства, створюваних і використовуваних ним для фізичного вдосконалення людей</p>	Б. Ашмарін
	<p>такая сфера культуры, в основе которой лежат социально сформированные физические качества и особенности человека, характеризующие физическое состояние его организма (состояние его морфофункционального развития) и проявляемые им в определенной деятельности</p>	В. Столяров
	<p>средство и способ физического людей, выполнения ими своих социальных обязанностей в обществе</p>	В. Лях
	<p>особый вид общей культуры личности и общества, одна из сфер специфической социальной деятельности, основным результатом которой является</p>	В. Лук'яненко

	<p>совокупность материальных, интеллектуальных и духовных ценностей, создаваемых обществом для физического совершенствования людей</p> <p>або</p> <p>елемент культури особистості, специфічний зміст якого становить систематична, раціонально організована діяльна активність, використовується людиною для оптимізації стану свого організму</p>	
	<p>органічна частина культури суспільства і особистості. Це така галузь діяльності, яка задовольняє потреби суспільства зі створення фізичної готовності людей до праці</p>	<p>Тлумачний словник спортивних термінів</p>
	<p>частина загальної культури суспільства, що включає систему фізичного виховання, а також сукупність наукових знань і матеріальних засобів, необхідних для його здійснення</p>	<p>Мала медична енциклопедія</p>
	<p>діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей з метою їх гармонійного, передусім фізичного, розвитку та ведення здорового способу життя</p>	<p>Закон України «Про фізичну культуру і спорт»</p>

[309, с.80-81]

ДОДАТОК Б

ОРИЄНТОВНИЙ ЗМІСТ ОСВІТНІХ ЗАВДАНЬ
ТА ОБСЯГ ОСНОВНИХ УМІНЬ ШКОЛЯРІВ
(за З. Кузнєцовою)**Образовательные задачи**

В начальных классах: обучить жизненно важным двигательным действиям (ходьба, бег, прыжки, метание, лазанье, равновесие); сформировать правильную осанку при статических позах и передвижениях; научить правильному сочетанию движений с дыханием; привить интерес к занятиям физическими упражнениями и играми; сформировать гигиенические навыки и привычки (уход за телом, мытье рук после занятий, опрятность спортивной одежды и др.); дать элементарные знания основ физической культуры, режима дня и закаливания. Эти задачи решаются в тесной связи с развитием основных двигательных качеств, преимущественно ловкости, быстроты движений, вестибулярной устойчивости, дифференцировки движений в пространстве и во времени. За период обучения в I—III классах надо научить учеников быстро находить свое место при построениях и перестроениях, четко реагировать на сигналы и команды учителя, воспитать организованность, коллективность и инициативность в действиях и подчинение правилам в играх.

В средних классах: обучить основным видам движений, выполняемым в различных по сложности условиях (при преодолении полос препятствий, в игровой и соревновательной обстановке); дать основы спортивной техники по гимнастике, легкой атлетике, плаванию, баскетболу (волейболу или ручному мячу), лыжам и конькам;

закрепить навыки правильной осанки при статических позах и передвижениях; сообщить определенный круг знаний по физической культуре и гигиене физических упражнений; воспитать привычку к систематическим занятиям физическими упражнениями; развивать быстроту движений, скоростно-силовые качества, ловкость, подвижность в суставах, равновесие, выносливость к кратковременным статическим усилиям и физическим нагрузкам умеренной мощности.

В старших классах: совершенствовать навыки основных видов движений и двигательных действий; повышать уровень физической работоспособности; содействовать поддержанию высокого уровня умственной работоспособности; развивать силовую, статическую и скоростную выносливость, сообщить определенный круг знаний по биомеханической структуре движений и основам спортивной тренировки; формировать умения самостоятельно подбирать и выполнять физические упражнения с целью личного совершенствования и для проведения занятий с группой товарищей.

Ориентировочный объем основных умений школьников

I класс: знать и выполнять основные требования к физкультурной одежде и поведению в гимнастическом зале, на физкультурной площадке; уметь ходить в общем строю; уметь различать основные положения и движения руками, ногами и туловищем; уметь принять правильную осанку в положениях сидя и стоя; овладеть бросками мяча одной рукой и ловлей обеими руками; уметь в плотной группировке на спине выполнить перекуты назад и вперед; уметь пройти по бревну на высоте 50—60 см; уметь мягко приземляться на носки при прыжках и соскоках; научиться правильному шагу в ходьбе и беге; уметь отталкиваться одной ногой и приземляться на обе ноги при прыжках в высоту с прямого разбега; уметь метать одной рукой легкие предметы, стоя лицом к цели; уметь передвигаться на лыжах скользящим шагом (без палок).

II класс: уметь начинать ходьбу с левой ноги в общем строю; уметь рассказать о правильной осанке; уметь выполнять движения туловищем при различных положениях рук; уметь сохранять правильную осанку при передвижениях по гимнастической стенке и ходьбе по рейке гимнастической скамейки; уметь ловить малый мяч одной рукой; уметь выполнять кувырок вперед до положения сидя; уметь передвигаться вверх и вниз по гимнастической стенке с разноименной опорой руками и ногами (левая рука — правая нога, правая рука — левая нога); уметь выполнять статические равновесия в стойке на одной ноге на бревне высотой 70—80 см; научиться бегу с постановкой ног с носка; уметь прыгать в длину с места; уметь метать одной рукой легкие предметы, стоя боком к цели; уметь передвигаться на лыжах скользящим шагом, выполнять подъемы ступающим шагом и спуски в основной стойке на пологих склонах.

III класс: уметь рассказать о значении утренней гимнастики и физкультминутки, знать основные правила закаливания, режима дня; уметь ходить в ногу в общем строю; по сигналу изменять длину и частоту шагов; уметь сохранять правильную осанку при ходьбе; уметь бросать большой мяч обеими руками снизу, от плеча, из-за головы; уметь выполнять вис на канате с захватом каната ногами и последующими первыми движениями лазанья; уметь быстро пройти на носках по бревну на высоте 90 см; научиться прямолинейному бегу с параллельной постановкой стоп; уметь правильно приземляться при прыжках с высоты 60—80 см; уметь метать мелкие предметы в вертикальную цель; уметь передвигаться на лыжах попеременным двухшажным ходом, спускаться со склонов в основной стойке и подниматься

«лесенкой»; уметь сочетать движения с дыханием при ходьбе, беге, прыжках и метаниях.

IV класс: знать правила поведения при занятиях плаванием и упражнениях на гимнастических снарядах; уметь выполнять простейшие перестроения в движении; знать и уметь выполнять основные положения и движения руками с гимнастической палкой; уметь сохранить правильную осанку при упражнениях в равновесии; знать и уметь выполнять основные упражнения для укрепления мышц стопы; научиться танцу «Полянка тройками»; уметь выполнять кувырок назад и стойку на лопатках; научиться разбегу, толчку обеими ногами и устойчивому приземлению при прыжках через опорные снаряды; уметь выполнять лазанье по канату в три приема на высоту 2 м; уметь выполнять различные повороты и приседания на бревне высотой 95—100 см; знать и уметь выполнять основные смешанные инсы; научиться высокому старту и бегу с ускорением; уметь прыгать в длину и высоту с разбега, отталкиваясь одной ногой; уметь метать малый мяч на дальность отскока; уметь передвигаться на лыжах одновременным двухшажным ходом; научиться держаться на воде и проплывать 25 м.

V класс: знать и уметь рассказать о гигиенических требованиях к режиму дня и домашним занятиям физическими упражнениями; приобрести теоретические сведения, предусмотренные в программе класса, по гимнастике, легкой атлетике и баскетболу; знать правила предупреждения травм при занятиях гимнастикой, легкой атлетикой, баскетболом и лыжной подготовкой; различать основные строевые упражнения и команды; выполнять в сочетании основные движения руками, ногами и туловищем; уметь совмещать упражнения с гимнастической палкой с движениями туловищем и ногами; знать и уметь выполнять основные упражнения на гимнастической скамейке, направленные на укрепление основных групп мышц; научиться танцу «Школьная полька»; уметь выполнять длинный кувырок вперед с места и короткий кувырки вперед из различных исходных положений; уметь выполнять прыжок боком с опорой через препятствия высотой 90—100 см; уметь выполнять лазанье по канату в три приема на высоту 3—4 м; уметь выполнять упражнения в равновесии (ходьба вдвоем, втроем, расхождение вдвоем при встрече); знать и уметь выполнять основные висы и соскоки из висов на гимнастических снарядах; научиться технике бега на короткие дистанции; уметь прыгать в высоту с разбега под углом к планке; уметь прыгать в длину с укороченного разбега с поданием на брусок; уметь преодолевать несложную полосу препятствий; уметь метать малый мяч способом «из-за спины через плечо» с двух шагов; уметь передвигаться на лыжах одновременным одношажным ходом и выполнять торможение при спусках; научиться основным приемам игры в баскетбол (ловля, передача, ведение, остановка, передвижение); уметь применять освоенные ранее основные виды движений в эстафетах.

VI класс: знать основные правила закаливания водой; знать и уметь применять самостраховку при физических упражнениях и правила первой помощи при травмах; приобрести теоретические сведения по гимнастике, легкой атлетике, лыжной подготовке и баскетболу, предусмотренные в программе класса; знать и уметь выполнять упражнения (для рук, ног и туловища с набивным мячом) для развития скоростно-силовых качеств; знать и уметь выполнять упражнения для развития подвижности в суставах на гимнастической стенке; научиться танцу «Бульба»; научиться кувырку вперед вдвоем (мальчики) и кувыркам назад в полушпагат и упор стоя на одном колене (девочки); уметь выполнять кувырки вперед и назад в сочетании со стойкой на лопатках; уметь выполнять прыжок согнув ноги через опорный снаряд; научиться лазанью по канату в два приема; уметь выполнять прыжки, равновесия на од-

ной ноге и повороты на 360° на бревне высотой 110 см; научиться подъемам завесом на перекладине (мальчики) и брусках разной высоты (девочки); научиться бегу на скорость с низкого старта; уметь прыгать в высоту способом «перешагивание»; уметь прыгать в длину способом «согнув ноги»; уметь метать малый мяч с пяти шагов разбега; научиться одновременному бесшажному ходу и способам преодоления невысоких бугров и неглубоких впадин; научиться броску в корзину; уметь выполнять в сочетании основные приемы игры в баскетбол.

VII класс: знать основные правила закаливания воздухом и солнцем и прием самоконтроля; приобрести теоретические сведения, предусмотренные в программе класса по гимнастике, легкой атлетике, лыжной подготовке и баскетболу; уметь составлять и выполнять комплексы утренней гимнастики; знать и уметь выполнять упражнения для развития статической и силовой выносливости из числа упражнений с набивным мячом и на гимнастической стенке и упражнений в сопротивлении; научиться танцу «Школьный вальс»; научиться вставать с «моста» (девочки) и стойке на голове и руках (мальчики); уметь выполнять переворот в сторону; уметь выполнять прыжок боком через опорные снаряды высотой 110—120 см; научиться сохранять правильную технику (в три или два приема) при лазанье по канату на скорость (мальчики); уметь выполнять в быстром темпе бег и прыжки на бревне высотой 110 см (девочки); уметь выполнять подтягивание из виса, подъем переворотом в упор и соскоки из упора (мальчики), размахивания в висе и соскоки из виса и упора (девочки); научиться передаче эстафетной палочки при медленном беге; уметь прыгать в высоту способом «перекидной»; уметь подбирать разбег для попадания на брусок при прыжках в длину с разбега; научиться попеременному четырехшажному ходу и поворотам упором при спусках на лыжах; научиться основным тактическим действиям при игре в баскетбол.

VIII класс: знать о влиянии физических упражнений на организм человека; приобрести теоретические сведения, предусмотренные в программе класса, по гимнастике, легкой атлетике, лыжной подготовке и баскетболу; уметь составить индивидуальный комплекс упражнений для избирательного воздействия на слабые группы мышц; научиться танцу «Полька-минутка»; научиться кувырку прыжком (мальчики) и перевороту в сторону с разбега; уметь выполнять прыжки согнув ноги и боком через опорные снаряды (высота 110—125 см) с поворотами на 90° градусов; научиться лазанью по канату на одних руках (мальчики); уметь выполнять в сочетании динамические и статические упражнения в равновесии на бревне высотой 110—115 см; уметь выполнять основные маховые движения на перекладине и брусках (мальчики); научиться подъему в упор на верхнюю жердь и соскокам с нижней жерди брусков (девочки); научиться эстафетному бегу с этапами до 60 м; уметь прыгать в высоту способом «перекат»; уметь толкать ядро (с места); научиться переходам с одновременных ходов на попеременные, подъему скользящим шагом и поворотам на параллельных лыжах при спусках; научиться судейству игры в баскетбол.

IX класс (девушки): уметь выполнять индивидуальную разминку в зависимости от основного содержания урока (гимнастического, легкоатлетического, лыжного, игрового); знать биомеханическую структуру разученных движений на гимнастических снарядах; уметь выполнять комбинацию вольных упражнений из 32 счета; уметь прыгать боком через опорный снаряд без ручек (высота 110—120 см); уметь преодолевать препятствия высотой до 125 см; научиться выполнять комбинацию из 5—6 упражнений в равновесии на бревне, предусмотренных в программе класса; научиться выполнять комбинацию из 4—5 упражнений на брусках разной высоты; научиться технике бега на дистанции 500 м; уметь пры-

гать в длину и высоту и метать, сохраняя хорошую технику при максимальном для себя результате; уметь толкать ядро (со скачка); научиться основным приемам игры в ручной мяч и волейбол; уметь применять переходы с одного лыжного хода на другой в зависимости от рельефа местности; уметь различными способами преодолевать на лыжах препятствия на местности.

X класс (девочки): знать основы теории физической подготовки и индивидуальной тренировки; знать биомеханическую структуру основных двигательных навыков по гимнастике, легкой атлетике и лыжной подготовке; уметь провести разминку с группой товарищей; уметь выполнять комбинацию вольных упражнений с лентой на 32 счета (индивидуально или в группе); уметь преодолевать полосу препятствий на местности; уметь выполнять комбинацию из 5—6 упражнений в равновесии на бревне, предусмотренных в программе класса; научиться подъему переворотом на верхнюю жердь и соскокам из упора на верхней жерди; уметь выполнять комбинацию из 4—5 упражнений на брусьях разной высоты, предусмотренных в программе класса; владеть техникой кроссового бега; уметь метать из различных исходных положений в цель и на дальность; знать и уметь выполнять основные тактические действия в играх (ручной мяч и волейбол); уметь сохранять правильную технику лыжных ходов при гонках на дистанции 3 км.

IX класс (юноши): уметь выполнять индивидуальную разминку в зависимости от основного содержания урока (гимнастического, легкоатлетического, лыжного, игрового); знать биомеханическую структуру разученных движений на гимнастических снарядах; уметь выполнять переноску вдвоем одного различными способами; уметь выполнять кувырок назад через стойку на руках; уметь выполнять прыжок ноги врозь через козла в длину (высота снаряда 120 см); уметь выполнять основные приемы борьбы в партере; уметь преодолевать препятствия высотой 230—260 см; уметь выполнять подъем переворотом из виса и соскоки из размахивания в висе и упоре; научиться технике бега на средние дистанции (500—800 м); уметь прыгать в длину и высоту и метать, сохраняя хорошую технику при максимальном для себя результате; уметь толкать ядро (со скачка); научиться основным приемам игры в ручной мяч и волейбол; уметь применять переходы с одного лыжного хода на другой в зависимости от рельефа местности; уметь различными способами преодолевать на лыжах препятствия на местности.

X класс (юноши): знать основы теории физической подготовки и индивидуальной тренировки; знать биомеханическую структуру основных двигательных навыков по гимнастике, легкой атлетике и лыжной подготовке; уметь провести разминку с группой товарищей; уметь выполнять основные приемы борьбы в стойке; уметь выполнять переноску одним различными способами; уметь выполнять переворот вперед; уметь выполнять прыжок ноги врозь через коня в длину; уметь преодолевать полосу препятствий на местности; уметь выполнять из виса подъем силой в упор и подъем разгибом; владеть техникой кроссового бега; уметь метать из различных исходных положений в цель и на дальность; знать и уметь выполнять основные тактические действия в играх (ручной мяч и волейбол); уметь сохранять правильную технику лыжных ходов при гонках на дистанции 5 км.

Надо думать, что изложенный подобным образом объем знаний и умений по физической культуре облегчит работу учителя. Если это так, то будет целесообразно продолжить работу, уточнить этот объем, что-то добавить, что-то снять, что-то изменить.

ДОДАТОК В

ПРИКЛАД МОЖЛИВОГО РОЗПОДІЛУ ГОДИН ДЛЯ УЧНІВ
П'ЯТОГО КЛАСУ, ПРОПОНОВАНИЙ ДО НОВОЇ ПРОГРАМИ
1960 р.
(за З. Кузнєцовою)

Вид по выбору — легкая атлетика (для пятых классов)

Разделы программы	Сентябрь, октябрь	Ноябрь, декабрь	Январь — март	Апрель, май	Всего часов
Легкая атлетика	14	2	2	12	30
Гимнастика . . .	2	10	2	2	16
Баскетбол	—	—	4	4	8
Подвижные игры	2	2	—	—	4
Лыжная подготов- ка и игры на лыжах	—	—	12	—	12
Итого: . . .	18	14	20	18	70

Вид по выбору — ручной мяч (для седьмых классов)

Разделы программы	Сентябрь, октябрь	Ноябрь, декабрь	Январь — март	Апрель, май	Всего часов
Ручной мяч . . .	8	—	—	8	16
Гимнастика . . .	2	12	—	2	16
Легкая атлетика	6	—	2	8	16
Баскетбол	—	2	4	—	6
Подвижные игры	2	—	2	—	4
Лыжная подготов- ка и игры на лыжах	—	—	12	—	12
Итого: . . .	18	14	20	18	70

ДОДАТОК I

ПРОГРАМА З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ 1960 р. (9-11 класи)
(для дівчат)ПРОГРАММА ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ
(IX—XI КЛАССЫ)

Проект программы был разработан Институтом физического воспитания и школьной гигиены АПН РСФСР совместно с Программно-методическим управлением Министерства просвещения РСФСР и в 1959 г. направлен на места.

В течение 1959/60 учебного года этот проект программы обсуждался в педагогических коллективах школ, в районных и городских методических объединениях, институтах усовершенствования учителей и на прошедших повсеместно районных и городских совещаниях учителей.

На основе материалов, поступивших с мест, а также отзывов, полученных от педагогических институтов, отдельных методистов и научных работников нашей страны, проект программы подвергся существенной доработке.

Министерство просвещения РСФСР

Объяснительная записка

Физическое воспитание — неотъемлемая часть коммунистического воспитания учащихся — занимает одно из важных мест в подготовке учащихся к общественно полезному труду, к жизни, к защите Родины.

Основные задачи физического воспитания в средних школах с производственным обучением — укреплять здоровье учащихся, содействовать их всестороннему физическому развитию и закаливанию организма, способствовать подготовке школьников к участию в производительном труде.

На уроках физической культуры в IX—XI классах средней школы продолжается обучение учащихся двигательным умениям и навыкам; при этом больше внимания, чем в предыдущих классах, уделяется упражнениям прикладного характера и упражнениям, выполняемым в усложненных условиях и на местности. У учащихся закрепляются навыки личной и общественной гигиены в связи с занятиями спортом, продолжается работа по закреплению правильной осанки.

Весь процесс физического воспитания, содержание и методика занятий физическими упражнениями на уроках физической культуры и во внеклассное время направлены на воспитание у учащихся высоких моральных и волевых качеств. Учитель должен воспитывать у них коллективизм, чувство дружбы и товарищества, коммунистическое отношение к труду и общественной собственности, прививать им навыки культурного поведения.

Смелость, настойчивость, дисциплинированность, умение противостоять трудностям и преодолевать их должны воспитываться на каждом уроке физической культуры.

Сетка учебных часов
(по разделам программы)

	Количество часов, отведенных на отдельные разделы				Всего часов
	гимнастика	легкая атлетика	спортивные игры	лыжная подготовка	
Юноши	10	9	8	8	35
Девушки	20	18	16	16	70

По спортивным играм даются программы по волейболу и ручному мячу. Школе предоставляется возможность выбора одной из этих двух спортивных игр. Если школа располагает площадкой достаточных размеров, следует проводить занятия по ручному мячу 11 × 11.

В школах, в которых по климатическим и другим местным условиям материал по лыжной подготовке не может быть пройден, часы, отведенные на этот раздел, используются для проведения занятий по какому-либо другому разделу программы (по выбору школы за исключением художественной гимнастики), по которому уроки проводятся обязательно на открытом воздухе.

На подобный случай в программе для каждого раздела предусмотрен дополнительный материал (для юношей — 8 часов, для девушек — 16 часов). Если, например, в школе часы, предназначенные на лыжную подготовку, переданы для изучения материала раздела «Легкая атлетика», то нахождение легкоатлетического материала в IX, X и XI классах отводится по 17 часов, т. е. 9 часов, запланированных на легкую атлетику, и 8 часов за счет лыжной подготовки. В эти часы изучается не только дополнительный учебный материал, но вместе с тем закрепляется и совершенствуется ряд ранее изученных упражнений основного материала.

Если часы лыжной подготовки передаются на спортивные игры, то возможны два варианта: 1) 16 часов отводится для занятий по ручному мячу или волейболу (для девушек — 32 часа); 2) 8 часов используется для занятий по волейболу и 8 часов — по ручному мячу (для девушек — по 16 часов).

Плавание проводится, если школа имеет соответствующие условия (бассейн, близко расположенные удобные водоемы). В этом случае возможны такие варианты: а) нахождение учебного материала по плаванию выделяется 8 часов для юношей и 16 — для девушек из общего числа учебных часов (по 2—4 часа за счет каждого раздела программы); б) для плавания отводится 8 часов для юношей и 16 — для девушек за счет часов на лыжную подготовку (для южных районов РСФСР).

Изменения в сетке учебных часов должны быть утверждены директором школы.

Основное содержание уроков определяется задачами обучения, которые даны перед изложением программного материала каждого класса. Оздоровительные и воспитательные задачи являются общими для всех классов и решаются на каждом уроке.

В программу IX—XI классов не включены лазанье, равновесие — для юношей и лазанье — для девушек. В связи с тем, что обучение приемам игры в баскетбол заканчивается в восьмилетней школе, в программе для IX—XI классов предусмотрено обучение волейболу и ручному мячу (для всех школ). Однако это не значит, что упражнения в лазаньи, равновесии и игра в баскетбол не могут иметь места на уроках физической культуры. Эти виды движений включаются в урок как материал для повторения.

На занятиях с юношами вместо материала по подниманию и переноске груза и упражнений в сопротивлении могут изучаться элементы классической борьбы в стойке и партере. Изучение классической борьбы может быть допущено лишь в том случае, если для этих занятий созданы соответствующие условия (имеются специальные ковры, душевые и т. д.).

На уроках физической культуры учитель сообщает учащимся необходимые теоретические сведения по основным разделам программы при объяснении нового учебного материала.

В программе каждого класса излагается только новый учебный материал. Для закрепления пройденного и успешного овладения учащимися новым программным материалом учитель самостоятельно подбирает необходимые для повторения физические упражнения.

Учитель должен чаще выносить уроки физической культуры на открытый воздух (на пришкольную площадку, стадион, на местность) и проводить изученные учащимися упражнения в естественных условиях.

Необходимо обращать особое внимание на подготовку учащихся к выполнению тех учебных норм программы, которые одновременно являются нормативами комплекса ГТО.

Успеваемость на уроках физической культуры определяется на основе оценки степени овладения учащимися двигательными умениями и навыками, в первую очередь теми, которые обусловлены образовательными задачами данного года обучения. Оценка успеваемости на уроках физической культуры осуществляется в результате текущих наблюдений и специальной проверки. Итоговая оценка выводится на общих основаниях.

В XI классе успеваемость учащихся, кроме указанного выше, оценивается с учетом сдачи учебных норм. Учебные нормы сдаются учащимися, отнесенными к основной медицинской группе. Если учебная норма выполнена не ниже чем на оценку «3», она не влияет на выведение итоговой оценки за четверть и за год.

Учитель систематически должен вести работу с учащимися по организации самостоятельных занятий физическими упраж-

нениями (как в учебное, так и во внеклассное время).

Кроме уроков физической культуры, школы в обязательном порядке должны проводить физкультурно-оздоровительные мероприятия в режиме дня (ежедневная гимнастика до начала занятий, игры и физические упражнения на большой перемене), профилактическую гимнастику на уроках труда и во время учебно-производственной и сельскохозяйственной практики, а также занятия плаванием, спортивными играми, легкой атлетикой и туризмом во время сельскохозяйственной практики, факультативные занятия и внеклассную физкультурно-массовую, спортивную и туристскую работу на основе широкой самостоятельности учащихся.

Большое место во внеклассной работе по физической культуре и спорту должна занять подготовка учащихся к сдаче норм комплекса ГТО.

Правильная организация физического воспитания в средней школе возможна лишь в том случае, если в ней принимает активное участие весь педагогический коллектив школы, общественные организации учащихся и родителей.

В помещении, где проводятся уроки физической культуры, температура воздуха должна быть не менее 12° при широкой аэрации. Директор, учителя и медицинские работники школы должны постоянно заботиться о систематическом проведении мер по предупреждению травматизма. Учитель должен выполнять все основные методические требования к построению и проведению урока, обучать школьников приемам самостраховки, страховки и помощи, не допускать переутомления учащихся, требовать от них соблюдения на уроках дисциплины, выполнения санитарно-гигиенических норм по содержанию мест занятий и спортивного инвентаря.

Все учащиеся школы подлежат медицинскому осмотру в соответствии с положением о медицинском контроле над занимающимися физической культурой и спортом, утвержденным Министерством здравоохранения СССР 23 октября 1951 г. Освобождение от занятий физическими упражнениями допускается лишь с разрешения врача школы.

Учащиеся, временно освобожденные от занятий физическими упражнениями, обязаны присутствовать на уроках физической культуры. Учитель может привлекать их себе в помощь для подготовки и проведения занятий.

Школьники, отнесенные к специальной медицинской группе, освобождаются от уроков физической культуры. Они могут заниматься гигиенической гимнастикой утреннего зарядка, гимнастикой до занятий, физкультминута). Вопрос о присутствии их на уроках физической культуры решается руководством школы, учителем и врачом в каждом случае отдельно.

Перевод из одной медицинской группы в другую производится врачом при ежегодных обследованиях и при досрочном представлении на дополнительное обследование (учителем или родителями).

Программа для девушек

IX класс

I. Гимнастика

Задачи

1. Научить выполнять упражнения для самостоятельной разминки.
2. Учить вольным упражнениям.
3. Научить опорному прыжку согнув ноги с поворотом.
4. Учить преодолению полосы препятствий.
5. Учить подъему переворотом в упор и соскоку углом.

Учебный материал

Общеразвивающие упражнения. Упражнения для самостоятельной разминки на уроке

Вольные упражнения. 1. Последовательные круги руками вперед и назад. 2. Одновременные и поочередные средние круги руками: вправо и влево из положения руки вниз; книзу и вверх из положения руки в стороны. 3. Из основной стойки переход в стойку на коленях и снова в основную стойку. 4. Наклоны вперед, в стороны и назад после поворотов туловища на 90°. 5. Повороты прыжком: несколько прыжков одновременным поворотом кругом; прыжки с поворотом на 270°. 6. Прыжками смена выпадов. 7. Равновесие на одной хватом за колено, бедро, голень. 8. Перекидной прыжок. 9. Приседания на одной, другая вперед. 10. Из стойки на коленях (махом рук) прыжок в присед. 11. Стойка на лопатках (одну ногу согнуть). 12. Равновесие на одной и кувырок вперед. 13. Соединение из пройденных упражнений на 16—32 счета.

Прыжки опорные. Прыжок через козла способом «согнув ноги» с поворотом на 180° (высота снаряда до 115 см).

Равновесие. (Бревно, высота до 115 см.) 1. Сед на бедре поперек с опорой одной рукой (с прыжка). 2. Из седа на бедре поперек поворот кругом и перемахом ног переход в сед на другом бедре. 3. Из стойки поперек махом ноги вперед поворот кругом, из стойки продольно поворот на 360°. 4. Из стойки на одном колене «полушпагат».

Преодоление препятствий. 1. Преодоление препятствий высотой до 125 см (бревно, гладкий забор и др.) с опорой на одну руку и разноименную ногу. 2. Преодоление гимнастической полосы препятствий с применением прыжков, равновесия, лазания¹.

Висы и упоры (брусья разной высоты). 1. Вис лежа сзади на нижней жерди и переход в вис лежа поворотом в вис на одной руке. 2. «Полушпагат» на нижней жерди с хватом одной за верхнюю жердь.

¹ Гимнастическая полоса препятствий — ряд последовательно расположенных снарядов (конь, козел, бревно и др.)

3. Из виса прогнувшись спереди на нижней жерди опорой стопами о верхнюю переворот в упор на нижней жерди. 4. Из седа на нижней жерди (после перемаха двумя ногами внутрь с поворотом лицом к верхней жерди) соскок углом назад.

Примерное соединение: вис на верхней жерди лицом наружу — вис согнувшись — вис лежа сзади на нижней жерди — опуская одну руку, поворот кругом в вис лежа — переход в сед на нижней жерди, левой (правой) рукой хватом за верхнюю жердь — соскок углом назад.

II. Легкая атлетика

Задачи

1. Начать подготовку к сдаче учебных норм по бегу.
2. Учить прыжкам в высоту способом «перешагивание» с прямого разбега и в длину с разбега способом «прогнувшись».
3. Учить метанию гранаты; продолжить обучение толканию ядра.

Учебный материал

Бег. 1. Повторный бег со старта и с хода на отрезках до 30 м (3—4 раза с отдыхом не менее 2 минут). 2. Бег на скорость до 80 м. 3. Эстафетный бег с этапами до 80 м. 4. Бег с равномерной скоростью на отрезках 60 м (3—4 раза). Отдых между пробежками — медленный бег 200 м.

Прыжки. 1. Прыжки в высоту способом «перешагивание» с прямого разбега. 2. Прыжки в длину с разбега способом «прогнувшись».

Метания. 1. Метание гранаты с места, с 3 и 5 шагов. 2. Толкание ядра (3 кг) с места.

III. Спортивные игры (ручной мяч 11×11 или волейбол)

РУЧНОЙ МЯЧ

Задачи

1. Научить передаче мяча одной рукой и ловле двумя руками.
2. Научить ведению мяча.
3. Учить броску мяча в ворота.
4. Учить задерживанию мяча в воротах.

Учебный материал

1. Передвижение приставными шагами вправо, влево, вперед и назад. Ходьба и бег спиной вперед, бег с изменением направления и остановками по сигналу; прыжки толчком одной ноги во время бега. 2. Передача мяча одной рукой толчком сверху с места, с шагом вперед. Передача мяча на месте двумя руками из-за головы. Ловля двумя руками на месте, с шагом вперед. 3. Отработка ударов мячом о поверхность площадки, стоя на месте. Ведение мяча в движении шагом и бегом по прямой. Остановка после ведения мяча. 4. Бросок мяча в ворота одной рукой толчком сверху с места и с шага. 5. Задерживание мяча, летящего в ворота, на различной высоте. 6. Подготовительные игры: «Борьба за мяч», «Мяч ловцу», игры-задания

с применением изученных приемов игры в ручной мяч. 7. Учебная игра по упрощенным правилам.

ВОЛЕЙБОЛ

Задачи

1. Научить перемещением волейболиста.
2. Научить верхней и нижней передачам мяча двумя руками.
3. Научить нижней прямой подаче и учить верхней прямой подаче.
4. Учить прямому нападающему удару.

Учебный материал

1. Перемещение приставными шагами вправо, влево, вперед и назад. Стойка волейболиста. 2. Верхняя передача мяча двумя руками на месте и после передвижения. Верхняя передача мяча назад. Нижняя передача мяча у сетки. 3. Нижняя прямая подача (в пределах площадки). 4. Прямой нападающий удар (из зоны 4 и 2). 5. Расстановка игроков и тактика передач мяча. 6. Подготовительные игры: «Мяч в воздухе», «Мяч капитану», «Эстафета у стены», «Пионербол» (допускается вариант игры в пионербол, в котором мяч отбивается через сетку верхней передачей, а игра начинается нижними подачами или верхними передачами). 7. Учебная игра по упрощенным правилам.

IV. Лыжная подготовка

Задачи

1. Совершенствовать изученные способы передвижения на лыжах (преимущественно одновременные ходы).
2. Начать подготовку учащихся к сдаче учебной нормы.

Учебный материал

1. Просмолка лыж. Смазка лыж при разном состоянии снежного покрова и различной температуре воздуха (беседа). 2. Лыжные ходы: попеременный двухшажный ход, одновременные ходы. 3. Повторное прохождение на время отрезков длиной 150—200 м (3—5 раз). Отдых после прохождения каждого отрезка — медленное передвижение на лыжах в течение 3—5 минут. 4. Передвижение на лыжах в течение 12—15 минут со сменой способов передвижения (без палок, бесшажным ходом с попеременными и одновременными толчками рук). Передвижение по глубокому снегу.

X класс

I. Гимнастика

Задачи

1. Научить составлению комплекса упражнений типа разминки.
2. Продолжить обучение вольным упражнениям.
3. Учить преодолению препятствий опорным прыжком боком и полосы препятствий на местности.
4. Научить подъему переворотом и учить перемещению из упора в вис.

24

Учебный материал

Общеразвивающие упражнения. Комплексы упражнений типа разминки по заданию учителя.

Вольные упражнения. 1. Из положения руки вниз средние дуги внутрь; левой рукой — вправо за телом, правой рукой — влево перед телом, и наоборот. 2. Мах ногой вперед, сгибая ее до касания коленом лба — мах согнутой ногой назад с наклоном назад. 3. Упор лежа боком. 4. Из положения стойка на левой (правой) правой (левой) поворот на одной на 360° в стойку на обеих ногах. 5. Из упора присев на одной другая в сторону (вперед) поворот на 90° . 6. Сед согнувшись. Упор лежа с опорой одним носком. 7. Соединения из пройденных упражнений на 32—48 счетов.

Прыжки опорные. Прыжок боком через коня без ручек (высота до 120 см).

Равновесие (бревно высотой до 115 см).

1. Из упора перемах одной с поворотом на 90° в сед ноги врозь.
2. С выпада в стойку на одном колене поворот кругом.
3. Равновесие на одной («ласточка»).
4. Комбинация из 3—4 пройденных упражнений.

Преодоление препятствий. 1. Прыжок боком вправо (влево) через препятствие высотой до 120 см (бревно, гладкий забор и др.). 2. Преодоление полосы препятствий с помощью бега, прыжка, равновесия, лазания.

Висы и упоры (брусья разной высоты).

1. Из упора верхом на нижней или верхней жерди опускание назад в вис завесом.
2. Из виса завесом на нижней жерди хватом за верхнюю переход в вис завесом на нижней жерди (поочередным и одновременным перехватом).
3. Вис лежа на нижней жерди хватом за верхнюю — махом одной и толчком другой подъем переворотом в упор на верхней жерди.
4. Из упора на верхней жерди (лицом наружу) махом одной назад соскок с поворотом на 90° .

Примерное соединение: хватом за верхнюю жердь вис лежа на нижней — махом одной и толчком другой подъем переворотом в упор на верхней жерди — перемах правой в упор верхом — встать правой на нижнюю жердь — поворотом налево в упор на верхнюю жердь, подъемами ног опираться о нижнюю жердь, — махом одной назад соскок с поворотом на 90° .

II. Легкая атлетика

Задачи

1. Готовить к сдаче учебных норм по бегу, прыжкам и метаниям.
2. Продолжить обучение прыжкам в высоту способом «перешагивание» с прямого разбега и прыжкам в длину с разбега способом «прогнувшись».
3. Продолжить обучение метанию гранаты и толканию ядра.

Учебный материал

Бег. 1. Повторный бег со старта и с хода от 20 до 40 м (5—6 раз с паузой не менее 2 минут). 2. Бег 100 м на время.

3. Эстафетный бег с этапами до 100 м.
4. Бег с равномерной скоростью на отрезках 60—80 м (3—4 раза). Отдых между пробегками — медленный бег 150 м.
5. Кросс 500 м на время.

Прыжки. 1. Прыжки в высоту способом «перешагивание» с прямого разбега на результат. 2. Прыжки в длину с разбега способом «прогнувшись» на результат.

Метания. 1. Метание гранаты (500 г) с разбега. 2. Метание гранаты (500 г) на результат. 3. Толкание ядра (4 кг) со скачка. 4. Толкание ядра на результат.

III. Спортивные игры (ручной мяч ПХИ или волейбол)

Ручной мяч

Задачи

1. Научить передаче и ловле мяча в движении.
2. Научить броску мяча в ворота после ведения.
3. Научить задерживанию мяча в воротах.
4. Научить индивидуальным тактическим действиям.

Учебный материал

1. Остановка после бега с последующими уходами вправо, влево. Прыжки во время бега, отталкиваясь одной ногой, с поворотом в воздухе.
2. Передачи мяча одной рукой толчком сверху и одной рукой — сбоку в различных направлениях. Ловля мяча в движении с остановкой и последующей передачей мяча партнеру.
3. Ведение мяча с изменением направления и обводкой препятствий.
4. Броски мяча в ворота одной рукой толчком сверху и одной рукой — сбоку в прыжке после ведения.
5. Задерживание мяча в воротах.
6. Индивидуальные действия в нападении и защите.
7. Учебная игра с заданиями.

Волейбол

Задачи

1. Учить верхней передаче мяча с падением и научить нижней передаче.
2. Научить верхней прямой подаче.
3. Продолжить обучение прямому нападающему удару.
4. Учить блокированию и страховке.
5. Научить индивидуальным тактическим действиям.

Учебный материал

1. Верхняя передача мяча в различных направлениях, стоя на месте и после передвижения. Отбивание мяча кулаком от верхнего края сетки. Нижняя передача мяча через сетку, стоя спиной к ней, верхняя передача с последующим падением.
2. Верхняя прямая подача на точность.
3. Прямой нападающий удар правой и левой рукой.
4. Блокирование и страховка.
5. Индивидуальные действия в нападении и защите.
6. Учебная игра с заданиями.

IV. Лыжная подготовка

Задачи

1. Учить целесообразной смене способов передвижения на лыжах в зависимости от рельефа местности и условий скольжения.
2. Продолжить подготовку к сдаче учебной нормы.

Учебный материал

1. Переход с попеременного двухшажного хода на одновременные ходы. Переход с одновременных способов передвижения на попеременный двухшажный ход.
2. Повторное прохождение на время отрезков длиной от 300 до 500 м (4—6 раз). Отдых после прохождения каждого отрезка — медленное передвижение на лыжах в течение 5—6 минут.
3. Передвижение на лыжах в течение 17—20 минут со сменой способов передвижения (без палок, бесшажным ходом с попеременными и одновременными толчками рук).
4. Равномерное прохождение дистанции 3 км по пересеченной местности.
5. Прохождение дистанции 3 км на время.

XI класс

1. Гимнастика

Задачи

1. Научить самостоятельно проводить разминку с группой товарищей (комплекс упражнений).
2. Научить комбинации вольных упражнений и учить упражнениям с лентой.
3. Научить преодолевать препятствия опорным прыжком «бокком» и полосу препятствий на местности.
4. Научить подъему в упор из смешанного виса и перемещению из упора в вис.
5. Подготовить учащихся к выполнению учебной нормы.

Учебный материал

Вольные упражнения. 1. Волнообразные движения одной и двумя руками. 2. Поворот кругом из упора лежа сзади в упор лежа. 3. Стойка на одном колене, другая нога согнута вперед. 4. Выпрямление «вольной» из круглого полуприседа, дугами кнаружи руки вверх. 5. Взмахи, круги, «змейки» лентой длиной 5 м; взмахи и круги лентой в сочетании с прыжками, поворотами и простейшими танцевальными шагами; сочетание движений ленты («спираль», «змейка») с поворотами, переступая вальсовым шагом в различных направлениях. 6. Соединения из пройденных упражнений на 32—48 счетов.

Прыжки опорные. Прыжок бокком с поворотом на 90° через коны без ручек (высота до 125 см).

Равновесие (бревно, высота до 115 см). 1. Из упора перемах одной с поворотом на 90° в сед на бедре. 2. Прыжки на двух прыжках со сменой ног. 3. Из упора стоя на одном колене махом другой назад со скоком прогнувшись. 4. Комбинация из ранее пройденных упражнений.

ВОЛЕЙБОЛ

Преодоление препятствий. 1. Прыжок боком вправо и влево через препятствия высотой до 130 см (бревно, гладкий забор и др.). 2. Преодоление полосы препятствий на местности (длина полосы до 100 м с 3—5 препятствиями различного характера).

Висы и упоры (брусья разной высоты).

1. Из виса присев на нижней жерди толчком ног подъем в упор на верхней. 2. Из упора на верхней жерди спад назад в вис лежа на нижней. 3. Из упора на верхней жерди опускание вперед в вис лежа на нижней. 4. Из упора присев на левой (правой) на нижней жерди правой (левой) рукой хватом за верхнюю соскок махом правой (левой) назад.

Примерное соединение: из виса хватом за верхнюю жердь вис присев на нижней — подъем в упор на верхнюю жердь — опускание вперед в вис лежа на нижней — переход в сед на одном бедре на нижней жерди — упор присев на одной ноге — махом другой назад — соскок.

II. Легкая атлетика

Задачи

1. Совершенствовать учащихся в изученных видах бега, прыжков и метаний.
2. Подготовить учащихся к выполнению учебных норм.

Учебный материал

Бег. 1. Повторный бег со старта и с хода на отрезках от 30 до 60 м (3—5 раз) с отдыхом 2 минуты. 2. Бег 100 м. 3. Эстафетный бег 4 × 100 м. 4. Бег с равномерной скоростью на отрезках 80—100 м (3—5 раз). Отдых между пробежками — медленный бег 100—150 м. 5. Кросс 500 м.

Прыжки. 1. Прыжки в высоту с прямого разбега способом «перешагивание». 2. Прыжки в длину с разбега способом «прогнувшись».

Метания. 1. Метание гранаты (500 г). 2. Толкание ядра (4 кг).

III. Спортивные игры (ручной мяч ИХИ или волейбол)

Ручной мяч

Задачи

1. Учить передачам и ловле мяча в рывке.
2. Научить отвлекающим действиям.
3. Научить взаимодействиям игроков.

Учебный материал

1. Передачи мяча в движении сопровождающему игроку в прыжке с поворотом до 180°. Ловля мяча в прыжке. 2. Ведение мяча правой и левой рукой с обводкой партнера. 3. Отвлекающие действия на передачи и на бросок с последующим уходом и ведением мяча. 4. Бросок мяча в ворота при противодействии партнера. Штрафной бросок. 5. Взаимодействия игроков в нападении и защите. 6. Учебная игра.

Задачи

1. Научить верхней передаче мяча с падением.
2. Научить прямому нападающему удару.
3. Научить блокированию и страховке.

Учебный материал

1. Верхняя передача мяча параллельно сетке и через сетку из различных исходных положений на месте и после передвижения. Верхняя передача мяча с падением. 2. Верхняя прямая подача на точность и силу. 3. Прямой нападающий удар по всей длине сетки с различными передачами. Нападающий удар с переводом. 4. Блокирование одиночное и групповое. 5. Страховка блокирующих, нападающих игроков и игроков, принимающих мяч от противника. 6. Тактика нападения. Взаимодействие игроков в защите. 7. Учебная игра.

IV. Лыжная подготовка

Задачи

1. Научить целесообразной смене способов передвижения на лыжах в зависимости от рельефа местности и условий скольжения.
2. Подготовить учащихся к сдаче учебной нормы.

Учебный материал

1. Передвижение на лыжах по пересеченной местности в течение 19—23 мин со сменой способов передвижения. 2. Повторное прохождение на время отрезков длиной 500 м (5—6 раз). Отдых после прохождения каждого отрезка — медленное передвижение на лыжах в течение 5—6 минут. 3. Прохождение дистанции 3 км с 4—5 ускорениями по 200—300 м. 4. Прохождение на лыжах по пересеченной местности дистанции 3 км.

Учебные нормы для девушек

XI класса

1. Подъем переворотом в упор толчком одной ноги и махом другой (перекладина, жердь — на уровне плеч): 4—3—1 раз.

2. Опорный прыжок боком через бревно высотой 120—115—105 см (высота мостика 10 см).

3. Бег 100 м: 15,6—16,0—16,6 секунд.

4. Кросс 500 м: 1 мин. 53 сек. — 1 мин. 58 сек. — 2 минуты 08 секунд.

5. Прыжки в высоту с разбега: 120—115—110 см или прыжки в длину с разбега: 380—365—340 см.

6. Метание гранаты (500 г): 23—22—19 м.

7. Толкание ядра (4 кг): 7,0—6,5—5,5 м.

8. Прохождение на лыжах по пересеченной местности дистанции 3 км: 18—20—25 минут.

ДОДАТОК Д

ПРОГРАМА З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ 1960 р. (9-11 класи)
(для хлопців)

ПРОГРАММА ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ (IX—XI КЛАССЫ)

Программа для юношей
IX класс

I. Гимнастика

Задачи

1. Научить выполнять упражнения для самостоятельной разминки.
2. Учить выполнять упражнения в сопротивлении, поднимании и переноске груза.
3. Научить кувырку вперед со стойки на руках.
4. Готовить к овладению опорным прыжком ноги врозь через коня в длину.
5. Учить перемещению из виса в упор силой.

Учебный материал

Упражнения для самостоятельной разминки на уроке.

Упражнения в сопротивлении, поднимании и переноске груза: 1. Упражнения в сопротивлении: разведение и сведение рук, сгибание и выпрямление ног, наклоны и выпрямление туловища при сопротивлении партнера. 2. Поднимание и переноска груза: переноска вдвоем одного.

Акробатические упражнения: 1. Стойка на голове и руках силой. 2. Махом одной и толчком другой ноги стойка на руках (обозначить) и кувырок вперед.

Прыжки опорные. Прыжок ноги врозь через козла в длину (расстояние от мостика до снаряда постепенно увеличивается до 1,0 м, высота снаряда — до 120 см)¹.

¹ Высота снаряда при опорных прыжках устанавливается с учетом физической подготовленности и физического развития учащихся.

Преодоление препятствий: 1. Прыжок боком через препятствие высотой до 135 см (бревно, гладкий забор и др.). 2. Преодоление гимнастической полосы препятствий с применением прыжков, равновесия, лазания².

Висы и упоры (перекладина, брусья): 1. Размахивание в висе изгибами. 2. Из виса подъем переворотом в упор; из упора медленное опускание назад в вис. 3. Из седа ноги врозь (на брусьях) кувырок вперед. 4. Из виса махом назад и вперед соскок с поворотом на 90°.

Примерные соединения: 1. Перекладина. Из виса подъем переворотом в упор — медленное опускание в вис — махом назад соскок. 2. Брусья. Упор — силой поднимая ноги вперед седа ноги врозь — кувырок вперед до седа ноги врозь — перемах внутрь — мах назад — махом вперед соскок углом с поворотом лицом к снаряду.

II. Легкая атлетика

Задачи

1. Начать подготовку к сдаче учебных норм по бегу.
2. Учить прыжкам в высоту с разбега способом «перекидной» и прыжкам в длину с разбега способом «прогнувшись».
3. Продолжить обучение толканию ядра со скачка.

Учебный материал

Бег: 1. Повторный бег со старта и с хода на отрезках 30 м (3—4 раза с отдыхом не менее 2 мин.). 2. Бег на скорость до 100 м. 3. Бег с равномерной скоростью на

² Гимнастическая полоса препятствий — ряд последовательно расположенных снарядов (конь, козел, бревно, канат и др.).

отрезках 60 м (4—6 раз). Отдых между пробежками — медленный бег 200 м.

Прыжки: 1. Прыжки в высоту с разбега способом «перекидной». 2. Прыжки в длину с разбега способом «прогнувшись».

Метание: 1. Метание гранаты (500 г) по коридору шириной 10 м. 2. Толкание ядра (4 кг) со скачка.

III. Спортивные игры (ручной мяч 11×11 или волейбол)

Ручной мяч³

Задачи

1. Научить передаче мяча одной рукой и ловле двумя руками.

2. Учить ведению мяча.

3. Учить броску мяча в ворота.

Учебный материал. 1. Передвижение приставными шагами вправо, влево, вперед и назад. Ходьба и бег спиной вперед, с изменением направления, с остановками по сигналу; прыжки толчком одной ноги во время бега. 2. Передача мяча одной рукой толчком сверху с места, с шагом вперед. Ловля двумя руками на месте, с шагом вперед. 3. Отработка ударов мячом о поверхность площадки, стоя на месте. Ведение мяча в движении шагом и бегом по прямой. 4. Бросок мяча в ворота толчком одной руки сверху с места. 5. Подготовительные игры: «Борьба за мяч», «Мяч ловцу». 6. Учебная игра по упрощенным правилам.

Волейбол

Задачи

1. Научить перемещениям волейболиста.

2. Учить верхней передаче мяча.

3. Научить нижней прямой подаче.

4. Учить верхней прямой подаче.

Учебный материал. 1. Перемещение приставными шагами вправо, влево, вперед и назад. Стойки волейболистов. 2. Верхняя передача мяча двумя руками на месте и после передвижения. 3. Нижняя прямая подача. 4. Верхняя прямая подача (в пределах площадки). 5. Подготовительные игры: «Мяч в воздухе», «Мяч капитану», «Эстафета у стены», «Пионербол». Допускается вариант «Пионербола», в котором мяч отбивается через сетку верхней передачей, а начинается игра нижними подачами или верхними передачами. 6. Учебная игра по упрощенным правилам.

IV. Лыжная подготовка

Задачи

1. Совершенствовать учащихся в изученных способах передвижения на лыжах.

2. Начать подготовку учащихся к сдаче учебной нормы.

Учебный материал. 1. Просмолка лыж. Смазка лыж при разном состоянии снежного покрова и различной температуре воздуха (беседа). 2. Лыжные ходы: попеременный двухшажный ход, одновремен-

³ Если на спортивные игры (ручной мяч или волейбол) отводится дополнительно 8 часов (см. объяснительную записку), то занятия по этим видам спорта проводятся по программе для девушек.

ные ходы. 3. Повторное прохождение на время отрезков длиной от 200 до 300 м (3—5 раз). Отдых после прохождения каждого отрезка — медленное передвижение на лыжах в течение 3—5 мин.

Х класс

1. Гимнастика

Задачи

1. Научить составлению комплекса упражнений типа разминки. 2. Продолжить обучение упражнениям в сопротивлении, поднимании и переноске груза.

3. Учить парным акробатическим упражнениям.

4. Учить опорному прыжку ноги врозь через коня в длину.

5. Учить преодолению высоких препятствий и полосы препятствий на местности.

6. Продолжить обучение перемещению из виса в упор и учить подъему разгибом.

Учебный материал

Общеразвивающие упражнения. Комплексы упражнений типа разминки по заданию учителя (домашние задания).

Упражнения в сопротивлении, поднимании и переноске груза: 1. Упражнения в сопротивлении: вырывание эстафетных палочек, набивного мяча, перетягивание гимнастической палки, каната; игры с сопротивлением («Борьба за обхват», «Борьба за захват рук», «Борьба за захват ноги» и др.). 2. Поднимание и переноска груза, переноска одного одним и различными способами.

Акробатические упражнения: 1. Стойка ногами на бедрах нижнего лицом или спиной к нему. 2. Влезание сбоку на плечи нижнего.

Прыжки опорные: 1. Прыжок ноги врозь через козла в длину (расстояние от мостика до снаряда — до 1,5 м, высота снаряда — до 125 см). 2. Прыжок ноги врозь через коня в длину с прямого разбега (высота до 120 см).

Преодоление препятствий: 1. Преодоление препятствий высотой до 2,3 м. 2. Преодоление полосы препятствий с применением бега, прыжков, парных акробатических упражнений, равновесия и лазания.

Висы и упоры: 1. Из подтягивания размахивание в висе (перекладина). 2. Из виса подъем силой в упор; из упора медленное опускание вперед в вис (перекладина). 3. Из упора на руках согнувшись подъем разгибом в сед ноги врозь (брусья). 4. Из упора соскок махом назад прогнувшись (брусья).

Примерные соединения: 1. Перекладина. Из виса подъем силой (попеременно и одновременно) в упор — медленное опускание вперед в вис — размахивание изгибами — махом назад соскок прогнувшись. 2. Брусья. Из упора на руках согнувшись подъем разгибом в сед ноги врозь — кувырок вперед в сед ноги врозь — перемах внутрь — мах назад — мах вперед — махом назад соскок прогнувшись.

II. Легкая атлетика

Задачи

1. Готовить к сдаче учебных норм по бегу, прыжкам и толканию ядра.
2. Продолжить обучение прыжкам в высоту с разбега способом «перекидной» и прыжкам в длину с разбега способом «прогнувшись».

Учебный материал

Бег: 1. Повторный бег со старта и с хода на отрезках от 20 до 40 м (5—6 раз с паузой не менее 2 мин.). 2. Бег 100 м на время. 3. Бег с равномерной скоростью на отрезках 60—80 м (5—8 раз). Отдых между пробегками — медленный бег 150 м. 4. Кросс 800 м на время.

Прыжки: 1. Прыжки в высоту с разбега способом «перекидной» на результат. 2. Прыжки в длину с разбега способом «прогнувшись» на результат.

Метание: 1. Метание гранаты (700 г) в цель — окоп (полоса) шириной 2 м с расстояния до 25 м. 2. Толкание ядра (5 кг) на результат.

III. Спортивные игры (ручной мяч 11×11 или волейбол)

Ручной мяч

Задачи

1. Научить передаче и ловле мяча в движении.
2. Научить ведению мяча.
3. Продолжить обучение броску мяча в ворота.

Учебный материал. 1. Бег с изменением направления и скорости; повороты на месте с шагом вперед и с шагом назад. 2. Передача мяча одной рукой сбоку, стоя на месте. Передача мяча в движении. Ловля мяча двумя руками в движении. Ведение мяча в движении бегом с изменением скорости. 4. Броски мяча в ворота одной рукой толчком сверху с разбега и одной рукой сбоку с места. 5. Задержание мяча, лежащего в ворота на уровне груди, выше головы и катящегося по земле. 6. Учебные игры с заданиями (на одни ворота и на двое ворот).

Волейбол

Задачи

1. Научить верхней и нижней передачам мяча двумя руками.
2. Научить верхней прямой подаче.
3. Учить прямому нападающему удару и блокированию.

Учебный материал. 1. Верхняя передача мяча двумя руками в различных направлениях, стоя на месте и после передвижения. Отбивание мяча кулаком у верхнего края сетки. Нижняя передача мяча у сетки. 2. Верхняя прямая подача в правую и левую половину площадки. 3. Прямой нападающий удар (из зон 4 и 2). 4. Расстановка игроков и тактика передач мяча. 5. Учебная игра с заданиями.

IV. Лыжная подготовка

Задачи

1. Учить целесообразной смене способов передвижения на лыжах в зависимости от рельефа местности и условий скольжения.
2. Продолжить подготовку к сдаче учебной нормы.

Учебный материал. 1. Переход с попеременного двухшажного хода на одновременные ходы. Переход с одновременных способов передвижения на попеременный двухшажный ход. 2. Повторное прохождение на время отрезков длиной от 500 до 800 м (2—4 раза). Отдых после прохождения каждого отрезка — медленное передвижение на лыжах в течение 5—6 мин. 3. Прохождение дистанции 5 км с 4—5 ускорениями по 400—600 м. 4. Прохождение дистанции 5 км на время.

XI класс

1. Гимнастика

Задачи

1. Научить самостоятельно проводить разминку с группой товарищей (комплекс упражнений).
2. Продолжить обучение парным акробатическим упражнениям.
3. Научить опорному прыжку ноги врозь через коня в длину.
4. Научить преодолевать высокие препятствия и полосу препятствий на местности.
5. Продолжить обучение подъему разгибом.
6. Подготовить учащихся к выполнению учебных норм.

Учебный материал

Упражнения в сопротивлении, поднимании и переноске груза: 1. Упражнения в сопротивлении группами (переталкивание группами, опираясь грудью, спиной и т. п.). 2. Упражнения в поднимании, переноске груза и сопротивлении игрового характера (эстафеты с переноской вдвоем одного, одного одним, игра «Бой всадников» и др.).

Акробатические упражнения. Влезание на плечи нижнего прыжком сзади.

Прыжки опорные: 1. Прыжок ноги врозь через коня в длину (высота до 125 см). **Преодоление препятствий** высотой до 2,6 м. 2. Преодоление полосы препятствий на местности (длина полосы до 150 м с 5—7 препятствиями различного характера).

Висы и упоры (горизонтальные шесты или канаты, перекладина, брусья и др.). 1. Размахивание в упоре на руках. 2. Из размахивания в упоре на руках подъем разгибом. 3. Соединение из 2—3 пройденных элементов на одном из снарядов.

II. Легкая атлетика

Задачи

1. Подготовить учащихся к выполнению учебных норм.
2. Совершенствовать учащихся в изученных видах: беге, прыжках и толкании ядра.

Учебный материал

Бег: 1. Повторный бег со старта и с хода на отрезках от 30 до 60 м (3—5 раз) с отдыхом не менее 2 мин. 2. Бег 100 м. 3. Бег с равномерной скоростью на отрезках 80—100 м (5—3 раз). Отдых между пробегками — медленный бег 100—150 м. 4. Кросс 800 м.

Прыжки: 1. Прыжки в высоту с разбега способом «перекидной». 2. Прыжки в длину с разбега способом «прогнувшись».

Метание. Толкание ядра (5 кг).

III. Спортивные игры (ручной мяч 11×11 или волейбол)

Ручной мяч

Задачи

1. Научить передачам мяча после ведения.
2. Научить броскам мяча в ворота после ведения.

Учебный материал. 1. Передача мяча одной рукой толчком сверху в движении с прыжком после ведения мяча. Ловля мяча двумя руками в движении с остановкой и с последующей передачей мяча партнеру. 2. Ведение мяча с изменением направления. Остановка после ведения и передача. 3. Броски мяча в ворота одной рукой толчком сверху и одной рукой сбоку в прыжке после ведения. 4. Переход от нападения к защите и от защиты к нападению. 5. Учебная игра.

III. Волейбол

Задачи

1. Совершенствовать учащихся в технике верхней и нижней передач мяча.
2. Продолжить обучение прямому нападающему удару и блокированию.

Учебный материал. 1. Верхняя передача мяча параллельно сетке и через сетку из различных исходных положений, стоя на месте и после передвижения. 2. Нижняя передача мяча с задней линией через сетку, стоя спиной к ней. 3. Верхняя прямая подача на точность и силу. 4. Прямой нападающий удар правой и левой рукой. 5. Блокирование и страховка. 6. Тактика нападения и защиты. 7. Учебная игра.

IV. Лыжная подготовка

Задача. Подготовить к сдаче учебной нормы.

Учебный материал. 1. Повторное прохождение на время отрезка длиной 1000 м (3—4 раза). Отдых после прохождения каждого отрезка — медленная ходьба в течение 5—8 мин. 2. Прохождение дистанции 5 км с 6—8 ускорениями по 400—500 м. 3. Прохождение на лыжах по пересеченной местности дистанции 5 км.

Учебные нормы для юношей XI класса

1. Подъем сидом из заса 4—3—1 раз.
2. Опорный прыжок ноги врозь через коня в длину (высота мостика 10 см): «б» — высота коня не ниже 115 см, опора о даль-

нюю треть снаряда; «4» — высота коня не ниже 115 см, опора ближе чем о дальнюю треть снаряда; «3» — высота коня не ниже 100 см, без учета места касания руками снаряда.

3. Бег 100 м: 14,0—14,4, 4—15,0 сек.
4. Кросс 800 м: 2 мин. 40 сек. — 2 мин. 45 сек. — 2 мин. 55 сек.
5. Прыжки в высоту с разбега: 135—130—120 см или прыжки в длину с разбега: 4 м 70 см — 4 м 40 см — 4 м 00 см.
6. Толкание ядра (5 кг): 10 м 00 см — 9 м 50 см — 8 м 50 см.
7. Прохождение на лыжах по пересеченной местности дистанции 5 км: 27—29—32 мин.

Приложение I

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ УЧЕБНЫЙ МАТЕРИАЛ ПО ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ГИМНАСТИКЕ (16 ЧАСОВ ДЛЯ КАЖДОГО КЛАССА) ДЛЯ ДЕВУШЕК

IX класс

Задачи

1. Учить пружинным и волнообразным движениям руками, ногами и туловищем.
2. Учить основным танцевальным формам движений.
3. Научить упражнениям со скакалкой.
4. Учить упражнениям с мячом.
5. Научить комбинации упражнений без предмета на 8 тактов.

Учебный материал

Специальные упражнения: 1. Одновременные и попеременные пружинные движения ногами в сочетании с остановками — на носках, на одном носке (на полуприседании). 2. Пружинные движения руками в различных направлениях; то же с изменением скорости движения. 3) Целостное пружинное движение (из стойки на носках). 4. Волна в положении, сидя на пятках; волна вперед, стоя на всей ступне, на носках — с опорой о гимнастическую стенку и без опоры. 5. Поочередные и одновременные волнообразные движения руками из различных исходных положений: руки в стороны, вперед, вверх, вниз. 6. Взмахи руками в различных направлениях: одновременные, поочередные и последовательные. 7. Взмахи ногой вперед, в сторону, назад (в различных сочетаниях). 8. Целостный вымах с последующим продвижением вперед, с вымахом вперед.

Основные танцевальные формы движений: 1. Ходьба мягким шагом; перекатный шаг; шаг полки вперед назад и с поворотом; вальсовый шаг на месте (вправо, влево), при движении вперед и назад. 2. Бег мягким шагом; «классический» бег; «перекатный бег»; бег вальсовым шагом. 3. Прыжки с одной ноги на другую («широкий прыжок») с одного и двух шагов разбега; прыжки со сменой ног вперед, в сторону, назад. 4. Элементы русской лямки: двойной скользящий шаг с продвижением вперед и в сторону; сочетание перекатных шагов с

притопом; дробный ход; дробный ход в сочетании с прыжком.

Упражнения в равновесии: 1. Равновесие в полуприседании на одной ноге при различных положениях другой ноги, туловища и рук. 2. Переднее равновесие: одноименное и разноименное. 3. Остановки на носках после стремительного бега, целостного взмаха, волны. 4. Одноименный поворот на 180° , 270° и 360° . 5. Поворот на 180° махом ноги вперед в переднее равновесие. 6. Разноименный поворот до 360° .

Упражнения с мячом (диаметр мяча 8—12 или 15—20 см): 1. Броски мяча одной рукой по дуге вверх и ловля другой; удары мяча о пол и ловля его на месте, на шаге польки, на вальсовом шаге. 2. Броски мяча из-за плеча, ловля той и другой рукой. 3. Отбивание мяча вверх одной рукой — ладонью и тыльной стороной кисти. 4. Броски мяча и ловля его после поворота на 360° ; то же при ударе мячом о пол.

Упражнения со скакалкой: 1. Прыжки на обеих ногах, вращая скакалку вперед и назад: в момент промежуточного прыжка поднимать одну ногу вперед или в сторону. 2. Круг скакалкой слева (справа), с последующим прыжком через нее. 3. Прыжки с вращением скакалки в боковом направлении. 4. Поточные прыжки с двойным вращением скакалки. 5. Подбивные прыжки, вращая скакалку вперед, назад. 6. Прыжки через скакалку на шаге польки, галопа.

Комбинация упражнений: 1. Комбинации упражнений без предметов. 2. Танцевальные комбинации из элементов русской народной пляски. 3. Комбинации упражнений со скакалкой.

Примерный музыкальный материал

1. И. Дунаевский: «Эх, хорошо», «Молодежная».
2. В. Соловьев-Седой. Танец из оперетты «Верный друг», II акт, № 1.
3. И. Морозов. Полька из балета «Доктор Айболит».
4. П. Чайковский. Трепак из балета «Щелкунчик».
5. И. Штраус. Вальс «Весенние галоса».
6. Музыка народных песен и плясок.

X класс

Задачи

1. Продолжить обучение пружинным и волнообразным движениям.
2. Продолжить обучение основным танцевальным формам движений.
3. Научить упражнениям с мячом в сочетании с танцевальными шагами.
4. Учить упражнениям с обручем.
5. Научить комбинации упражнений (без предмета или с предметом) на 16 тактов.

Учебный материал

Специальные упражнения: 1. Пружинные движения ногами в сочетании со взмахом рук вперед и назад, внутрь и наружу. 2. Целостное пружинное движение с изменением темпа: вдвое быстрее или медленнее; быстро вниз и медленно вверх и наоборот. 3. Волнообразные движения руками с различной скоростью, амплитудой и

переменной направленности — вперед и в сторону, вниз и вверх. 4. Волна из исходного положения: одна нога вперед; то же с подниманием на носки. 5. Боковая волна. 6. Поочередные, одновременные и последовательные взмахи руками с постепенным нарастанием амплитуды движений. 7. Целостный взмах в сторону с последующими шагами; то же с прыжком.

Основные танцевальные формы движений:

1. Острый шаг. Широкий шаг. Шаг вальса с поворотом. 2. Острый бег. Широкий бег. 3. Прыжок шагом. Широкий побивной прыжок. Перекидной прыжок. 4. Элементы украинской пляски: тройной шаг с прыжком; «голубец» простой и в сочетании с притопом; «веревочка» при движении назад и в сочетании с поворотом; движение ногой на носок и пятку прыжком.

Упражнения в равновесии: 1. Переднее равновесие с прыжка: одноименное и разноименное. 2. Боковое равновесие. 3. Поворот на 360° с наклоном назад при перекрестном положении ног. 4. Одноименный и разноименный повороты на 360° из стойки на колени. 5. Одноименный поворот на 540° .

Упражнения с мячом: 1. Переводы мяча под рукой «выкрутом»; то же, но после «выкрута» бросок и ловля мяча. 2. Броски мяча вперед-вверх, бег за мячом и ловля одной рукой. 3. Броски мяча через голову вверх-назад и ловля мяча после поворота. 4. Отбивание мяча о пол двумя и одной рукой с поворотом на 360° несколько раз подряд (при перекрестном положении ног).

Упражнения с обручем (диаметр обруча 90—95 см): 1. Вращение обруча одной рукой в лицевой и боковой плоскостях на месте и в движении шагом галопа, польки, вальса. 2. Перекачивание обруча из одной руки в другую (влево, вправо) перед собой и за спиной. 3. Броски вверх и ловля двумя руками и одной рукой, держа обруч в лицевой плоскости; то же, но броски вверх в боковой плоскости. 4. Броски обруча вверх после вращения одной рукой. 5. Прыжки через обруч, качая его вперед и назад, влево и вправо. 6. Прыжки через обруч, вращая его как скакалку вперед, назад.

Комбинация упражнений: 1. Комбинации специальных упражнений без предметов и основных танцевальных форм движений. 2. Танцевальные комбинации из элементов украинской народной пляски. 3. Комбинация упражнений с мячом.

Примерный музыкальный материал:

1. Глазунов: «Маленький вальс», «Салонный вальс», соч. 43.
2. Ф. Шуберт «Музыкальный момент».
3. М. Глинка. Отрывок из II акта оперы «Иван Сусанин», № 7, цифра 25.
4. В. Сердечков. Концертный этюд, соч. 4, № 1.
5. И. Морозов. Вальс из балета «Доктор Айболит».
6. М. Мошковский «Маленький вальс».
7. Народные мелодии.

XI класс

Задачи

1. Научить целостным пружинным и волнообразным движениям.
2. Научить основным танцевальным формам движений.

3. Продолжить обучение упражнениям с обручем.
4. Учить упражнениям с лентой.
5. Научить комбинации упражнений с предметом на 32 такта.

Учебный материал

Специальные упражнения. 1. Пружинные асимметричные движения руками, выполняемые в разном темпе и с различной степенью напряжения. 2. Пружинные движения ногами с последующей остановкой на носке ноги при различном положении рук и другой ноги. 3. Целостное пружинное движение с поворотом на 90°. 4. Круговая волна (вперед и назад), стоя на носках. 5. Боковая волна с поворотом. 6. Последовательные волнообразные движения руками. 7. Целостный взмах из положения, сидя на бедре до положения стоя.

Основные танцевальные формы движений:

1. Пружинный шаг. Шаг мазурки — тройной и с прыжком. 2. Пружинный бег. 3. Прыжок с последовательным взмахом ноги вперед и назад; прыжок касаясь. 4. Элементы белорусской пляски: бег тройным шагом с прыжком; «веревочка» двойная, «веревочка» в сочетании с притопом; «голубец» в сочетании с притопом.

Упражнения в равновесии: 1. Переднее равновесие на носке. 2. Равновесие с наклоном в сторону. 3. Равновесие с наклоном назад, другая нога впереди (прямая или согнутая). 4. Одноименный поворот на 360° в переднее равновесие. 5. Разноименный поворот на 540°. 6. Одноименный поворот на 720°.

Упражнения с обручем: 1. Вращение обруча одной рукой с попеременным перехватом правой и левой руками в лицевой и боковой плоскостях из различных исходных положений: на месте, в движении различными шагами и бегом вперед, назад, в стороны. 2. Прыжок через обруч, вращая его вперед, с последующим поворотом на 360°, сохраняя перекрестное положение ног. 3. Броски и ловля обруча двумя руками и одной рукой в прыжке шагом, подбивном прыжке, в прыжке со сменой ног. 4. Прыжки через обруч, накидывая его на себя («накидка»).

Упражнения с лентой (длина ленты 5 м):

1. Махи и круги лентой в различных направлениях: вверх, вниз, вперед, назад, вправо, влево. 2. «Змейка» вертикальная и горизонтальная на различной высоте и по полу. 3. «Спираль» в горизонтальной и вертикальной плоскостях. 4. «Восьмерки» большие и малые в различных плоскостях и направлениях, на месте и в сочетании с различными танцевальными шагами. 5. Круги и «змейки» в сочетании с поворотами, переступая на носках на месте и в движении; то же с одноименным поворотом на 360°. 6. Большие лицевые круги лентой с прыжками через нее.

Комбинации упражнений: 1. Комбинации специальных упражнений без предметов, усложненные динамикой и темпом музыки. 2. Танцевальные комбинации из элементов белорусской народной пляски. 3. Комбинации упражнений с обручем, лентой. 4. Пар-

ные и групповые комбинации упражнений с предметами.

Примерный музыкальный материал. 1. П. Чайковский. Вальс из 1 акта балета «Лебединое озеро». 2. М. Глинка. Мазурка из оперы «Иван Сусанин». 3. А. Глазунов. Вальс № 3, соч. 42; вальс № 6, соч. 42. 4. Народные мелодии.

Приложение 2

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ УЧЕБНЫЙ МАТЕРИАЛ ПО ЛЕГКОЙ АТЛЕТИКЕ

Для юношей

IX класс

1. Эстафетный бег с этапами до 100 м.
2. Двойной прыжок с места. 3. Метание дротика на дальность с разбега.

X класс

1. Эстафетный бег 4 × 100 м.
2. Тройной прыжок с места. 3. Метание копья (600 г) с разбега.

XI класс

1. Эстафетный бег 4 × 100 м на время.
2. Тройной прыжок с разбега. 3. Метание копья (600 и 800 г) с разбега на результат.

Для девушек

IX класс

1. Бег через два-три учебных барьера высотой 40—50 см (расстояние между барьерами в 6—6,5 м преодолевается в три шага).
2. Метание дротика на дальность с разбега.

X класс

1. Пробегание 2—3 барьеров высотой 50—60 см (расстояние между барьерами 6,5—7,0 м преодолевается в три шага). Преодоление первого барьера с низкого старта.
2. Метание копья (600 г) с разбега.

XI класс

1. Пробегание первых двух барьеров (высота 76,2 см) с низкого старта. Барьерный бег 30 м.
2. Метание копья (600 г) с разбега на результат.

Приложение 3

УЧЕБНЫЙ МАТЕРИАЛ ПО ВОЛЕЙБОЛУ

Для девушек

(32 часа в каждом классе)

IX класс

Задачи

1. Научить перемещениям волейболиста.
2. Научить верхней передаче мяча двумя руками.
3. Учить нижней передаче мяча.
4. Научить нижней прямой подаче.
5. Научить верхней прямой подаче.
6. Учить прямому нападающему удару.
7. Научить индивидуальным тактическим действиям.

Учебный материал. 1. Стойки волейболиста. Передвижение в стойке волейболиста приставными шагами вправо, влево, вперед и назад. Прыжки на одной и обеих ногах. 2. Верхняя передача мяча двумя руками на месте и после передвижения. Верхняя передача мяча в различных направлениях к сетке и через сетку. Нижняя передача мяча у сетки и мяча, отраженного сеткой. 3. Нижняя прямая подача на точность и силу. 4. Прямой нападающий удар правой и левой рукой (из зоны 4 и 2). 5. Расстановка игроков при подачах. Тактика при подачах. Тактика передачи мяча между партнерами и на сторону «противника». 6. Подготовительные игры: «Мяч в воздухе», «Мяч капитану», «Эстафеты у стены», «Пионербол» (допускается вариант «Пионербол», в котором мяч отбивается через сетку верхней передачей, а игра начинается верхними передачами и нижними подачами). 7. Учебная игра по упрощенным правилам.

Х класс

Задачи

1. Учить верхней передаче мяча с падением.
2. Научить нижней передаче мяча.
3. Учить верхней боковой подаче.
4. Научить прямому нападающему удару.
5. Учить блокированию и страховке.
6. Научить взаимодействию игроков.

Учебный план. 1. Верхняя передача мяча в направлениях, соответствующих основным направлениям передач в игре. Отбивание мяча кулаком у верхнего края сетки. Нижняя передача мяча через сетку, стоя спиной к ней. Прием мяча от подачи и передача по заданию. Верхняя передача с падением. 2. Верхняя боковая подача. 3. Прямой нападающий удар правой и левой рукой. 4. Одиночное блокирование. 5. Страховка игроков: нападающих, блокирующих и принимающих мяч от противника. 6. Взаимодействия игроков в нападении и защите. 7. Учебная игра с заданиями.

XI класс

Задачи

1. Научить верхней передаче мяча с падением.
2. Продолжить обучение верхней боковой подаче.
3. Учить нападающему удару с переводом.
4. Научить блокированию.
5. Научить тактическим системам игры в нападении и защите.

Учебный материал. 1. Верхняя передача в различных направлениях, стоя лицом и спиной в направлении передачи. Верхняя передача с последующим падением. Нижняя передача одной и двумя руками. Нижняя передача с последующим падением на сторону на бедро и перекатом на спину. 2. Верхняя боковая подача. 3. Прямой нападающий удар по всей длине сетки. Нападающий удар с переводом (из зоны 4 в зону 1, из зоны 3 в зоны 1-2). 4. Групповое блокирование. 5. Так-

тика нападения: нападение с первой передачи; выход игрока задней линии к сетке. Тактика защиты: расположение игрока зоны 6 на линии нападения; расположение игрока зоны 6 у лицевой линии. 6. Учебная игра.

Приложение 4

УЧЕБНЫЙ МАТЕРИАЛ ПО РУЧНОМУ МЯЧУ

Для девушек

(32 часа в каждом классе)

IX класс

Задачи

1. Научить передаче мяча одной рукой.
2. Научить передаче мяча и ловле двумя руками.
3. Научить ведению мяча.
4. Научить броску мяча в ворота.
5. Учить задерживанию мяча в воротах.
6. Научить индивидуальным тактическим действиям.

Учебный материал. 1. Бег с изменением направления и скорости; бег по сигналу и бег спиной вперед; передвижение приставными шагами вправо, влево, вперед и назад; прыжки толчком одной ногой. 2. Передача мяча толчком одной рукой сверху с места и в движении. Передача мяча двумя руками из-за головы в прыжке. Ловля мяча двумя руками на месте и в движении. Передачи в парах с продвижением вперед. 3. Отработка ударов мячом о поверхность площадки на месте. Ведение мяча в движении бегом, с изменением скорости; остановки после ведения. Ловля — ведение — остановка — передача. 4. Бросок мяча в ворота одной рукой толчком сверху с места и с разбега. 5. Задерживание мяча, летящего в ворота на различной высоте. 6. Индивидуальные действия в нападении и защите. 7. Подготовительные игры: «Борьба за мяч», «Мяч ловцу». Игры-задания с применением изученных приемов игры в ручной мяч. 8. Учебная игра по упрощенным правилам.

X класс

Задачи

1. Научить передаче и ловле мяча в движении.
2. Научить броску мяча в ворота после ведения.
3. Научить задержанию мяча в воротах.
4. Учить отвлекающим действиям.
5. Научить взаимодействиям игроков.

Учебный материал. 1. Остановки после бега с последующими уходами вправо, влево. Прыжки во время бега, отталкиваясь одной ногой, с поворотом в воздухе. 2. Передачи мяча в различных направлениях толчком одной рукой сверху и одной рукой сбоку во время движения шагом и бегом. Ловля мяча в движении, ведение и передача. Передачи мяча в тройках с продвижением вперед. Выбивание и вырывание мяча. 3. Ведение мяча с изменением направления и с обводкой препятствий.

4. Броски мяча в ворота одной рукой толчком сверху и одной рукой сбоку в прыжке после ведения. Броски мяча в прыжке поворотом в воздухе до 90°.
5. Задержание мяча в воротах.
6. Отвлекающие действия без мяча.
7. Взаимодействия игроков в нападении и защите.
8. Учебная игра с заданиями.

XI класс

Задачи

1. Научить передаче и ловле мяча в прыжке.

2. Научить отвлекающим действиям.

3. Научить тактическим системам игры в нападении и защите.

Учебный материал. 1. Передача мяча в парах и тройках с продвижением вперед и броском мяча в ворота. Передача мяча в прыжке с поворотом до 180°. Ловля в прыжке и передача после приземления. Передача и ловля мяча в упражнениях с активным сопротивлением (игра 4:4). 2. Ведение мяча при противодействии партнера. Укрывание мяча. 3. Отвлекающие действия на передачу и бросок с последующим уходом и ведением мяча из положения лицом и спиной к противнику. 4. Броски мяча в ворота при противодействии партнера. Штрафной бросок. 5. Тактика нападения против «организованной» защиты. Системы нападения 4—2 и 5—1. Заслоны. 6. Личная защита. Зонная защита. Комбинированная защита. 7. Учебная игра.

Приложение 5

УЧЕБНЫЙ МАТЕРИАЛ ПО ПЛАВАНИЮ

Для юношей

(8 часов в каждом классе)

IX класс

Задачи

1. Совершенствовать в основных способах плавания.
2. Продолжить обучение плаванию способом на боку.

Учебный материал. 1. Плавание основными способами до 200 м: равномерно, с переменной скоростью, с ускорением к концу дистанции. 2. Плавание способом «на боку». 3. Стартовый прыжок и повороты.

X класс

Задачи

1. Совершенствовать в избранном способе плавания.
2. Научить плавать способом «на боку». Учить нырянию.

Учебный материал. 1. Плавание избранным способом до 300 м: равномерно, с переменной скоростью, с ускорением к

концу дистанции. 2. Плавание способом «на боку» до 100 м. 3. Ныряние за предметом в глубину до 2 м; ныряние в длину.

XI класс

Задачи

1. Научить приемам спасания «тонущего».
2. Подготовить к сдаче учебных норм по плаванию.

Учебный материал. 1. Плавание избранным способом до 400 м: равномерно, с переменной скоростью, с ускорением к концу дистанции. 2. Буксировка «тонущего» до 40 м. 3. Ныряние за предметом в глубину до 3 м; ныряние в длину.

Учебные нормы. 1. Проплыть одним способом: 400—350—300 м. 2. Буксировка «тонущего»: 40—30—20 м.

Для девушек

(16 часов в каждом классе)

IX класс

Задачи

1. Совершенствовать в основных способах плавания.
2. Продолжить обучение плаванию способом «на боку».

Учебный материал. 1. Плавание основными способами до 150 м: равномерно, с переменной скоростью, с ускорением к концу дистанции. 2. Плавание способом «на боку». 3. Стартовый прыжок и повороты.

X класс

Задачи

1. Совершенствовать в избранном способе плавания.
2. Научить плавать способом «на боку».
3. Учить нырянию.

Учебный материал. 1. Плавание избранным способом до 200 м: равномерно, с переменной скоростью, с ускорением к концу дистанции. 2. Плавание способом «на боку» до 50 м. 3. Ныряние за предметом в глубину до 1,5 м; ныряние в длину.

XI класс

Задачи

1. Научить приемам спасания «тонущего».
2. Подготовить к сдаче учебных норм по плаванию.

Учебный материал. 1. Плавание избранным способом до 300 м: равномерно, с переменной скоростью, с ускорением к концу дистанции. 2. Буксировка «тонущего» до 30 м. 3. Ныряние за предметом в глубину до 2 м; ныряние в длину.

Учебные нормы. 1. Проплыть одним способом 300—250—200 м.

2. Буксировка «тонущего»: 30—25—15 м.

ДОДАТОК Е

ПРОГРАМА ВОСЬМИРІЧНОЇ ШКОЛИ.
ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА. 1-3 КЛАСИ. 1972 р.

Утверждено
Министерством просвещения УССР

ОБЪЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА

Коммунистическая партия, Советское правительство считают одной из главных задач в осуществлении программы построения коммунизма воспитание подрастающего поколения.

Об этом подчеркивается в решениях XXIV съезда КПСС и XXIV съезда Компартии Украины.

Программа Коммунистической партии поставила задачу «...обеспечить воспитание, начиная с самого раннего детского возраста, физически крепкого молодого поколения с гармоническим развитием физических и духовных сил. Это требует всемерного поощрения всех видов массового спорта и физической культуры, в том числе в школах, вовлечения в физкультурное движение все более широких слоев населения, особенно молодежи»¹.

В 1—3 классах основными задачами физического воспитания являются:

укрепление здоровья детей и обеспечение правильного физического развития;

обучение и совершенствование естественных двигательных действий: ходьбы, бега, метания, лазания, равновесия;

развитие основных двигательных качеств, преимущественно ловкости и быстроты;

формирование навыков правильной осанки при статическом положении тела и в движении, обучение правильному согласованию движений с дыханием;

сообщение доступных знаний по физической культуре и привитие гигиенических навыков, необходимых при занятиях физическими упражнениями (уход за телом, опрятность спортивной одежды и др.);

воспитание смелости, настойчивости, дисциплинированности, коллективизма, чувства дружбы и товарищества, навыков культурного поведения, социалистического отношения к труду и общественной собственности;

привитие учащимся интереса к физическим упражнениям.

Для решения этих задач используются различные средства физической культуры.

¹ Программа Коммунистической партии Советского Союза, «Госполитиздат», 1961, стр. 96.

Основным учебным материалом для учащихся 1—3 классов являются строевые, общеразвивающие, танцевальные и акробатические упражнения, прыжки, метание, ходьба на лыжах, подвижные игры и плавание.

Изучение строевых упражнений знакомит учащихся с содержанием строевых команд и обеспечивает формирование навыков четкого выполнения команд как в строю, так и вне строя. Выполнение строевых упражнений дисциплинирует учащихся, организует их поведение.

Много внимания в программе уделяется общеразвивающим упражнениям, изучение которых способствует правильному усвоению отдельных движений отдельными частями тела, расширяет их двигательный опыт, формирует культуру движений. Общеразвивающие и танцевальные упражнения имеют большое значение в формировании и закреплении у детей правильной осанки, приучают согласовывать движения с дыханием.

В программе предусмотрено изучение материала по лыжной подготовке и плаванию. Этот материал планируется в тех школах, которые расположены в соответствующих климатических зонах и имеют необходимую материальную базу.

Для изучения материала по плаванию нужно использовать открытые водоемы и плавательные бассейны. Каждая школа должна принять все меры, чтобы обеспечить выполнение этого раздела программы.

Занятия по плаванию проводятся при температуре воды не ниже $+20-22^{\circ}\text{C}$ и температуре воздуха не ниже $+24^{\circ}\text{C}$. Во время занятий по плаванию учитель должен уделять большое внимание предупреждению травм и несчастных случаев.

Важное значение для решения задач физического воспитания имеют подвижные игры. В программу включены игры с элементами общеразвивающих упражнений, игры с бегом, прыжками, метанием, лазанием, перелезанием и игры на лыжах.

В разделе программы «Теоретические сведения» предусматривается круг знаний, которые должны получить учащиеся о двигательном режиме школьника, закаливании, формировании осанки, правильном дыхании во время выполнения физических упражнений, а также знания и навыки ухода за телом и одеждой при занятиях физическими упражнениями.

Сетка часов для 1—3 классов

Классы	Основная гимнастика	Игры	Лыжная подготовка	Плавание	Всего
1	24	28	10	6	68
2	30	22	10	6	68
3	32	20	10	6	68

В школах, где из-за климатических и местных условий не может изучаться материал по лыжной подготовке и плаванию, соответствующие часы распределяются на гимнастику и игры. Уроки эти обязательно проводятся на воздухе.

В школах, где планируются занятия по лыжной подготовке, необходимо строго придерживаться гигиенических норм пребывания детей на холодном воздухе.

Значительная часть уроков по физической культуре осенью и весной должна проводиться на спортивных площадках.

Учебная работа по физической культуре четко планируется.

При планировании необходимо составлять:

- а) календарный план на полугодие;
- б) план-конспект урока.

Учитель должен постоянно заботиться о правильной осанке учащихся. В программе предусмотрен конкретный материал для решения этой задачи. Воспитание осанки у учеников должно осуществляться не только на уроках физической культуры, а также во всей учебно-воспитательной работе. Важную роль в этом играет ежедневное выполнение специальных упражнений дома. Организация данных занятий и контроль за ними возлагаются на учителя. Большое внимание учитель должен уделять формированию навыков правильного дыхания во время выполнения упражнений, заботиться о систематическом соблюдении мер по предупреждению травматизма, выполнять все основные методические требования к построению и проведению урока, учить учеников способам самостраховки и помощи, не допускать переутомления учащихся, требовать от них выполнения санитарно-гигиенических норм на местах занятий и по уходу за спортивным инвентарем.

Учащиеся, временно освобожденные от занятий физическими упражнениями, должны присутствовать на уроках физкультуры.

Учитель может привлекать их к работе по подготовке и проведению занятий.

Для школьников подготовительной медицинской группы организуются дополнительные занятия типа секции общей физической подготовки, проводимые один или два раза в неделю по 45—60 минут во внеурочное время. Основное содержание уроков и дополнительных занятий по физической культуре для этих детей составляют упражнения, предусмотренные школьной программой, и специальные упражнения, разработанные учителем.

Со школьниками, отнесенными к специальной медицинской группе, организуются занятия во внеурочное время два раза в неделю по 45 минут.

Учащиеся этой группы также в обязательном порядке посещают уроки физкультуры, где они могут быть помощниками учителя или просто присутствовать, следя за выполнением упражнений. Вопрос о возможности занятий этих школьников физическими упражнениями решается врачом школы в каждом случае отдельно в соответствии со специальной программой¹.

К физическому воспитанию детей подготовительной и специальной медицинских групп целесообразно привлекать родителей с тем, чтобы обеспечить правильный режим дня и занятия физическими упражнениями в домашних условиях (утренняя гимнастика, физкультминутка во время приготовления домашних заданий, коррегирующая гимнастика и т. д.).

Перевод учеников из одной медицинской группы в другую осуществляется врачом при ежегодных обследованиях и при дополнительном обследовании по специальной заявке учителя или родителей.

Наряду с уроками физической культуры должны проводиться физкультурно-оздоровительные формы занятий в режиме дня (игры и физические упражнения на больших переменах, физкультминутки на уроках).

Большое внимание необходимо уделять внеклассной работе по физической культуре (массовые праздники, занятия в физкультурных кружках, внутришкольные спортивные соревнования, различные виды туризма и др.).

На уроки и кружковые занятия по физической культуре ученики приходят в спортивной одежде.

¹ Программы по физической культуре для школьников специальной медицинской группы, 1—10 классы, К., «Радянська школа», 1967.

ДОДАТОК Ж

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА ДО КОМПЛЕКСНОЇ ПРОГРАМИ
ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ 1–11 КЛАСІВ
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ. 1988 р.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

«У зміцненні здоров'я населення, гармонійному розвитку особи, в підготовці молоді до праці і захисту Батьківщини зростає значення фізичної культури і спорту, впровадження їх у повсякденне життя. Треба поставити справу так, щоб кожна людина змолоду дбала про своє фізичне вдосконалення, мала знання в галузі гігієни і медичної допомоги, вела здоровий спосіб життя»¹.

Для розв'язання цього завдання Основними напрямками реформи загальноосвітньої і професійної школи передбачена організація щоденних занять всіх учнів фізичною культурою на уроках, у позаурочний час, у спортивних секціях.

Ця комплексна програма фізичного виховання містить зміст усіх основних форм шкільної фізичної культури, яка складає цілісну систему, побудовану на Всесоюзному фізкультурному комплексі «Готовий до праці й оборони СРСР» (ГПО).

Виконання програми забезпечує вирішення таких взаємозв'язаних завдань:

— зміцнення здоров'я, загартовування, підвищення працездатності учнів;

— виховання у школярів високих моральних якостей, формування понять про те, що турбота про своє здоров'я є громадським обов'язком; виховання потреби в систематичних заняттях фізичними вправами, прагнення до фізичного вдосконалення, готовності до праці і захисту Вітчизни;

— набуття необхідних знань у галузі гігієни, медицини, фізичної культури і спорту;

¹ Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. — К.: Політвидав України, 1986. — С. 182.

- навчання життєво важливих рухових навичок і умінь, застосування їх у різних за складністю умовах;
- розвиток рухових якостей.

Організація фізичного виховання за комплексною програмою сприяє встановленню єдиного, гігієнічно обгрунтованого фізкультурно-оздоровчого режиму школи, який сприяє моральному вихованню, трудовій і професійній підготовці учнів.

У першій частині програми визначено зміст фізкультурно-оздоровчих заходів, які здійснюються в режимі навчального дня: гімнастики до навчальних занять, фізкультурних хвилин під час уроків, фізичних вправ і рухливих ігор на великій перерві, щоденних фізкультурних занять у групах продовженого дня.

Фізкультурні хвилини і фізкультурні заняття в групах продовженого дня проводяться обов'язково для учнів 1—8-х класів; фізкультурні хвилини в старших класах — на розсуд учителів, що проводять уроки. Інші види занять обов'язкові для учнів усіх класів. Як правило, всі заняття організовуються на відкритому повітрі (в зимовий період — з урахуванням температурних режимів, які відповідають гігієнічним нормам конкретної території).

До другої частини включено програмний матеріал для проведення уроків фізичної культури.

Урок фізичної культури — основна форма фізичного виховання в загальноосвітній школі. Найважливіші вимоги до уроку: забезпечення диференційованого підходу до учнів з урахуванням стану їхнього здоров'я, фізичного розвитку, статі і рухової підготовленості; досягнення високої моторної щільності, динамічності, емоційності, освітньої та інструктивної спрямованості навчальних занять; формування в учнів навичок і умінь самостійних занять фізичною культурою. Завдання для самостійного виконання вправ учні одержують на уроці. Їх зміст має бути спрямований на розвиток фізичних якостей, повторення найпростіших рухових дій, засвоених на уроках. Перевірка виконання домашніх завдань здійснюється систематично.

З метою контролю за результативністю уроку фізичної культури в усіх класах двічі на рік проводиться перевірка фізичної підготовленості учнів: біг 30 м з високого старту, біг протягом 6 хв, стрибок у довжину з місця, підтягування у висі (хлопчики) і підтягування у висі лежачи (дівчатка). Підсумки проведених випробувань аналізуються, доводяться до відома учнів, їхніх батьків і педагогічного колективу.

Для досягнення високої готовності юнаків до служби

в Збройних Силах СРСР першорядне значення має їхня хороша рухова підготовка і насамперед розвиток у них сили, витривалості, швидкості, спритності, а також сміливості й стійкості до несприятливого впливу зовнішнього середовища. В школах повинні бути створені всі умови для того, щоб кожний старшокласник міг цілеспрямовано готуватися до виконання і впевнено виконав нормативи комплексу ГПО, систематично займався військово-прикладними видами спорту, постійно турбувався про своє фізичне вдосконалення, виховував у собі мужність і силу волі, готовність переносити великі фізичні навантаження, умів надавати першу медичну допомогу і проводити заняття з товаришами. Слід залучати призовників, що закінчили школу, до систематичних занять у спортивних секціях із старшокласниками і стимулювати їхні самостійні заняття.

З метою сприяння професійній підготовці учнів старших класів комплексна програма містить матеріал, який допомагає розвитку психофізіологічних функцій і специфічних якостей, необхідних у трудовій діяльності. Цей матеріал використовується на уроках фізичної культури, а також на перервах між заняттями в учбових цехах, міжшкільних учбово-виробничих комбінатах (УВК), у літніх таборах праці і відпочинку та інших учбово-виробничих об'єднаннях.

Одне з найважливіших завдань фізичного виховання — підвищення рухової підготовленості учнів. У програмному матеріалі для уроків фізичної культури зазначається, які рухові якості необхідно розвивати насамперед. Орієнтовні вправи для розвитку якостей подано в табл. 15.

На кожному уроці планують вправи, спрямовані на розвиток комплексу рухових якостей. Обсяг спеціальних і підготовчих вправ з віком збільшується і в старших класах становить не менше половини уроку.

В розділі програмного матеріалу «Основи знань» наведено загальні теоретичні положення про значення фізичної культури, вплив занять фізичними вправами на організм, виховання особистості школяра, методику самостійних занять і т. д. Крім того, під час навчання рухових навичок і умінь, розвитку рухових якостей, підготовки до виконання навчальних нормативів, домашніх завдань учитель повідомляє учням додаткові спеціальні дані, які сприяють кращому, свідомому засвоєнню навчального матеріалу.

Під час проведення рухливих ігор рекомендується використовувати крім поширених і національні ігри. В усіх класах учитель добирає ігри самостійно.

Кросова підготовка проводиться в усіх школах, у безсніжних районах — замість лижної підготовки.

Для розвитку рухових якостей і навчання рухових навичок і умінь вправи підбираються вчителем, враховуючи вікові можливості учнів та умови для проведення занять. Вивчений програмний матеріал систематично повторюють у наступних класах.

Якість навчального процесу здебільшого залежить від правильного його планування. Для цього необхідно скласти річний план розподілу навчальної програми і на його основі розробити план кожного уроку.

Успішність з предмета «Фізична культура» визначається рівнем виконання навчальних нормативів, повнотою набутих знань, міцністю засвоєння рухових навичок і вмінням самостійно виконувати доступні фізичні вправи. Учням, віднесеним за станом здоров'я до підготовчої медичної групи, оцінка успішності виставляється на загальних підставах, за винятком виконання навчальних нормативів у видах фізичних вправ, які їм протипоказані.

До учнів, що мають відхилення у фізичному розвитку, передбачається індивідуальний підхід під час виконання ними навчальних нормативів.

Під час організації занять фізичною культурою і спортом слід суворо дотримуватись встановлених санітарно-гігієнічних вимог і правил безпеки в загальноосвітній школі, затверджених Міністерством освіти СРСР.

Уроки необхідно в основному проводити на відкритому повітрі. Це сприяє загартовуванню організму учнів, профілактиці захворювань, підвищує результативність занять фізичною культурою, дає змогу вчителю використати широкий арсенал засобів і методів навчання, виховання і розвитку школярів. Такі заняття ставлять більш високі вимоги до їх організації, дозування навантаження, дотримання заходів безпеки тощо.

Уроки фізичної культури, позакласна та позашкільна фізкультурно-оздоровча і спортивно-масова робота проводяться тільки з використанням справного спортивного інвентаря та обладнання. Користуватися нестандартними і багатопропускними снарядами і тренажерами можна лише тоді, коли вони відповідають вимогам техніки безпеки.

При нормальному температурному режимі (визначається місцевими органами народної освіти та охорони здоров'я) в теплий період року учні 1—7-х класів на уроках фізичної культури займаються в спортивному одязі (труси, майка, футболка, тощо), взимку — в одязі, який відповідає температурним умовам і виду занять. Рішення

про форму одягу під час проведення уроків у 8—11-х класах приймає колектив фізичної культури з урахуванням рекомендацій вчителів фізичної культури та шкільних медичних працівників. При цьому бажано, щоб спортивна форма була єдиною.

Залежно від об'єктивних причин з дозволу вчителя фізичної культури окремі учні 1—11-х класів можуть займатися в одязі, відмінному від інших. На уроках, у спортивних секціях, гуртках школярі займаються в спортивному взутті.

Заняття фізичною культурою з учнями, віднесеними за станом здоров'я до спеціальної медичної групи, організуються відповідно до рекомендацій Міністерства освіти СРСР і Міністерства охорони здоров'я СРСР і проводяться за спеціальною програмою.

Учні, звільнені від занять фізичною культурою, мають бути на уроках у спортивному взутті і виконувати окремі доручення вчителів.

Передбачений сіткою годин (табл. 1) обсяг навчального часу на проходження відповідних розділів — орієнтовний. Залежно від умов і об'єктивної необхідності вчитель може змінити обсяг навчального часу на різні види програмного матеріалу.

В усіх класах у розділі «Основи знань» учитель дає відомості про комплекс ГПО, руховий режим, правила безпеки.

Третя частина програми складається з матеріалу, який сприятиме професійно-прикладній фізичній підготовці учнів з урахуванням обраної професії. Матеріал спрямований на вдосконалення відповідних рухових, психологічних та інших якостей, формування вмінь і навичок, характерних для тієї чи іншої трудової діяльності, а також для підвищення стійкості організму до різних факторів, пов'язаних з умовами виконання функцій майбутніми спеціалістами.

Четверта частина програми об'єднує зміст позакласних форм фізичного виховання: заняття учнів у гуртках фізичної культури, спортивних секціях, у тому числі з військово-прикладних видів спорту, групах загальної фізичної підготовки (ЗФП), групах ГПО. Зміст занять у різних формах позакласної роботи визначається з урахуванням віку школярів по групах класів.

Для спортивних секцій матеріал із ЗФП є єдиним. Зі спеціальної фізичної підготовки (СФП) він представлений у програмі окремо з основних видів спорту. Якщо є відповідні умови, вчитель може організувати заняття і з ін-

Таблиця 1

Розподіл навчального часу на різні види програмного матеріалу уроків фізичної культури (сітка годин)

Вид програмного матеріалу	Класи										
	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й	6-й	7-й	8-й	9-й	10-й	11-й
Основи знань											
Навички й уміння	під час уроку										
Гімнастика	28	28	28	28	16	16	16	16	16	16	16
Легка атлетика	—	—	—	10	20	20	20	20	20	20	20
Рухливі ігри	24	24	24	14	—	—	—	—	—	—	—
Спортивні ігри: волейбол, баскетбол, ручний м'яч, футбол	—	—	—	—	16	16	16	16	16	16	16
Лижна або кросова підготовка	16	16	16	16	—	—	—	—	—	—	—
Лижна, кросова або ковзанярська підготовка	—	—	—	—	16	16	16	16	16	16	16
Плавання	—	—	—	26	14	14	14	14	14	14	14
Боротьба	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	10
Розвиток рухових якостей	під час уроку										

Примітка: 1. В школах, які мають умови для навчання плавання, в 4-му класі виділяється час в обсязі 26 год, у 5—11-х класах — по 14 год на рік. Цей обсяг часу виділяється рівномірно: з інших розділів програми.

2. В 10—11-му класах шкіл, які мають умови для навчання прийомів боротьби, на розділ відводиться 10 год, що виділяються рівномірно з інших розділів програми.

3. Залежно від можливостей школи вчитель вибирає для учнів 5—7-х класів дві спортивні гри, а починаючи з 8-го класу, — одну.

ших видів спорту, включаючи національні. Кількість спортивних секцій і гуртків за пропозицією вчителів фізичної культури визначається адміністрацією школи.

У процесі позакласних занять так само, як і на уроках фізичної культури, здійснюється виховання в учнів активної життєвої позиції, працьовитості, колективізму, сміливості, рішучості, наполегливості, цілеспрямованості. Вод-

ночас розв'язуються завдання з військово-патріотичного виховання: підготовки до служби в лавах Збройних Сил СРСР, формування почуття гордості за соціалістичну Вітчизну, постійної готовності до її захисту.

До п'ятої частини програми включено зміст загальношкільних фізкультурно-масових і спортивних заходів: щомісячних днів здоров'я і спорту, внутрішкільних змагань, туристських походів і зльотів, фізкультурних свят.

Мета цих заходів — пропаганда фізичної культури і спорту, залучення всіх школярів до систематичних занять фізичними вправами, підбиття підсумків проведеної фізкультурно-спортивної роботи, активний відпочинок.

Зміст щомісячних днів здоров'я і спорту та внутрішкільних змагань подано окремо за групами класів, щоб під час проведення цих заходів усією школою одночасно в їхній програмі передбачався зміст, що відповідає певним віковим групам.

Основою для внутрішкільних змагань має бути зміст Всесоюзного фізкультурного комплексу ГПО. Змагання проводяться відповідно до вимог діючих положень і правил.

Результативність позакласних форм фізичного виховання, фізкультурно-масових і спортивних заходів, фізкультурно-оздоровчої роботи забезпечується спільними зусиллями організатора позакласної та позашкільної виховної роботи, вчителів фізичної культури, класних керівників, керівника початкової військової підготовки з широким залученням фізкультурного активу учнів, спортсменів, тренерів, з допомогою шефів. Неодмінною умовою ефективності цієї роботи є дієвість зв'язків ради колективу фізичної культури з комсомольською та піонерською організаціями під педагогічним керівництвом учителів відповідно до Положення про шкільний колектив фізичної культури. Загальне керівництво і контроль за організацією занять в усіх формах забезпечується директором школи та його заступником. У зв'язку з цим перша, третя і п'ята частини комплексної програми призначені для виконання всім педагогічним колективом.

В кінці програми наведені таблиці 14 і 15. В таблиці 14 визначено сумарний обсяг щоденного рухового режиму за рахунок використання урочних і позаурочних форм занять, а також вміщено орієнтовні затрати часу на ті або інші види вправ; у таблиці 15 подано орієнтовний перелік вправ для розвитку фізичних якостей.

Комплексна програма фізичного виховання учнів 1—11-х класів розроблена відповідно до структури одинадця-

тирічної школи. Виходячи з цього, в школах, які працюють за десятирічним навчальним планом, уроки фізичної культури в 10-му класі мають проводитися за вимогами комплексної програми для 11-го класу, в 9-му класі — за програмою 10-го класу, в 8-му — за програмою 9-го класу тощо. Теперішній 1-й клас (семилітки) працюють за комплексною програмою 2-го класу з урахуванням навчального матеріалу для 1-го класу з основних стройових, гімнастичних, акробатичних вправ, початкових видів лижної підготовки. Уроки фізичної культури з учнями шестирічного віку проводяться за комплексною програмою для 1-го класу.

[160]

ДОДАТОК 3

ОРІЄНТОВНИЙ ЗРАЗОК ПЛАНУ ПІДГОТОВЧОЇ РОБОТИ З
ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО НОВОГО НАВЧАЛЬНОГО РОКУ
(1958|1959)

№№ п/п	Зміст роботи	Дата проведення	Місце проведення	Відповід за проведення	Відмітка про виконання
1	2	3	4	5	6
I. Організаційна робота					
<ol style="list-style-type: none"> 1. Провести загальні збори колективу фізичної культури. 2. Провести вибори фізкультурних організаторів в класах, голів секцій, старших груп, капітанів команд. 3. Розглянути і затвердити план роботи секцій та спортивно-масової роботи в класах. 4. Підготувати помічників вчителя в секціях: гімнастичній... чол., волейбольній... чол і т. д., а також керівників гімнастики до занять... чол. 5. Організувати суботники для будівництва шкільних спортивних майданчиків. 6. Перевірити роботу фізкультурних організаторів і обговорити стан спортивно-масової роботи в класах. 7. Заслухати стан позакласної спортивної роботи на педагогічній раді і комітеті ЛКСМУ. 8. Організувати медичний огляд всіх учнів школи і т. д. 					
II. Навчально-спортивна робота					
<ol style="list-style-type: none"> 1. Поновити (організувати) навчально-спортивну роботу в секціях: л/атлетики, гімнастики, баскетболу і т. д. 2. Скласти та затвердити навчальні плани секцій. Скласти розклад занять. 					

1	2	3	4	5	6
---	---	---	---	---	---

3. Встановити склад навчальних гуртків по вікові, статі, кількості осіб, кількості занять протягом тижня.
4. Організувати облік роботи секцій.
5. Затвердити календар шкільних змагань.
6. Підготувати до кінця навчального року: значкистів БГПО... чол., ГПО 1 ст... чол., ГПО 2 ст... чол.
7. Підготувати суддів: з гімнастики... чол., з легкої атлетики... чол., і т. д.
8. Підготувати розрядників (юнаків і дівачт) з гімнастики... чол., з л/атлетики... чол., баскетболу... чол. і т. д.
9. Взяти участь в змаганнях за планом райВНО, облВНО і т. д.

III. СПОРТИВНО-МАСОВА І АГІТАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИ- СТСЬКА РОБОТА

1. Організувати роз'яснювальну роботу серед учнів з метою залучення їх в спортивні секції.
2. Розробити та затвердити плани і програми показових виступів, фізкультурних свят і вечорів, масових екскурсій та походів.
3. Організувати куточок фізичної культури.
4. Організувати висвітлення спортивних новин.
5. Провести в класах бесіди про загартування та гігієну учнів.
6. Провести роз'яснювальну роботу серед учнів і батьків про значення ранкової гімнастики.
7. Розробити комплекси гімнастики до занять.
8. Розробити комплекси фізкультурних хвилин для молодших класів і т. д.

IV. ГОСПОДАРСЬКА РОБОТА.

1. Провести перевірку спортивного інвентаря, відремонтувати його і забезпечити збереження.
2. Придбати необхідний інвентар масового користування і налагодити.

1	2	3	4	5	6
---	---	---	---	---	---

ти регулярну видачу його для навчальних цілей.

3. Разом з лікарем школи перевірити та поповнити недостаючим обладнанням та приладами медичний кабінет.
4. Обладнати спортивний майданчик та організувати чергування учнів для підтримання його в належному стані.

Цей план повинен бути узгоджений з загальним річним планом школи і входити до нього як окремий розділ.

Для того, щоб довести зміст плану до всіх учнів і вчителів школи, використовується форма-плакат, куди заносяться питання плану найбільш цікаві для шкільного колективу. План вивішується на дошці фізкультурної роботи школи.

З метою успішного виконання навчальної програми з фізичної культури кожен вчитель, а також вчителі початкових класів, які проводять уроки з цього предмету, повинні розробити до початку навчального року навчальні календарні плани для своїх класів на першу чверть, або півріччя, обговорити їх на внутрішкільних методичних об'єднаннях вчителів фізичної культури (бажано з участю завуча) і представити на затвердження завучу або директору школи.

Перед плануванням навчального матеріалу для 3—10 класів на навч. чверть слід схематично розподілити програмний матеріал і встановлені для цих класів нормативи на рік. Календарний план складається окремо для кожного класу приблизно за такою схемою:

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

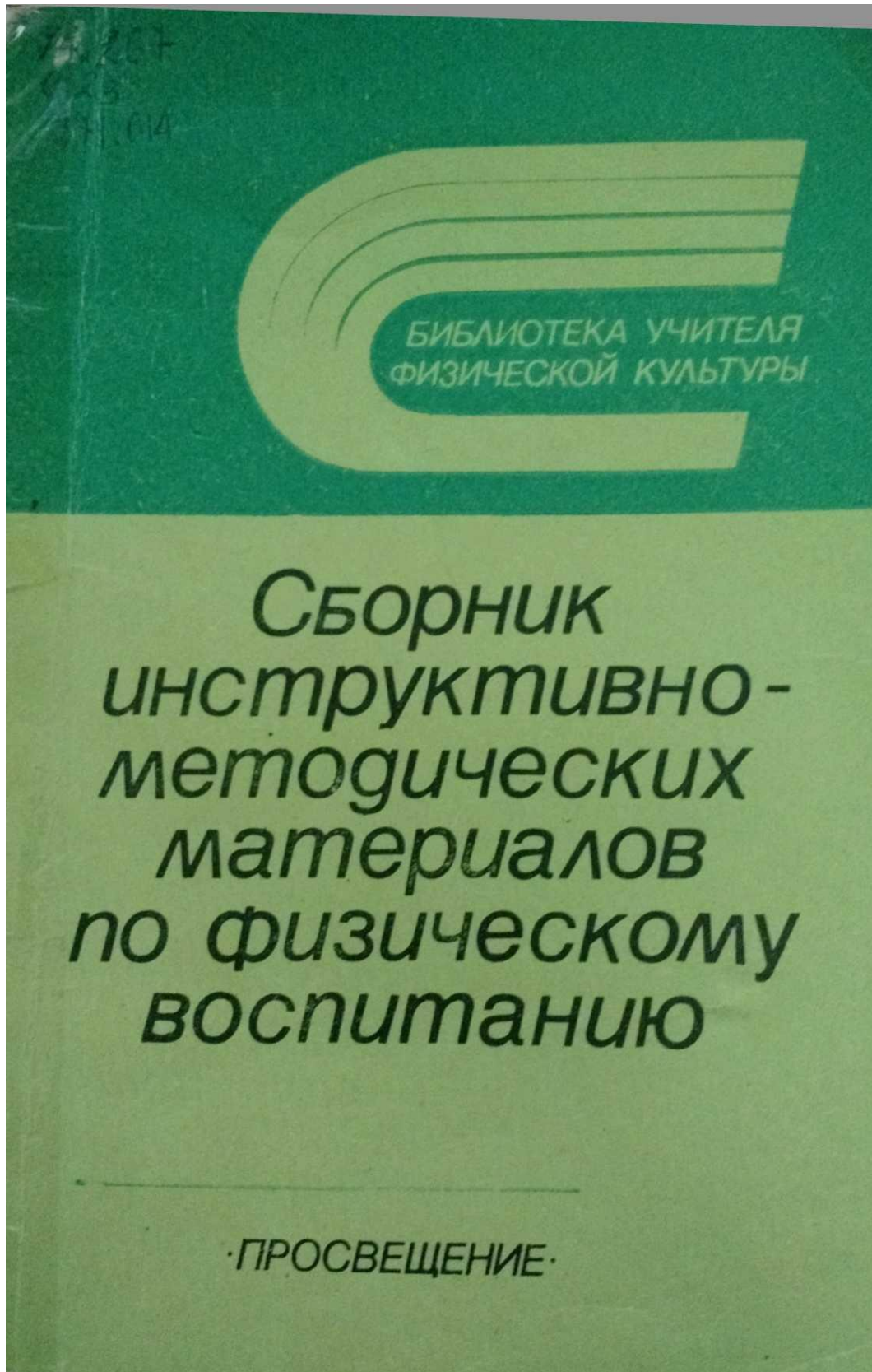
на 1 чверть 1958/59 навчального року для 7-го класу
Корецької СШ № 1, Ровенської області.

Контрольні вправи:

1. Біг 500 м.
2. Метання гранати (вага 500 г.) в далечінь.
3. Стрибок у висоту з розгону.

ДОДАТОК К

ТИТУЛЬНИЙ ЛИСТ ТА ЗМІСТ ПОСІБНИКА
«СБОРНИК ИНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ ПО
ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ»

СОДЕРЖАНИЕ

Введение	3
О дальнейшем подъеме массовости физической культуры и спорта (извлечения)	5
Положение о физическом воспитании учащихся общеобразовательной школы	7
Об учебной программе по физической культуре	15
Инструктивно-методические рекомендации о повышении качества урока физической культуры	17
Об организации занятий по физической культуре со школьниками, отнесенными по состоянию здоровья к специальной медицинской группе	33
О снижении наполняемости в специальных медицинских группах школьников для занятий по физической культуре	35
Об оценке успеваемости по физической культуре учащихся I—X классов, отнесенных по состоянию здоровья к специальной медицинской группе	36
О передаче уроков физкультуры в I—III классах в малокомплектных сельских восьмилетних школах учителям старших классов	37
Методические рекомендации по проведению гимнастики до учебных занятий и физкультурных минут на уроках	38
Методические рекомендации по организации и проведению подвижных игр и физических упражнений на удлиненных переменах	49
О проведении дней здоровья и спорта в общеобразовательных школах	56
О физкультурно-оздоровительных мероприятиях в интернатных учреждениях	60
Положение о коллективе физической культуры общеобразовательной школы	61
О порядке оплаты за внеклассную работу по физическому воспитанию учащихся	70
Методические рекомендации по организации занятий физической культурой и спортом в группах продленного дня	72
О совместной работе учителей физической культуры и военных руководителей по усилению физической и начальной военной подготовки учащихся старших классов	97

О порядке организации спортивных соревнований среди школьников	101
О школе передового опыта работы по физическому воспитанию	104
Изменения и дополнения к Положению о детско-юношеской спортивной школе	107
Об организации работы групп начальной подготовки ДЮСШ системы просвещения	108
Правила безопасности занятий по физической культуре и спорту в общеобразовательных школах	113
О школе передового опыта г. Воронежа	137

[316]

ДОДАТОК Л
ПРИКЛАД КОНСПЕКТУ УРОКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ДЛЯ 5-го КЛАСУ

Тема уроку: стрибки у висоту способом переступання.

Час – 45 хв.

Місце – спортивна площадка.

- а) Вступна частина. Рапорт, привітання, слідування до місця занять;
- б) Основна частина. Розучування техніки стрибка у висоту способом переступання;
- в) Заключна частина – кидання гранати, ходьба, біг.

[428]

ДОДАТОК М

ПОКАЖЧИКИ СТАТЕЙ, ОПУБЛІКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ «ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА В ШКОЛЕ»

Покажчик статей Г. Шитікової, опублікованих на сторінках журналу «Физическая культура в школе» (1969-1970 рр.)

1. Шитикова Г. Ф. Строго, четко, эффективно. Основное содержание уроков физической культуры в I классе в I четверти // Физическая культура в школе. – 1969. – № 9. – С. 12–14.
2. Шитикова Г. Ф. Строго, четко, эффективно. Основное содержание уроков в I классе на IV четверть // Физическая культура в школе. – 1970. – № 5. – С. 10–13.
3. Шитикова Г. Ф. Строго, четко, эффективно. Содержание уроков по лыжной подготовке в I классе // Физическая культура в школе. – 1970. – № 2. – С. 17–20.
4. Шитикова Г. Ф. Строго, четко, эффективно. Содержание уроков физической культуры в I классе после лыжной подготовки // Физическая культура в школе. – 1970. – № 3. – С. 18–23.
5. Шитикова Г. Ф. Строго, четко, эффективно. Основное содержание уроков физической культуры в I классе на IV четверть // Физическая культура в школе. – 1970. – № 4. – С. 13–18.
6. Шитикова Г. Ф. Строго, четко, эффективно. Основное содержание уроков физической культуры в I классе на IV четверть // Физическая культура в школе. – 1970. – № 4. – С. 13–18.

Покажчик статей Л. Горчаковой, опублікованих на сторінках журналу «Физическая культура в школе» (1969-1970 рр.)

1. Горчакова Л. П. Примерный план-конспект уроков в классной комнате // Физическая культура в школе. – 1969. – № 9. – С. 16–17.
2. Горчакова Л. П. Примерный план-график на III четверть для I и III классов малокомплектной школы // Физическая культура в школе. – 1969. – № 12. – С. 12.
3. Горчакова Л. П. Примерный план-график на IV четверть для I и III классов малокомплектной школы // Физическая культура в школе. – 1970. – № 3. – С. 14.

Покажчик статей Г. Мейксона, опублікованих на сторінках журналу «Физическая культура в школе» (1969-1972 рр.)

1. Мейксон Г. Б. О поурочном плане для IX класса на II четверть // Физическая культура в школе. – 1969. – № 10. – С. 12–15.
2. Мейксон Г. Б. О поурочном плане для IX класса на III четверть // Физическая культура в школе. – 1969. – № 12. – С. 9–11.

3. Мейксон Г. Б. О поурочном планировании для IX класса на IV четверть // Физическая культура в школе. – 1970. – № 2. – С. 21–22.
4. Мейксон Г.Б., Хаустов С.И. В основе – учебные задачи. Планирование прохождения учебного материала V класса // Физическая культура в школе. – 1972. – № 5. – С. 8–10.
5. Мейксон Г. Б., Хаустов С. И. В основе – учебные задачи. Планирование прохождения учебного материала VI класса // Физическая культура в школе. – 1972. – № 6. – С. 4–6.
6. Мейксон Г. Б., Хаустов С. И. В основе – учебные задачи. Планирование прохождения учебного материала VII–VIII классов // Физическая культура в школе. – 1972. – № 7. – С. 8–12.
7. Мейксон Г. Б., Хаустов С. И. В основе – учебные задачи. Планирование прохождения учебного материала IX–X классов (юноши) // Физическая культура в школе. – 1972. – № 8. – С. 18–21.

Показчик статей А. Гугіна, опублікованих на сторінках журналу «Физическая культура в школе» (1970-1974 рр.)

1. Гугин А. А. С высокой плотностью. Примерное содержание уроков для II класса на I четверть // Физическая культура в школе. – 1970. – № 6. – С. 6–11.
2. Гугин А. А. С высокой плотностью. Примерное содержание уроков для II класса на II четверть // Физическая культура в школе. – 1970. – № 9. – С. 21–26.
3. Гугин А. А. С высокой плотностью. Примерное содержание уроков для II класса на III четверть // Физическая культура в школе. – 1970. – № 11. – С. 16–19.
4. Гугин А. А. С высокой плотностью. Примерное содержание уроков для III класса на I четверть // Физическая культура в школе. – 1971. – № 6. – С. 8–14.
5. Гугин А. А. С высокой плотностью. Примерное содержание уроков для III класса на II четверть // Физическая культура в школе. – 1971. – № 9. – С. 27–31.
6. Гугин А. А. С высокой плотностью. Примерное содержание уроков лыжной подготовки для III класса // Физическая культура в школе. – 1971. – № 12. – С. 17–19.
7. Гугин А. А. С высокой плотностью. Примерное содержание уроков для III класса на конец III четверти, после лыжной подготовки // Физическая культура в школе. – 1972. – № 1. – С. 9–11.
8. Гугин А. А. С высокой плотностью. Примерное содержание уроков для III класса на IV четверть // Физическая культура в школе. – 1972. – № 2. – С. 22–26.
9. Гугин А. А. Примерное содержание уроков 19–32 для IV класса // Физическая культура в школе. – 1973. – № 10. – С. 8–11.

10. Гугин А.А. Примерное содержание уроков 33–44 для IV класса // Физическая культура в школе. – 1973. – № 12. – С. 10–12.
11. Гугин А. А. Примерное содержание уроков 45 – 52 для IV класса // Физическая культура в школе. – 1974. – № 1. – С. 17–19.
12. Гугин А.А. Примерное содержание уроков 53 – 70 для IV класса // Физическая культура в школе. – 1974. – № 2. – С. 18–20

Покажчик статей Л. Ніколаєвої, опублікованих на сторінках журналу «Физическая культура в школе» (1973-1980 рр.)

1. Николаева Л. Примерное содержание 1–11 уроков в 1 четверти для V класса // Физическая культура в школе. – 1973. – № 7. – С. 16–18.
2. Николаева Л. Примерное содержание уроков 13–18 а V классе // Физическая культура в школе. – 1973. – № 8. – С. 13–14.
3. Николаева Л. Примерное содержание уроков 19–32 для V класса // Физическая культура в школе. – 1973. – № 10. – С. 12–17.
4. Николаева Л. Примерное содержание уроков 12–18 для IV класса // Физическая культура в школе. – 1973. – № 9. – С. 11–13.
5. Николаева Л. Примерное содержание уроков 33–46 для V класса // Физическая культура в школе. – 1973. – № 12. – С. 12–15.
6. Николаева Л. Примерное содержание уроков 47–54 для V класса // Физическая культура в школе. – 1974. – № 1. – С. 19–21.
7. Николаева Л. Примерное содержание уроков 55–70 для V класса // Физическая культура в школе. – 1974. – № 2. – С. 21–26.
8. Николаева Л. Готовясь к новому учебному году. О подготовке к уроку // Физическая культура в школе. – 1974. – № 5. – С. 14–16.
9. Николаева Л. Примерное содержание уроков 1–12 в 1 четверти для VI класса // Физическая культура в школе. – 1974. – № 7. – С. 12–17.
10. Николаева Л. На уроках в IV четверти // Физическая культура в школе. – 1974. – № 3. – С. 13–14.
11. Николаева Л. Примерное содержание уроков 13–18 для VI класса // Физическая культура в школе. – 1974. – № 8. – С. 13–15.
12. Николаева Л. Примерное содержание уроков 13 – 18 для VI класса // Физическая культура в школе. – 1974. – № 10. – С. 13–17.
13. Николаева Л. Примерное содержание уроков 13 – 18 для VI класса // Физическая культура в школе. – 1974. – № 10. – С. 13–17.
14. Николаева Л. Примерное содержание уроков 47–52 для VI класса // Физическая культура в школе. – 1975. – № 1. – С. 21–24.
15. Николаева Л. Примерное содержание уроков 53–61 для VI класса // Физическая культура в школе. – 1975. – № 2. – С. 15–19.
16. Николаева Л. Примерное содержание уроков 62–70 для VI класса // Физическая культура в школе. – 1975. – № 3. – С. 16–18.
17. Николаева Л. Примерные планы уроков 1–14 для IV класса // Физическая культура в школе. – 1977. – № 8. – С. 21–27.

18. Николаева Л. Примерные планы уроков 15–23 для IV класса // Физическая культура в школе. – 1977. – № 9. – С. 24–29.
19. Николаева Л. Примерные планы уроков 24–32 для IV класса // Физическая культура в школе. – 1977. – № 10. – С. 27–32.
20. Николаева Л. Примерные планы уроков 33–48 для IV класса // Физическая культура в школе. – 1977. – № 12. – С. 12–16.
21. Николаева Л. Примерные планы уроков 49–58 для IV класса // Физическая культура в школе. – 1978. – № 1. – С. 23–26.
22. Николаева Л. Примерные планы уроков 59–70 для IV класса // Физическая культура в школе. – 1978. – № 2. – С. 17–22.
23. Николаева Л. Планы уроков 1–12 для VI класса // Физическая культура в школе. – 1979. – № 7. – С. 9–15.
24. Николаева Л. Планы уроков 13–18 для VI класса // Физическая культура в школе. – 1979. – № 8. – С. 33–35.
25. Николаева Л. Планы уроков 19–32 для VI класса // Физическая культура в школе. – 1979. – № 9. – С. 15–23.
26. Николаева Л. Примерные планы уроков 19–26 для II класса // Физическая культура в школе. – 1979. – № 9. – С. 23–28.
27. Николаева Л. Планы уроков 19–32 для VI класса // Физическая культура в школе. – 1979. – № 9. – С. 15–23.
28. Николаева Л. Примерные планы уроков 19–26 для II класса // Физическая культура в школе. – 1979. – № 9. – С. 23–28.
29. Николаева Л. Планы уроков 49–52 для VI класса // Физическая культура в школе. – 1980. – № 2. – С. 27–30.
30. Николаева Л. Планы уроков 53–70 для VI класса // Физическая культура в школе. – 1980. – № 3. – С. 16–21.

Покажчик статей А. Зубченко, опубликованных на страницах журнала «Физическая культура в школе» (1978-1979 гг.)

1. Зубченко А. А. Планы уроков 1–14 для V класса // Физическая культура в школе. – 1978. – № 8. – С. 26–29.
2. Зубченко А. А. Планы уроков 33–49 для V класса // Физическая культура в школе. – 1978. – № 12. – С. 19–21.
3. Зубченко А. А. Планы уроков 50–52 для V класса // Физическая культура в школе. – 1979. – № 1. – С. 21.
4. Зубченко А. А. Планы уроков 50–52 для V класса // Физическая культура в школе. – 1979. – № 1. – С. 21.

ДОДАТОК Н

ПОКАЖЧИК СТАТЕЙ З РОЗДІЛІВ «БОРОТЬБА» (ДЛЯ ХЛОПЦІВ) ТА «ХУДОЖНЯ ГІМНАСТИКА» (ДЛЯ ДІВЧАТ), ОПУБЛІКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ «ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА В ШКОЛЕ» (1975-1980 рр.)

Боротьба

1. Чернов В. Н. Занятия борьбой в VII классе // Физическая культура в школе. – 1975. – № 9. – С. 23–25.
2. Техника приемов борьбы по программе для VII класса // Физическая культура в школе. – 1975. – № 9. – С. 25–28.
3. Теоретические сведения по борьбе. VII класс // Физическая культура в школе. – 1975. – № 9. – С. 28.
4. Волчецкий Э. И. Занятия по борьбе в VII классе // Физическая культура в школе. – 1976. – № 7. – С. 16–21.
5. Купцов А. П. Как правильно проводить занятия по борьбе // Физическая культура в школе. – 1976. – № 9. – С. 19–24.
6. Макаров В. В. Содержание занятий по борьбе в VII классе // Физическая культура в школе. – 1977. – № 10. – С. 23–26.
7. Купцов А. П. Борьба классическая по программе X класса // Физическая культура в школе. – 1977. – № 12. – С. 16–21.

ХУДОЖНЯ Гімнастика

1. Юричева В. И. Художественная гимнастика // Физическая культура в школе. – 1975. – № 10. – С. 13–17.
2. Филиппов В. К. Обучение сложным гимнастическим упражнениям // Физическая культура в школе. – 1975. – № 10. – С. 20–23.
3. Юричева В. И. Художественная гимнастика. VII класс // Физическая культура в школе. – 1975. – № 11. – С. 19–23.
4. Ходорковская И. М. Художественная гимнастика по программе VII–VIII классов // Физическая культура в школе. – 1976. – № 6. – С. 9–11.
5. Боброва Г.А. Художественная гимнастика по программе VII класса. Упражнения с мячом // Физическая культура в школе. – 1980. – № 2. – С. 19–22.
6. Боброва Г.А. Художественная гимнастика, VIII класс. Упражнения без предмета // Физическая культура в школе. – 1980. – № 11. – С. 22–25.
7. Боброва Г. А. Прыжки из раздела художественной гимнастики. VIII класс // Физическая культура в школе. – 1980. – № 12. – С. 16–19.

ДОДАТОК П**ПОКАЖЧИК СТАТЕЙ
ЩОДО РОЗВИТКУ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ,
ОПУБЛІКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ «ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА В
ШКОЛЕ» (1970-1976 рр.)**

1. Кузнецова З. И., Шурухина В. К. Необходимое условие. О контроле за двигательной подготовленностью школьников // Физическая культура в школе. – 1970. – № 8. – С. 6–7.
2. Грошенков Г., Воинов В. В поисках оптимального двигательного режима // Физическая культура в школе. – 1970. – № 5. – С. 9.
3. Николаева Л. Необходимое условие. Еще раз о контроле за двигательной подготовленностью школьников // Физическая культура в школе. – 1971. – № 7. – С. 13–14.
4. Фалк Л. Л. О контроле за двигательной подготовленностью школьников // Физическая культура в школе. – 1971. – № 10. – С. 17.
5. Кузнецова З. И. Как вести контроль за двигательной подготовленностью школьников // Физическая культура в школе. – 1975. – № 9. – С. 15–17.
6. Ляте Э. Для развития двигательных качеств // Физическая культура в школе. – 1975. – № 3. – С. 15.
7. Лукьянов В. А. Развитие двигательных качеств. IV класс // Физическая культура в школе. – 1975. – № 11. – С. 24–28.
8. Кузнецова З. И. Занятие четвертое. Тема «Развитие двигательных качеств в условиях урока» // Физическая культура в школе. – 1976. – № 11. – С. 11–15.
9. Лукьянов В. А. Развитие двигательных качеств в процессе прохождения раздела гимнастики в V классе // Физическая культура в школе. – 1976. – № 11. – С. 15–18.
10. Литвинов Е. Н. Чтобы повысить двигательную активность // Физическая культура в школе. – 1982. – № 12. – С. 15–18.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, тел. (0332) 24-10-07, факс (0332) 72-01-23
 e-mail: post@eenu.edu.ua, web: <http://www.eenu.edu.ua>, код ЄДРПОУ 02125102

07.12.2015 № 03-29/02/4065 Г

на № _____ від _____

ДОВІДКА

Г

про впровадження дисертаційної роботи Ваколюк Аліни Миколаївни «Розвиток змісту «Фізичної культури» як навчального предмета у вітчизняній загальноосвітній школі (1959-1991 рр.)», висунутої на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Дана довідка засвідчує, що у навчально-виховний процес Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки було впроваджено результати дисертаційного дослідження Ваколюк А.М. під час проведення практичних занять для студентів спеціальності фізичне виховання інституту фізичної культури та здоров'я.

Використовуються розробки дослідниці, опубліковані в таких її роботах: 1) Ваколюк А.М. Теоретико-прикладні засади розвитку фізичної культури /Ваколюк А.М.// Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 8(51). – Рівне: РДГУ, 2014. 2) Ваколюк А.М. Становлення і розвиток ідеї формування здорового способу життя старшокласників у вітчизняній педагогіці (друга половина ХХ ст.): науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки: збірник наукових праць / За ред. О.М. Пехоти. - № 1(48), лютий 2015. – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2015.

Застосування розроблених рекомендацій дозволило активізувати навчальну діяльність студентів та поліпшити рівень їхніх професійних знань.

Перший проректор,
 проректор з адміністрування розвитку

 А. В. Цьось

Філіпович
 (0332)241410

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул.Ст.Бандери, 12, м. Рівне, 33028, тел. (0362) 26-78-65, факс (0362) 26-37-15
E-mail: rectorat@rdgu.uar.net, код ЄДРПОУ 25736989

23.05.2016 № 60

На № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Ваколюк Аліни Миколаївни
«Розвиток змісту «Фізичної культури» як навчального предмета у вітчизняній
загальноосвітній школі (1959-1991pp)»
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Дана довідка засвідчує, що навчально-виховний процес Рівненського державного гуманітарного університету було впроваджено результати дисертаційного дослідження Ваколюк А.М. під час проведення практичних занять для студентів спеціальності фізичне виховання педагогічного факультету. Основні результати дослідження за темою дисертації знайшли своє висвітлення у виокремленні А.М. Ваколюк передумов і чинників, становлення і розвитку фізичної культури у вітчизняній загальноосвітній школі другої половини ХХ століття.

Дисертантка ознайомила викладачів та студентів з програмою розвитку змісту навчального предмету «Фізична культура» у загальноосвітній школі (друга половина ХХ ст.). На факультеті використовуються розробки дослідниці, опубліковані в таких її роботах: 1) Ваколюк А.М. Теоретико-прикладні засади розвитку фізичної культури /Ваколюк А.М.// Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 8(51). – Рівне: РДГУ, 2014. 2) Ваколюк А.М. Становлення і розвиток ідеї формування здорового способу життя старшокласників у вітчизняній педагогіці (друга половина ХХ ст.): науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки: збірник наукових праць / За ред. О.М. Пехоти. - № 1(48), лютий 2015. – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2015.

Застосування розроблених рекомендацій дозволило активізувати навчальну діяльність студентів та поліпшити рівень їхніх професійних знань.

Перший проректор,

професор

Р.В. Павелків

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

вул. Семінарська, 2, м.Острозька, Рівненська обл., Україна, 35800, тел./факс (03654) 2-29-49, e-mail: osa@oa.edu.ua, www.oa.edu.ua

13.06.2016 № 102
на № _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Ваколюк Аліни Миколаївни
«Розвиток змісту «Фізичної культури» як навчального предмета у вітчизняній
загальноосвітній школі (1959-1991рр.)»
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Результати дослідження Ваколюк А.М. впроваджено у навчально-виховний процес Національного університету «Острозька академія». Зокрема, обґрунтована дисертанткою програма формування та розвитку фізичної культури особистості використовується викладачами кафедри психології та педагогіки під час викладання дисциплін «Педагогіка», «Педагогічна психологія», «Вікова психологія».

Крім того, професорсько-викладацький склад кафедри використовує розробки дослідниці, опубліковані в таких її роботах: 1) Ваколюк А.М. Становлення і розвиток ідеї формування здорового способу життя старшокласників у вітчизняній педагогіці (друга половина ХХ ст.) / А.М. Ваколюк // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки: збірник наукових праць / За ред. О.М. Пехоти. - № 1(48), лютий 2015. – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2015; 2) Ваколюк А.М. Особливості фізичного виховання школярів у педагогічній діяльності А.Макаренка / А.М.Ваколюк // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 13(56). Частина I. – Рівне: РДГУ, 2016. – С. 22-25.

Використання вище згаданих розробок дозволило активізувати навчальну діяльність студентів та поліпшити рівень їхніх професійних знань.

Завідувач кафедри психології та педагогіки
Національного університету «Острозька академія»,
к.психол.н., доц.

Матласевич О.В.

ПІДПИС *Матласевич О.В.*
ПІДТРЕП "ЖУО"
НАЧАЛЬНИК ВІДДІЛУ
КАДРІВ НАУ-ОА

Національний університет
«Острозька академія»

Код ЄДРПОУ 22554101
ГУДКСУ у Рівненській обл.
МФО 833017
р/р 35223201005402

XXVII Міжнародний
приз "За якість"
Париж 1999

XXVII International
Trophy for Quality
Paris 1999

**УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ РІВНЕНСЬКОЇ
ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

вул. В.Чорновола, 74, м. Рівне, 33028; тел.64-96-60, 64-96-61; факс 63-64-73
E-mail: roippo.rv@ukr.net, код ЄДРПОУ 02139765

14.06.16 № О-16/481

На № _____

Довідка

про впровадження дисертаційного дослідження
Вакोलок Аліни Миколаївни з теми: «Розвиток змісту «Фізичної культури» як
навчального предмета у вітчизняній загальноосвітній школі (1959-1991рр)»
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Впровадження дисертаційного дослідження дозволяє зробити висновок про актуальність виконаної роботи та доцільність впровадження результатів у навчальний процес Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Основні результати дослідження знайшли своє висвітлення у розділі «Передумови та чинники становлення і розвитку фізичної культури у вітчизняній загальноосвітній школі другої половини ХХ століття».

Історія фізичної культури вивчає виникнення й розвиток засобів, форм, методів, теорій та систем фізичного виховання на різних етапах існування суспільства. Водночас прослідкувати й обґрунтувати еволюцію фізичної культури з найдавніших часів до наших днів можна лише на основі об'єктивних фактів. Тому їх вивчення є важливою проблемою історії, теорії та методики фізичного виховання.

Напрацювання Аліни Миколаївни використані в процесі підготовки лекційних та семінарських занять на курсах підвищення кваліфікації з фізичної культури та предмету «Захист Вітчизни».

Застосування розроблених дисертантом рекомендацій дозволило

активізувати навчальну діяльність та поліпшити рівень професійних знань. Проведене дослідження дозволяє виявити негативні моменти щодо розвитку питань формування здорового способу життя учнів.

Матеріали наукового дослідження використовувалися в змістовому наповненні навчальних планів та слугують додатковим матеріалом для наповнення варіативної складової.

Результати дисертаційного дослідження Ваколюк А. М. обговорювались на засіданні кафедри методики змісту освіти (протокол № 13 від 24. 05. 16 р.) та отримали схвальну оцінку.

В. о. ректора

Лавренчук В. П., 23-52-09

Ветров І. В.